

Univerzita Komenského v Bratislave
Filozofická fakulta
Katedra psychológie

PSYCHOLOGICA

L

2020
STIMUL

Psychologica L

Editorka:

Mgr. Lucia Sabová, PhD.

Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta, Katedra psychológie

Recenzenti:

Doc. Mgr. Anton Heretik, PhD.

Doc. PhDr. Milica Schraggeová, PhD.

PhDr. Hana Smitková, PhD.

Mgr. Radoslav Blaho, PhD.

Mgr. Margaréta Hapčová, PhD.

Mgr. Jakub Rajčáni, PhD.

Grafická úprava:

Mgr. Lucia Sabová, PhD.

Technický redaktor:

Mgr. Milan Regec, PhD.

© **STIMUL, editori a autori textov.** Dielo je vydané pod medzinárodnou licenciou **Creative Commons CC BY-NC-SA 4.0** (vyžaduje sa: povinnosť uvádzať pôvodného autora diela; povinnosť odvodené dielo zdieľať pod rovnakou licenciou ako pôvodné dielo; len nekomerčné použitie odvodeného diela). Viac informácií o licencií a použití diela: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>

Vydavateľstvo:

STIMUL, Poradenské a vydavateľské centrum FIF UK, Bratislava, 2020

<http://fphil.uniba.sk/stimul>

ISBN 978-80-8127-276-9 (PDF)

ISBN 978-80-8127-277-6 (EPUB)

Korešpondenčná adresa:

Univerzita Komenského v Bratislave

Filozofická fakulta

Katedra psychológie

Gondova 2

811 02 Bratislava

telefón: +421 2 90131 418

e-mail: kpsych@fphil.uniba.sk

OBSAH

Daniel Dančík et al.	5
Normatívne dáta a klinická užitočnosť Stroopovho testu – verzia NEUROPSY Normative Data and Clinical Utility of Stroop test – NEUROPSY Version	
Silvia Harvanová, Lenka Sokolová	14
Afektívny priming ako súčasť systému zameriavania pozornosti a stupňa vedomého percepčného spracovania Affective Priming as a Part of Attentional System and Degree of Conscious Perceptual Processing	
Martin Jakubek, Ladislav Müller	21
Osobnostné črty systému Dark Triad a podvádzanie v akademických situáciách Dark Triad Personality Traits and Cheating in Academic Situations	
Lubica Konrádová, Michaela Šingľárová	34
Nelátkové závislosti a vzťahová väzba u mladých ľudí Non-substance Addictions and Attachment in Young People	
Antónia Kotianová et al.	42
Vzťah raných maladaptívnych schém, zvládacích štýlov, disociácie a fyziologických parametrov arousalu u zdravých dospelých Relationship of early maladaptive schemas, coping styles, dissociation and physiological parameters of arousal in healthy adults	
Juraj Martonyik	50
Etnická identita a jej komponenty ako prediktory postojov voči migrácií a národnostným menšinám Ethnic Identity and Its Components as Predictors of Attitudes Towards Migration and Minorities	
Soňa Mayerová, Mária Bratská	57
Vybrané charakteristiky hráčov rolových hier Selected Characteristics of Role-Players	
Jana Papcunová	64
Online hate: výskum nenávistných postojov (k migrantom) na internete Online Hate: Research on Hate Speech (Towards Migrants) on the Internet	
Zuzana Rojková, Zuzana Mičková	72
Osobnostné a motivačné faktory sebapoškodzovania u adolescentov na Slovensku Personality and Motivational Factors of Self-Harm Among Adolescents in Slovakia	

Alexandra Straková, Jakub Januška, Michal Hajdúk	81
Negatívna afektivita a sociálna úzkosť ako prediktory paranoidnej ideácie Negative Affect and Social Anxiety as Predictors of Paranoid Ideation	
Jozef Šavel, Martin Jakubek	88
Automatizácia skórovania Rey-Osterriethovej komplexnej figúry pomocou neurónových sietí Automation of Rey-Osterrieth complex figure scoring using neural network	
Jakub Šrol	96
The role of scientific knowledge and trust in science in formation of people's pro-environmental beliefs and behavior Úloha vedeckých vedomostí a dôvery vo vedu vo formovaní pro-environmentálnych presvedčení a správania ľudí	
Tatiana Taročková	102
Úľava ako nepodporený aspekt v odpovedi na stratu Relief as an unsupported aspect in response to loss	
Peter Teličák, Peter Halama	108
Temná triáda osobnosti ako prediktor epistemicko nepodložených presvedčení Dark Triad as a Predictor of Epistemically Unfounded Beliefs	
Filip Uhrovič, Peter Halama, Michal Kohút	115
Politické presvedčenia a preferencie v kontexte piatich veľkých osobnostných črt Political Beliefs and Preferences in the Context of the Big Five Personality Traits	
Marta Vavrová	122
Súvislosť medzi šikanovaním a užívaním drog v staršom školskom veku The Link Between Bullying and Drug Use in Older School Age	

Normatívne dáta a klinická užitočnosť Stroopovho testu – verzia NEUROPSY

Normative Data and Clinical Utility of Stroop test – NEUROPSY Version

Daniel Dančík^{1,4}, Eva Smolejová¹, Alice Kušnírová², Zuzana Košutzká², Veronika Boleková³, Petra Brandoburová⁵, Dana Špringelová¹, Michal Hajdúk^{1,4}

¹Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta, Katedra psychológie

²II. Neurologická klinika LF UK a UNB

⁵Paneurópska vysoká škola, Fakulta psychológie

⁴Psychiatrická klinika LF UK a UNB

⁵Centrum Memory, n.o.

e-mail: daniel.dancik@uniba.sk

Abstrakt

Stroopov test je tradičnou súčasťou neuropsychologických batérií slúžiacich na diagnostiku kognitívneho deficitu u rôznych neuropsychiatrických porúch. Cieľom príspevku je poskytnúť normatívne údaje k Stroopovmu testu ako súčasti slovenskej psychodiagnostickej batérie NEUROPSY a overiť použiteľnosť testu pri diagnostike narušenia exekutívnych funkcií pri Parkinsonovej chorobe a schizofrénii. Výskumný súbor pozostával zo 486 zdravých účastníkov z projektu NEUROPSY. Klinická skupina pozostávala z 25 pacientov s idiopatickou Parkinsonovou chorobou a 25 pacientov so schizofréniou. V normatívnom súbore sme zistili vzťah medzi výkonom v teste a vzdelaním ($r_s = -0,127$ až $0,196$) a vekom ($r_s = 0,298$ až $0,523$). Na vytvorenie noriem boli použité regresné rovnice. Test je dostatočne senzitívny k diagnostike oslabenia exekutívnych funkcií pri schizofrénii, pri Parkinsonovej chorobe sme rozdiely oproti zdravým kontrolám nezistili.

Kľúčové slová: Stroopov test, normy, schizofrénia, Parkinsonova choroba

Grantová podpora: APVV 15–0686 a APVV 15–0155

Abstract

Stroop test is a common part of neuropsychological test batteries used for measuring cognitive deficit in different neuropsychiatric disorders. The aim of the current study is to provide normative data for the Neuropsych version of Stroop test and to evaluate its clinical utility in the assessment of executive functions in Parkinson's disease (PD) and schizophrenia as a part of psychodiagnostic battery NEUROPSY. The sample consisted of 486 healthy participants from

the NEUROPSY project. Clinical sample consisted of 25 patients with idiopathic PD and 25 patients with schizophrenia. In the normative sample, we found associations between test performance and education ($r_s = -0.127$ to -0.196) and age ($r_s = 0.298$ to 0.523). Norms were established using regression equations. Stroop test has sufficient sensitivity for detection of impairment of executive functions in schizophrenia, the differences between patients with PD and healthy controls were not found.

Keywords: Stroop test, norms, schizophrenia, Parkinson's disease

Supported by grant: APVV 15-0686, APVV 15-0155

Úvod

Stroopov test (1935) patrí medzi najpopulárnejšie testy kognitívnych funkcií. Všetky verzie testu vychádzajú z princípu, že na pomenovanie farby pri kongruentnom podnete potrebujeme kratší čas, než pri pomenovaní farby nekongruentného podnetu (farebne zafarbené slovo, pomenúvajúce inú farbu, napr. slovo červená vytlačené zelenou farbou). Tento jav sa nazýva efekt interferencie a jeho podstatou je selekcia relevantnej informácie a potlačenie prvotnej automatickej odpovede, ktorú je potrebné nahradiť kognitívne náročnejšou reakciou (Stroop, 1935).

Test meria predovšetkým schopnosť kognitívnej kontroly a selektívnej pozornosti, ktoré sú považované za súčasť exekutívnych funkcií (Strauss, Sherman & Spreen, 2006, Lezak et al., 2012). Schopnosť selektovať relevantné podnety a filtrovať rušivé je nevyhnutná pre správne vykonávanie každodenných úloh, pri ktorých o našu pozornosť súperí množstvo viac či menej relevantných informácií, na ktoré musíme reagovať.

V meta-analýze Nee, Wager a Jonides (2007) pozorovali pri riešení úlohy zvýšenú aktivitu najmä v ľavej frontálnej kôre (dorsolaterálny prefrontálny kortex – DLPFC a insula) a v mediálnej frontálnej kôre vrátane predného cingulárneho kortexu (ACC), ale tiež menšie klastre v pravom DLPFC, zadnom parietálnom kortexe (PPC) a v talame. Podobné výsledky priniesla štúdia u pacientov s traumatickým poranením mozgu (Leung et al., 2000), v ktorej pacienti s frontálnym poškodením podávali slabší výkon v Stroopovom teste než pacienti s nefrontálnym, a pacienti s poškodením ľavej frontálnej kôry skórovali nižšie oproti tým, ktorí mali poškodenie napravo (Demakis, 2004).

Meta-analýza 36 štúdií preukázala výraznejšiu interferenciu u pacientov so schizofréniou v časti farebné slová pri strednej sile efektu, čo poukazuje na zníženú schopnosť kognitívnej inhibície (Westerhausen, Kompus & Hugdahl, 2011). Pri porovnaní pacientov

s Parkinsonovou chorobou a zdravých kontrol sa rozdiely preukázali len v čase potrebnom na dokončenie úloh (v neprospech pacientov), nie však v počte chýb (Hsieh et al., 2008).

Schopnosť kognitívnej kontroly však prirodzene klesá s narastajúcim vekom aj u zdravej populácie (Delis et al., 2001), pričom pokles exekutívnych funkcií s vekom je zvýraznený u ľudí s nízkym vzdelaním (Van der Elst et al., 2006). Stanovenie normatívnych dát zohľadňujúcich tieto demografické faktory je preto nevyhnutné pre správnu interpretáciu testového výkonu a skoré zachytenie patologických zmien kognitívnych funkcií.

Cieľom práce je poskytnúť normatívne údaje pre autorskú verziu Stroopovho testu. Zároveň je cieľom overiť jeho klinickú užitočnosť pri meraní kognitívneho deficitu u pacientov so schizofréniou a Parkinsonovou chorobou.

Metódy

Výskumný súbor

Výskumný súbor pozostával zo 486 participantov (46.5 % mužov). Priemerný vek bol $M = 55,29$ a $SD = 19,98$. Priemerný počet rokov vzdelania bol $M = 13,86$ a $SD = 3,18$. Vysokú školu malo 28.2 %, strednú 65 % a základnú 6,8 % participantov. Zber dát bol realizovaný v rámci projektu NEUROPSY (Hajdúk et al., 2017). Inklúzne kritériá pre zaradenie do výskumného súboru boli vek 18 a viac rokov, neprítomnosť aktuálnej depresie podľa dotazníka PHQ-9 (použitý bol diagnostický algoritmus DSM-IV pre veľkú depresívnu poruchu) a skóre v teste MMSE viac ako 23 bodov. Vylučujúce kritériá boli neurologické, psychiatrické alebo závažné somatické neliečené ochorenie v anamnéze a taktiež užívanie medikácie s výrazným vplyvom na CNS.

Klinická skupina pozostávala z 25 pacientov so schizofréniou (68 % mužov) a 25 pacientov s idiopatickou Parkinsonovou chorobou (60 % mužov). Pacienti so schizofréniou boli dlhodobo stabilizovaní a dochádzali do denných stacionárov. Ich priemerný vek bol $M = 42,72$ a $SD = 9,85$, priemerný počet rokov vzdelania $M = 14,24$ ($SD = 2,31$). Pacienti s Parkinsonovou chorobou boli dispenzarizovaní na II. neurologickej klinike LF UK a UNB. Priemerný vek bol $M = 62,84$ a $SD = 10,04$ roka. Priemerný počet rokov vzdelania bol $M = 15,68$, $SD = 3,05$. Trvanie ochorenia bolo od 1 do 14 rokov s priemernou dĺžkou 5,2 roka.

Stroop test

Autorská verzia testu, ktorá bola v rámci výskumu použitá, je súčasťou neuropsychologickej batérie NEUROPSY (Hajdúk et al., 2017). Pozostáva z troch podnetových materiálov: slová, farby a farebné slová. V každej podmienke je 50 podnetov. V prvej časti má participant

za úlohu čo najrýchlejšie prečítať názvy farieb, v druhej pomenovať farby obdĺžnikov a v poslednej pomenovať farby slov, ktoré označujú nekongruentné farby. Administrátor zaznamenáva čas v sekundách potrebný na dokončenie každej z úloh, ktorý je zároveň výsledným celkovým skóre v teste. Zaznamená sa tiež počet chýb (bez ohľadu na to, či sa testovaná osoba opraví alebo nie).

Neuropsychologická batéria

Participantom bola administrovaná komplexná neuropsychologická batéria NEUROPSY (Hajdúk et al., 2017). V tomto článku pracujeme len s testami, ktoré merali rýchlosť spracovania informácií: Test Cesty A, Stroopov test – časti Čítanie slov a Čítanie farieb. Ako indikátor senzitivity k interferencii sme považovali skóre v poslednej časti Stroopovho testu. Za mieru kognitívnej flexibility sme považovali celkový čas v Teste cesty B. Okamžitú verbálnu pamäť sme merali testom Opakovanie čísel.

Štatistické postupy

Silu vzťahov medzi premennými sme overovali prostredníctvom Spearmanovho korelačného koeficientu. Normatívne údaje sme vytvorili dvoma spôsobmi. V prvom prípade sme vypočítali hodnoty hrubého skóre pre vopred stanovené percentily zodpovedajúce -1 , -1.5 a -2 smerodajným odchýlkam pod priemerom. Výsledky sú stratifikované pre vek, ale nie sú korigované pre vzdelanie. Regresné normy boli vytvorené tak, aby zohľadňovali nielen vek participanta, ale aj počet rokov vzdelania. Na vytvorenie regresných noriem sme použili lineárnu regresnú analýzu, kde skóre v jednotlivých častiach Stroopovho testu (Slová, Farby, Farebné slová) boli závislé premenné a nezávislými prediktormi boli demografické premenné identifikované na základe signifikantných bivariačných vzťahov (vek a vzdelanie v rokoch).

Etické aspekty

Všetci participantí výskumu podpísali informovaný súhlas. Výskumný projekt, z ktorého čerpáme dáta pre štúdiu, bol schválený Etickou komisiou Bratislavského samosprávneho kraja a etickou komisiou UNB v Bratislave.

Výsledky

Vzťah k demografickým premenným

Zhoršený výkon (zvýšené skóre) vo všetkých troch častiach Stroopovho testu koreloval pozitívne s vekom a negatívne so vzdelaním (Tab. 1). Medzi mužmi a ženami sme zistili štatisticky významný rozdiel s malou mierou efektu len v časti Slová ($U = 25022.5$, $p = 0,005$, $r = 0,128$).

Tabuľka 1. – Spearmanov korelačný koeficient pre jednotlivé vzťahy

Demografické premenné	r_s		
	Slová	Farby	Farebné slová
Vek	,298**	,344**	,523**
Vzdelanie v rokoch	–,127**	–,149**	–,196**
Ostatné testy exekutívnych funkcií	Slová	Farby	Farebné slová
Symboly	–,380**	–,502**	–,599**
Test cesty – A	,344**	,377**	,408**
Test cesty – B	,314**	,446**	,500**
Opakovanie čísel odpredu	–,333**	–,288**	–,290**
Opakovanie čísel odzadu	–,301**	–,304**	–,369**

** $P < 0,01$ level; r_s – Spearmanov korelačný koeficient

Vzťahy s inými testami exekutívnych funkcií

Konvergentnú validitu sme overovali prostredníctvom analýzy vzťahov k vybraným neuropsychologickým testom. Najsilnejšie vzťahy jednotlivých častí Stroopovho testu sme zisťovali k testu Symboly (r_s od $-0,380$ až $-0,599$). Korelačné koeficienty s ostatnými testami uvádzame v tabuľke 1.

Normatívne údaje

Normatívne údaje uvádzame v tabuľke 2 rozdelené do siedmich vekových skupín. Dáta v tabuľke uvádzame bez zohľadnenia dĺžky vzdelania v rokoch. 16. percentil zodpovedá približne 1 smerodajnej odchýlke pod priemerom, 7. percentil zhruba 1,5 SD pod priemerom, 3. percentil zhruba 2 SD pod priemerom.

Tabuľka 2. Normatívne dáta stratifikované podľa veku

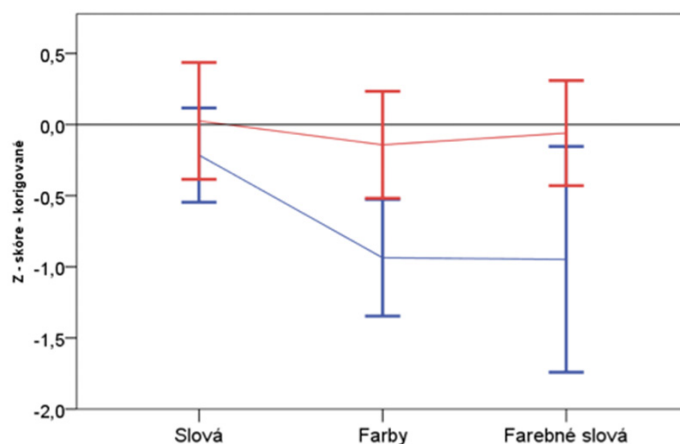
Vek 18 – 24 (N=52)	M	SD	Min	Max	Percentil					
					2	7	16	25	50	75
Slová	24,83	7,69	15	63	43	34	30	26	23	21
Farby	30,96	9,85	17	79	58	42	38	35	29	26
Farebné slová	51,83	13,57	32	91	85	79	59	57	50	42
Vek 25 – 34 (N = 52)	M	SD	Min	Max	Percentil					
					2	7	16	25	50	75
Slová	23,52	7,72	14	58	48	31	27	26	22	18
Farby	30,73	9,92	20	83	55	44	35	33	28	25
Farebné slová	54,33	15,72	32	114	96	86	62	58	51	45
Vek 35 – 44 (N = 48)	M	SD	Min	Max	Percentil					
					2	7	16	25	50	75
Slová	21,83	4,34	16	40	40	27	26	25	20	19
Farby	29,38	5,30	22	42	42	39	35	33	29	25
Farebné slová	55,21	11,67	31	86	86	75	69	62	54	47
Vek 45 – 54 (N = 50)	M	SD	Min	Max	Percentil					
					2	7	16	25	50	75
Slová	25,18	6,94	17	59	50	33	30	28	24	21
Farby	29,64	4,66	18	39	39	36	34	33	30	26
Farebné slová	59,42	17,44	24	110	110	90	70	65	59	48
Vek 55 – 64 (N = 88)	M	SD	Min	Max	Percentil					
					2	7	16	25	50	75
Slová	23,50	4,30	16	40	35	30	27	26	23	20
Farby	31,01	4,93	22	47	46	37	35	34	31	28
Farebné slová	62,05	13,27	37	111	108	80	74	71	60	55
Vek 65 – 74 (N = 102)	M	SD	Min	Max	Percentil					
					2	7	16	25	50	75
Slová	25,81	4,95	19	43	39	34	31	27	25	23
Farby	33,25	6,18	23	56	52	43	38	35	33	29
Farebné slová	68,71	16,93	41	118	113	95	86	79	65	56
Vek 75 + (N = 94)	M	SD	Min	Max	Percentil					
					2	7	16	25	50	75
Slová	27,06	5,10	19	45	40	35	32	29	27	24
Farby	35,68	7,18	23	70	53	48	42	40	34	31
Farebné slová	76,01	16,00	50	143	123	100	90	84	74	66

Porovnanie klinických skupín

Porovnanie skupín zobrazuje Graf 1, kde je priemerný výkon prevedený na z-skóre. Z rovné 0 zodpovedá priemernému výkonu. Mínusové hodnoty vyjadrujú výkon pod priemerom v štandardných odchýlkach. Hrubé skóre pacientov v oboch skupinách sme previedli na vážené podľa vyššie uvedených regresných rovníc. Pacienti so schizofréniou skórovali

približne 1 SD pod normatívnym priemerom v pomenovaní farieb aj v úlohe s interferenciou. Vo vzorke pacientov s Parkinsonovou chorobou sme rozdiel vo výkone oproti norme nezistili.

Graf 1. Porovnanie klinických skupín

modrá – schizofrénia, červená – Parkinsonova choroba

Diskusia

Práca prináša normatívne dáta pre slovenskú populáciu pre verziu Stroopovho testu zahrnutú v neuropsychologickej batérii NEUROPSY. Pozorovali sme vzťah veku a dĺžky vzdelania s výkonom v teste, čo sme zohľadnili stratifikáciou noriem podľa veku a regresnými rovnicami pre korekciu výkonu podľa vzdelania. Podobné výsledky priniesli aj iné normatívne štúdie k Stroopovmu testu (Bezdíček et al., 2015; Moering et al., 2002; Rivera et al., 2015; Zalonis et al., 2009).

Vzťah pohlavia s celkovým výkonom v jednotlivých testoch sme pozorovali len pri rýchlosti čítania slov (v prospech mužov) s nízkou mierou veľkosti efektu. V ďalších dvoch úlohách rozdiely medzi pohlavím neboli štatisticky významné. Výsledky štúdií sa ohľadom vplyvu pohlavia rozchádzajú (Bezdíček et al., 2015; Moering et al., 2002; Rivera et al., 2015).

Z normatívnych tabuliek môžeme tiež pozorovať, že priemerný čas v sekundách potrebný pre dokončenie prvých dvoch úloh (slová a farby) sa drží na približne rovnakej úrovni naprieč všetkými vekovými kategóriami, no výkon v interferenčnej časti s vekom klesá, čo sa prejavuje nárastom času potrebného na dokončenie úlohy. Schopnosť kognitívnej kontroly teda s vekom klesá, pričom u ľudí s nízkym vzdelaním je tento pokles rýchlejší.

NEUROPSY verzia Stroopovho testu sa ukazuje ako dostatočne senzitívna pre zachytenie kognitívneho deficitu u pacientov so schizofréniou. Pacienti s Parkinsonovou chorobou sa však výkonom významne neodlišovali od normy, čo nie je v súlade s výsledkami Bezdíčka et al. (2015). Pacienti v ich vzorke však na rozdiel od klinickej skupiny v prezentovanom výskume boli klasifikovaní ako ľudia s miernou kognitívnou poruchou (MCI) na základe

komplexného neuropsychologického vyšetrenia. Táto skutočnosť je dôležitá pre klinickú diagnostiku, nakoľko poukazuje na fakt, že jediný test nemusí byť dostatočne senzitívny na zachytenie deficitu vo všetkých klinických skupinách, hlavne pri zohľadnení iných faktorov ako je prítomný celkový mierny či závažnejší kognitívny deficit. Pri diagnostike je preto nevyhnutné vyberať také testy, ktoré sa pri danej diagnóze prejavujú ako dostatočne senzitívne. Jednotlivé časti Stroopovho testu zároveň konvergovali s inými kognitívnymi testami z batérie NEUROPY v intervale od miernej až po silnú mieru efektu.

Zdroje

- Bezdicek, O., Lukavsky, J., Stepankova, H., Nikolai, T., Axelrod, B. N., Michalec, J., ... & Kopecek, M. (2015). The Prague Stroop Test: Normative standards in older Czech adults and discriminative validity for mild cognitive impairment in Parkinson's disease. *Journal of clinical and experimental neuropsychology*, 37(8), 794-807.
- Delis, D. C., Kaplan, E., & Kramer, J. H. (2001). *Delis-Kaplan executive function system: technical manual*. Psychological Corporation.
- Demakis, G. J. (2004). Frontal lobe damage and tests of executive processing: a meta-analysis of the category test, stroop test, and trail-making test. *Journal of clinical and experimental neuropsychology*, 26(3), 441-450.
- Hajdúk, M., Brandoburová, P., Vanko, Š., Cviková, V., Jakubek, M., Heretik Jr., A, Heretik Sr, A. (2017). NEUROPY – predstavenie projektu. *Psychiatria-psychoterapia-psychosomatika*, 24(3-4):6-9.
- Hsieh, Y. H., Chen, K. J., Wang, C. C., & Lai, C. L. (2008). Cognitive and motor components of response speed in the Stroop test in Parkinson's disease patients. *The Kaohsiung journal of medical sciences*, 24(4), 197-203.
- Leung, H. C., Skudlarski, P., Gatenby, J. C., Peterson, B. S. & Gore, J. C. (2000). An event-related functional MRI study of the Stroop color word interference task. *Cerebral cortex*, 10(6), 552-560.
- Moering, R. G., Schinka, J. A., Mortimer, J. A., & Graves, A. B. (2004). Normative data for elderly African Americans for the Stroop color and word test. *Archives of Clinical Neuropsychology*, 19(1), 61-71.
- Nee, D. E., Wager, T. D., & Jonides, J. (2007). Interference resolution: insights from a meta-analysis of neuroimaging tasks. *Cognitive, Affective, & Behavioral Neuroscience*, 7(1), 1-17.
- Rivera, D., Perrin, P. B., Stevens, L. F., Garza, M. T., Weil, C., Saracho, C. P., ...& Garcia de la Cadena, C. (2015). Stroop color-word interference test: normative data for the Latin American Spanish speaking adult population. *NeuroRehabilitation*, 37(4), 591-624.
- Strauss, E., Sherman, E. M., & Spreen, O. (2006). *A compendium of neuropsychological tests: Administration, norms, and commentary*. American Chemical Society.
- Stroop, J. R. (1935). Studies of interference in serial verbal reactions. *Journal of experimental psychology*, 18(6), 643.
- Van der Elst, W., Van Boxtel, M. P., Van Breukelen, G. J., & Jolles, J. (2006). The Stroop color-word test: influence of age, sex, and education; and normative data for a large sample across the adult age range. *Assessment*, 13(1), 62-79.

- Westerhausen, R., Kompus, K., & Hugdahl, K. (2011). Impaired cognitive inhibition in schizophrenia: a meta-analysis of the Stroop interference effect. *Schizophrenia research*, 133(1-3), 172-181.
- Zalonis, I., Christidi, F., Bonakis, A., Kararizou, E., Triantafyllou, N. I., Paraskevas, G., ... & Vasilopoulos, D. (2009). The stroop effect in Greek healthy population: normative data for the Stroop Neuropsychological Screening Test. *Archives of Clinical Neuropsychology*, 24(1), 81-88.

Afektívny priming ako súčasť systému zameriavania pozornosti a stupňa vedomého percepčného spracovania

Affective Priming as a Part of Attentional System and Degree of Conscious Perceptual Processing

Silvia Harvanová, Lenka Sokolová

Katedra psychológie a patopsychológie, Pedagogická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

e-mail: silvia.harvanova@uniba.sk

Abstrakt

Afektívny priming môžeme považovať za experimentálnu paradigmu, podľa ktorej iniciálne afektívne spracovanie automaticky ovplyvňuje spracovanie ďalších, následne prezentovaných stimulov. Mnohé štúdie dospeli k záveru, že afektívne kongruentná prezentácia podnetov (v zmysle emocionálnej valencie a / alebo nabudenia) je spojená s kratšími reakčnými časmi, v porovnaní s inkongruentnou prezentáciou. Výskum, zameraný na neurálne koreláty afektívneho primingu, posúva diskusiu nad rámec neuroanatomickej „lokalizácie“ konkrétnych štruktúr, ktoré by mohli tieto procesy reprezentovať (amygdala, nucleus accumbens, niektoré oblasti temporálneho laloka, a i.). Dotýka sa otázok funkcie vizuálneho zameriavania pozornosti ako systému rýchlej reorientácie pozornosti, umožňujúcemu flexibilne reagovať na potenciálne ohrozenie či emocionálne významné udalosti; ako aj vizuálneho percepčného spracovania v zmysle stupňov vedomého prežívania. Teoretická štúdia v závere otvára diskusiu ohľadom implikácií pre posudzovanie kognitívneho výkonu v kontexte emocionálne podmieneného automatického spracovania podnetov.

Kľúčové slová: afektívny priming, vizuálna pozornosť, neurálne koreláty, vedomie, vizuálne percepčné spracovanie.

Abstract

Affective priming is an experimental paradigm, suggesting that initial affective processing automatically influences subsequent stimulus processing. Many studies have found that affective congruent stimuli presentation (taking into account the emotional valence and/ or arousal) is associated with shorter reaction times, in contrast with the incongruent stimuli presentation. Research studies, focused on neural correlates of affective priming, broaden the discussion above the classic neuroanatomical localisation debate concerning brain structures underlying

these processes (amygdala, nucleus accumbens, specific parts of temporal lobe, etc.). Recent experimental findings expand the view on visual attention functioning, suggesting the quick attentional reorienting system features, enabling flexible response to potentially dangerous situations or emotionally significant events; as well as visual perceptual processing and the degrees of conscious experience. Implications for cognitive performance assessment, taking into account the automatic, emotionally primed stimuli processing, are discussed in conclusion of present study.

Keywords: affective priming, visual attention, neural correlates, consciousness, visual perceptual processing.

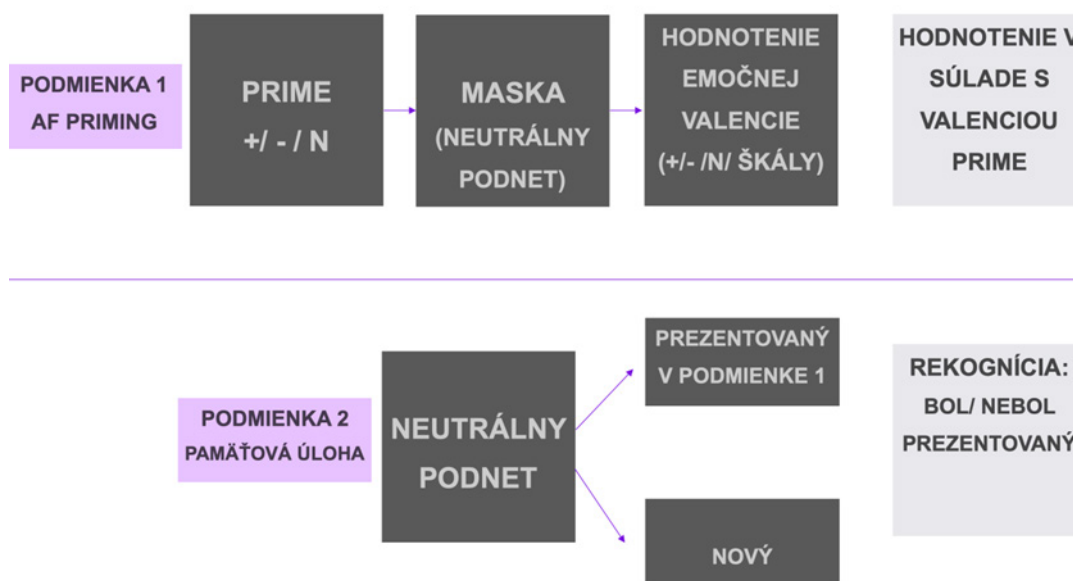
Grantová podpora: VEGA 1/0409/17, Osobnosť a profesijné videnie učiteľov a učiteliek vo vzťahu k riešeniu náročných situácií v školskej triede v období tranzitu do praxe.

Afektívny priming ako experimentálna paradigma

Afektívny priming je jednou z experimentálnych paradigiem, umožňujúcich empiricky skúmať interakciu emocionálnych a kognitívnych procesov a zamerať sa na otázku vplyvu *iniciálneho afektívneho spracovania na spracovanie následne prezentovaných stimulov* (Lu, Zhang, Hu, & Luo, 2011).

Priming je všeobecne definovaný ako modulácia správania vyvolaná pôsobením prezentovaného, no nie plne uvedomovaného podnetu (Lohse & Overgaard, 2019). V prípade *afektívneho primingu* hovoríme o ovplyvnení hodnotenia *emocionálneho obsahu* následne prezentovaných podnetov. Základnou verziou paradigmy afektívneho primingu je experimentálna situácia, v ktorej participanti/ky hodnotia *neutrálny podnet*, ktorému predchádzala prezentácia tzv. *prime*¹, podnetu s pozitívnu alebo negatívnou emocionálnou valenciou. Ak je hodnotenie pôvodne neutrálnych podnetov v súlade s emocionálnou valenciou predchádzajúceho podnetu, hovoríme o tzv. *afektívnom efekte primingu* (Seib-Pfeifer & Gibbons, 2019) (podmienka 1, Obrázok 1).

¹ V odbornej literatúre v slovenskom jazyku sa používa termín *priming*, preto za najpresnejšie označenie podnetu, vyvolávajúceho *priming*, považujeme termín *prime* (rovnako z anglického jazyka).

Obrázok 1. Schematické znázornenie procedúry základnej verzie afektívneho primingu (podmienka 1) a jedna z možných kombinácií s prospektívnou pamäťovou úlohou, v prípade intrasubjektového dizajnu (podmienka 2).

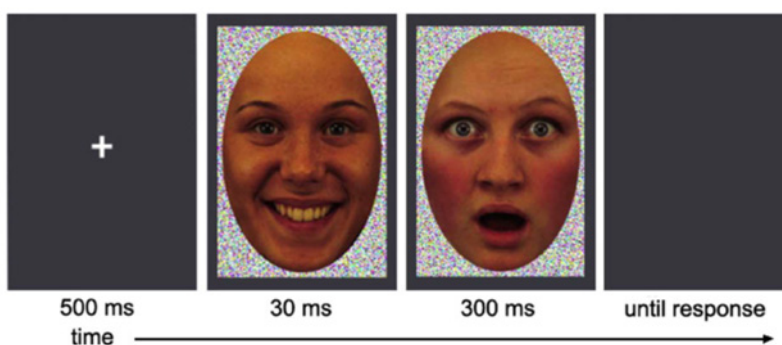
Paradigma afektívneho primingu (ďalej AP) však operuje viacerými typmi experimentálnych dizajnov. Vyššie popísaný variant s neutrálnym podnetom sa líši od tzv. *afektívneho primingu založeného na kongruencii* (Obrázok 2). V tomto prípade je afektívne kongruentná prezentácia oboch podnetov (v zmysle emocionálnej valencie a / alebo nabudenia) spojená s kratšími reakčnými časmi a menšou chybovosťou v porovnaní s inkongruentnou prezentáciou pri následných pamäťových úlohách (Zhang, Kong, & Jiang, 2012). Ak hovoríme o kongruentnej valencii podnetových párov prime-podnet, môže byť *pozitívna-pozitívna* (láska-víťazstvo), *negatívna-negatívna* (boj-smrť). V prípade inkongruentnej prezentácie *pozitívna-negatívna* (alebo opačné poradie; napr. *láska-smrť*) (Zhang, Li, Gold, & Jiang, 2010).

O afektívnej kongruencii môžeme hovoriť aj ak prezentácii verbálneho podnetu (napr. slovo *svadba*) predchádza prezentácia afektívne kongruentného podnetu (napr. slovo *šťastný*), namiesto afektívne inkongruentného podnetu (napr. slovo *facka*) (Yao, Wang, Lu, & Zhu, 2019). Afektívny priming býva v rámci dizajnov spojený s ďalšími úlohami, zameranými najmä na pamäťový výkon (rekognícia, prospektívna pamäťová úloha, a i.) (Obrázok 1, podmienka 2).

Obrázok 2. Schematické znázornenie procedúry afektívneho primingu, založeného na *afektívnej kongruencii*.

Efekt afektívneho primingu sa prejavuje pri auditívnych aj vizuálnych stimuloch a je zovšeobecniteľný na ďalšie úlohy, napr. afektívnu kategorizáciu (Yao & Wang, 2014). V behaviorálnom výkone boli zaznamenané *interpohlavné rozdiely* (Baeken, De Raedt, Van Schuerbeek, De Mey, Bossuyt, & Luypaert, 2012; Gohier, Senior, Brittain, Lounes, El-Hage, Law, & Surguladze, 2013). V štúdií Gohierovho tímu (2013) bol negatívny afektívny priming silnejší v porovnaní so ženami. V literatúre, zameranej na AP sme sa stretli s rôznorodými dizajnami, líši sa tiež dĺžka prezentácie stimulov či typ stimulov – v podmienke s neutrálnym následne prezentovaným podnetom ide o neutrálne stimuly ako *abstraktné symboly* či *neutrálne výrazy tváre* (do tejto kategórie spadajú i tváre, reprezentujúce emóciu *prekvapenia*, s ktorými pracovali napr. Sweeny, Grabowecky, Suzuki, & Paller, 2009) (Obrázok 3). Podľa Yao a Wang (2014) je efekt afektívneho primingu najzreteľnejší pri ultrakrátkej následnej prezentácii “prime” podnetu, kratšej ako 300 ms.

Obrázok 3. Podnetový materiál a dizajn základnej paradigmy afektívneho primingu s použitím pozitívneho „prime“ (usmievajúca sa tvár), prezentovaného 30ms, nasledovaného neutrálnou maskou (emócia prekvapenia (Sweeny, Grabowecky, Suzuki, & Paller, 2009)).

Intenzívne diskutovanou je aj otázka *trvania* efektu afektívneho primingu; kým väčšina štúdií pracuje skôr s okamžitým vplyvom na následne prezentovaný podnet, niektoré výskumy priniesli údaje o niekoľkých hodinách až po 24 hodín pretrvávania tohto efektu (Sweeny, et al., 2009). V prípade prepojenia podmienky afektívneho primingu s prospektívnou pamäťou

úlohou majú podľa Sweenyho tímu (2009) najväčší vplyv na efektívne pamäťové kódovanie „primes“ s *pozitívnu emocionálnu valenciou*, výsledky štúdií v tomto smere sú však relatívne heterogénne a do veľkej miery podmienené špecifikami zvoleného dizajnu. Paradigma *negatívneho* afektívneho primingu súvisí s emocionálne podmienenými schémami v prípade *neuroticizmu* (Robinson, Ode, Moeller, & Goetz, 2007) a užitočnou sa ukazuje byť aj vo výskume inhibičnej dysfunkcie u osôb s unipolárnou depresiou (Yao, Liu, Liu, Hu, Yi, & Huang, 2010). Efekt afektívneho primingu však okrem *valencie* významne ovplyvňuje aj *nabudenie (arousal)*, ktorý „primes“ evokujú (Lu, Zhang, Hu, & Luo, 2011; Yao, Wang, Lu, & Zhu, 2019).

Neurálne koreláty afektívneho primingu, orientácia pozornosti a vedomie

Úlohy, zamerané na behaviorálny výkon pri zapojení AP, sú často doplnené najmä o dva typy neurovizuálnych metód; sú nimi funkčná magnetická rezonancia (fMRI) a evokované potenciály (Liu, Hu, Peng, Yang, & Li 2010; Li & Lu, 2014). Kým dáta získané prostredníctvom fMRI nám umožňujú zamerať sa na kortikálne a subkortikálne oblasti, ktoré by mohli modulovať efekt afektívneho primingu, ERP dáta otvárajú priestor pre detailnú dynamickú analýzu neurálnych mechanizmov z hľadiska priebehu, procesu a času (Yao, Wang, Lu, & Zhu, 2019).

S *negatívnym afektívnym primingom* súvisí zvýšená aktivácia *amygdaly*, ktorej funkcia je spájaná s automatickým spracovaním potenciálne ohrozujúcich podnetov a orientáciou pozornosti na črty tváre významné pre emočnú rekogníciu; súvisí i s pamäťou na emocionálne detaily (Suslow, Kugel, Ohrmann, Sruhrmann, & Grotegerd, 2013; Yang, Cao, Xu, & Chen, 2012.). Do negatívneho AP je zapojený aj *mediálny frontálny kortex*, *superiórne frontálne oblasti*, ktoré súvisia aj s kognitívnou záťažou; *temporo-okcipitálne oblasti*, *mediálne orbitofrontálne oblasti* a *insula* (Baeken et al., 2012; Park, Kostandyan, Boehler, & Krebs, 2019). Baeken a kolegovia (2012) spájajú aktiváciu insuly a orbitofrontálneho kortexu s odpoveďami viazanými na prežívanie stresu a v prípade insuly so spracovaním averzívnych podnetov, viscerálnymi odpoveďami a prežívaním *pocitov*. Vo vlastnej fMRI štúdii zároveň zistili, že negatívny AP súvisí s celkovo vyššou mierou aktivácie CNS. S pozitívnym AP pozitívne koreluje aktivácia centra *nucleus accumbens*, ktoré je považované za kľúčovú zložku subkortikálneho okruhu, aktivovaného počas prežívania odmeny a vyvoláva neuvedomované pozitívne afektívne odpovede (Suslow et al., 2013).

V prípade paradigmy AF s neutrálnym podnetom, ktorý nasleduje po prezentácii „prime“ je zaujímavé podotknúť, že – z hľadiska emocionálnej valencie – pôvodne neutrálne podnety môžu vyvolávať vzorce neurálnej aktivity, reflektujúce emocionálnu valenciu (Baeken

et al., 2012). Dáta týkajúce sa neurálnych korelátov AP majú dôsledky aj pre hypotézy chápania významu procesov spojených s AP v kontexte rýchleho *systemu reorientácie pozornosti* na významné stimuly v danom kontexte, s potenciálom facilitácie spracovania podnetov s opakujúcimi sa atribútmi prostredia (Kristjánsson & Ásgeirsson, 2019).

Efekt primingu bol v klasickej experimentálnej literatúre dlhodobo označovaný za jeden z dôkazov existencie tzv. nevedomých mentálnych stavov. Behaviorálna štúdia Lohseho a Overgaarda (2019) však naznačuje, že tento koncept bude možno v budúcnosti potrebné prehodnotiť, nakoľko vedomé prežívanie nemusí byť binárnou kategóriou v zmysle áno/ nie, ale môže mať *stupňovaný charakter*, v zmysle viacerých úrovní prežívania subjektívnej skúsenosti. Podľa experimentu Lohseho a Overgaarda (2019) *na to, aby efekt AP prebehol je potrebná aspoň minimálna úroveň percepčného uvedomenia, pričom efekt AP je modulovaný stupňom vedomého prežívania podnetu*. Výsledky štúdie sú v súlade s viacerými kritickými pohľadmi na priming ako heterogénny fenomén, ktorý je potrebné empiricky podmieniť väčším množstvom replikačných experimentálnych dizajnov, ak chceme uvažovať o jeho validite v rámci výskumu interakcií kognitívnych a emocionálnych procesov.

Literatúra

- Baeken, C., De Raedt, R., Van Schuerbeek, P., De Mey, J., Bossuyt, A., & Luypaert, R. (2012). The influence of emotional priming on the neural substrates of memory: A prospective fMRI study using portrait art stimuli. *NeuroImage*, 61(4), 876–883. <https://doi.org/10.1016/j.neuroimage.2012.03.043>
- Gohier, B., Senior, C., Brittain, P. J., Lounes, N., El-Hage, W., Law, V.,... Surguladze, S. A. (2013). Gender differences in the sensitivity to negative stimuli: Cross-modal affective priming study. *European Psychiatry*, 28(2), 74–80. <https://doi.org/10.1016/j.eurpsy.2011.06.007>
- Kristjánsson, Á., & Ásgeirsson, Á. G. (2019). Attentional priming: Recent insights and current controversies. *Current Opinion in Psychology*, 29, 71–75. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2018.11.013>
- Li, T.-T., & Lu, Y. (2014). The subliminal affective priming effects of faces displaying various levels of arousal: An ERP study. *Neuroscience Letters*, 583, 148–153. <https://doi.org/10.1016/j.neulet.2014.09.027>
- Liu, H., Hu, Z., Peng, D., Yang, Y., & Li, K. (2010). Common and segregated neural substrates for automatic conceptual and affective priming as revealed by event-related functional magnetic resonance imaging. *Brain and Language*, 112(2), 121–128. <https://doi.org/10.1016/j.bandl.2009.11.001>
- Lohse, M., & Overgaard, M. (2019). Emotional priming depends on the degree of conscious experience. *Neuropsychologia*, 128, 96–102. <https://doi.org/10.1016/j.neuropsychologia.2017.10.028>

- Lu, Y., Zhang, W.-N., Hu, W., & Luo, Y.-J. (2011). Understanding the subliminal affective priming effect of facial stimuli: An ERP study. *Neuroscience Letters*, 502(3), 182–185. <https://doi.org/10.1016/j.neulet.2011.07.040>
- Park, H. R. P., Kostandyan, M., Boehler, C. N., & Krebs, R. M. (2019). Winning smiles: Signalling reward by overlapping and non-overlapping emotional valence differentially affects performance and neural activity. *Neuropsychologia*, 122, 28–37. <https://doi.org/10.1016/j.neuropsychologia.2018.11.018>
- Robinson, M. D., Ode, S., Moeller, S. K., & Goetz, P. W. (2007). Neuroticism and affective priming: Evidence for a neuroticism-linked negative schema. *Personality and Individual Differences*, 42(7), 1221–1231. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2006.09.027>
- Seib-Pfeifer, L.-E., & Gibbons, H. (2019). Independent ERP predictors of affective priming underline the importance of depth of prime and target processing and implicit affect misattribution. *Brain and Cognition*, 136, 103595. <https://doi.org/10.1016/j.bandc.2019.103595>
- Suslow, T., Kugel, H., Ohrmann, P., Stuhrmann, A., Grotegerd, D., Redlich, R., ... Dannlowski, U. (2013). Neural correlates of affective priming effects based on masked facial emotion: An fMRI study. *Psychiatry Research: Neuroimaging*, 211(3), 239–245. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2012.09.008>
- Sweeny, T. D., Grabowecky, M., Suzuki, S., & Paller, K. A. (2009). Long-lasting effects of subliminal affective priming from facial expressions. *Consciousness and Cognition*, 18(4), 929–938. <https://doi.org/10.1016/j.concog.2009.07.011>
- Wong, P. S., & Root, J. C. (2003). Dynamic variations in affective priming. *Consciousness and Cognition*, 12(2), 147–168. [https://doi.org/10.1016/S1053-8100\(03\)00007-2](https://doi.org/10.1016/S1053-8100(03)00007-2)
- Yang, J., Cao, Z., Xu, X., & Chen, G. (2012). The amygdala is involved in affective priming effect for fearful faces. *Brain and Cognition*, 80(1), 15–22. <https://doi.org/10.1016/j.bandc.2012.04.005>
- Yao, S., Liu, M., Liu, J., Hu, Z., Yi, J., & Huang, R. (2010). Inhibition dysfunction in depression: Event-related potentials during negative affective priming. *Psychiatry Research: Neuroimaging*, 182(2), 172–179. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2010.01.010>
- Yao, Z., Wang, Y., Lu, B., & Zhu, X. (2019). Effects of valence and arousal on affective priming vary with the degree of affective experience denoted by words. *International Journal of Psychophysiology*, 140, 15–25. <https://doi.org/10.1016/j.ijpsycho.2019.03.011>
- Yao, Z., & Wang, Z. (2014). Concreteness of positive word contributions to affective priming: An ERP study. *International Journal of Psychophysiology*, 93(3), 275–282. <https://doi.org/10.1016/j.ijpsycho.2014.06.005>
- Zhang, Q., Kong, L., & Jiang, Y. (2012). The interaction of arousal and valence in affective priming: Behavioral and electrophysiological evidence. *Brain Research*, 1474, 60–72. <https://doi.org/10.1016/j.brainres.2012.07.023>
- Zhang, Q., Li, X., Gold, B. T., & Jiang, Y. (2010). Neural correlates of cross-domain affective priming. *Brain Research*, 1329, 142–151. <https://doi.org/10.1016/j.brainres.2010.03.021>

Osobnostné črty systému Dark Triad a podvádzanie v akademických situáciách

Dark Triad Personality Traits and Cheating in Academic Situations

Martin Jakubek, Ladislav Müller

Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta, Katedra psychológie

e-mail: martin.jakubek@uniba.sk

Abstrakt

Osobnostné črty systému Dark Triad sú typické charakteristikami, ktoré ich logicky spájajú s tendenciou k podvádzajúcemu správaniu. Cieľom príspevku bolo preskúmať vzťah osobnostných črt Dark triad a častotou výskytu akademického podvádzania. Druhým cieľom bolo zistiť, či prítomnosť jednotlivých osobnostných črt systému Dark Triad vplyva na vnímanie závažnosti nečestného správania v akademickom prostredí. Výskumný súbor tvorilo 204 respondentov. Priemerný vek participantov bol $M = 21,81$ a $SD = 2,25$. Participantom bola administrovaná testová batéria, ktorá obsahovala dotazník Short Dark Triad SD3 a dotazník, zameriavajúci sa na akademické podvádzanie, Academic Integrity Survey 2010. Častota výskytu akademického podvádzania bola v pozitívnom vzťahu k črtám subklinická psychopatia a narcizmus, bez významného vzťahu k črte machiavelizmus. Vnímaná závažnosť akademického podvádzania mala negatívny vzťah k črtám machiavelizmus a subklinická psychopatia, bez významného vzťahu k črte narcizmus. Vek ani pohlavie sa neprejavili vo významnom vzťahu k častosti a k vnímanej závažnosti akademického podvádzania.

Kľúčové slová: črty osobnosti; Dark Triad, akademické podvádzanie

Abstract

The personality traits of the Dark Triad system are characterized by characteristics that logically connect them with a tendency to cheating behavior. The aim of the paper was to examine the relationship between the personality traits of the Dark Triad and the frequency of academic cheating. The second goal was to determine whether the presence of individual personality traits of the Dark Triad system affects the perception of the severity of dishonest behavior in the academic environment. The research group consisted of 204 respondents. The average age of the participants was $M = 21.81$ and $SD = 2.25$. Participants were administered a test battery that included the Short Dark Triad SD3 questionnaire and the Academic Integrity Survey 2010. The frequency of academic cheating was positively related to subclinical psychopathy and

narcissism, with no significant relationship to the feature of Machiavellianism. The perceived severity of academic deception had a negative relationship to the features of Machiavellianism and subclinical psychopathy, with no significant relationship to the trait of narcissism. Neither age nor gender showed a significant relationship to the frequency and perceived severity of academic cheating.

Keywords: personality traits; Dark Triad; academic cheating, academic dishonesty

Úvod

Osobnostnými prediktormi akademickej nečestnosti sa zaoberali viaceré práce (Cizek, 1999). Meta-analýza Whitleya a Keith-Spiegela (2012) poukázala na vplyv viacerých osobnostných konštruktov na mieru podvádzania. Patrili medzi ne napríklad motivácia k úspechu, od cudzenie, pracovitosť, úzkosť zo skúšok, potreba schválenia, religiozita a sebaúcta. Ďalší autori často pracovali s črtami vychádzajúcimi z konceptu Big Five, ktoré zahŕňajú neuroticizmus, extravenziu, otvorenosť, prívetivosť a svedomitosť. Metanalytická štúdia (Giluk a Postlethwaite, 2015) sa zameriavala práve na syntézu výsledkov štúdií, ktoré skúmali vzťah akademickej nečestnosti a črt Big Five. Dospeli k záveru, že existuje pozitívny vzťah medzi črtami neuroticizmus, extravergia a akademickým podvádzaním, ako aj k doplňujúcemu poznatku, a to, že svedomitosť a prívetivosť sú silné prediktory vzťahujúce sa k akademickej nečestnosti v negatívnom zmysle.

Skúmaním vzťahu akademickej nečestnosti a osobnostných črt Dark Triad sa zaoberalo podstatne menšie množstvo prác, ako tomu bolo pri vyššie spomínaných témach. Jednotlivé osobnostné črty systému Dark Triad však majú vo svojej charakteristike zahrnuté vlastnosti, ktoré by sme logicky mohli považovať za prediktory podvádzajúceho správania.

Machiavelisti, charakteristickí cynizmom a manipuláciou ostatnými, často vykazujú široký rozsah nečestných taktík za účelom dosiahnutia vlastných záujmov (Fehr, Samsom a Paulhus, 1992). Narcistickí jedinci sú často arogantní, zameraní na seba a sebazdôrazňujúci (Paulhus, 1998). Subklinickí psychopati sú zasa typickí emocionálnym chladom, manipuláciou ostatnými, impulzívnym vyhľadávaním vzrušenia a tendenciou k antisociálnemu správaniu. Často sa zapájajú do nebezpečnej a ilegálnej činnosti s malým ohľadom na možné dôsledky takéhoto konania (Paulhaus a Williams, 2002). Všetky tri črty by sme na základe ich charakteristík mohli považovať za určitý prediktor podvádzajúceho správania. Napriek týmto charakteristikám je dostupné len malé množstvo výskumných podkladov, ktoré by takéto hypotézy podporili.

Nathanson, Paulhus a Williams (2006) sa na základe výsledkov na 1291 participantoch domnievajú, že zo všetkých troch osobnostných črt systému Dark Triad je najsilnejším prediktorom akademického podvádzania práve subklinická psychopatia. Je silnejším prediktorom ako ostatné črty, machiavelizmus a narcizmus. Tvrdia, že subklinická psychopatia je najsilnejšie prepojenie medzi osobnosťou a reálnym podvádzajúcim správaním. Vo výskume Williamsa (a kol., 2010) sa potvrdili hypotézy autorov, ktoré hovorili o tom, že každá subškála Dark triad bude korelovať so školským podvádzaním. Najvyššiu koreláciu zaznamenala škála psychopatie ($r = 0,58$), nasleduje škála machiavelizmu s koreláciou $r = 0,39$ a narcizmu ($r = 0,20$), vzorku tvorilo 249 vysokoškolských študentov. Nathanson, Paulhus a Williams (2006) sa ďalej venovali aj otázke, čo je príčinou takej vysokej prevalencie podvádzania u subklinických psychopátov. Zameriavajú sa na rozdiely medzi osobnosťou a behaviorálnymi komponentmi psychopatie. Prvým faktorom, ktorý uvádzajú, je behaviorálny faktor psychopatie. Tento prepoja podvádzanie s konštruktmi ako sú nízka schopnosť sebaovládania a nízka sebakontrola. Vysvetlenie na základe impulzivity sčasti naznačuje, že toto konanie nie je plánované. Môže byť dôsledkom snahy vyhovieť aktuálnej túžbe, ktorou v danom čase je úspešné zvládnutie skúšky. Zároveň môže svoju rolu zohrávať neschopnosť predvídať možné negatívne dôsledky. Súčasťou behaviorálneho faktoru môže byť aj tendencia vyhľadávať nebezpečné situácie. Túžba po zahrávaní sa s nebezpečnými situáciami môže byť sama o sebe dôvodom, prečo subklinickí psychopati počas skúšok podvádzajú, ďalším faktorom môže byť aj nedostatok empatie voči ostatným študentom, ktorí môžu toto podvádzanie vnímať ako podkopávanie vlastného úsilia vynaloženého k príprave na skúšku (Nathanson, Paulhus a Williams, 2006).

Čo je podľa Hareho (1991) horšie, dva faktory subklinickej psychopatie vytvárajú synergickú kombináciu. Človek, ktorý je zameraný na impulzívne vyhľadávanie vzrušenia a neberie do úvahy dôsledky, ktoré zanecháva na pocitoch druhých ľudí, je dobrým kandidátom pre školské podvádzanie. Je však potrebné, aby sa vyskytol nejaký druh motivácie k takémuto konaniu.

Primárnym cieľom nášho príspevku je preskúmať otázku, či jednotlivé osobnostné črty tvoriace systém Dark Triad vplývajú na výskyt nečestného správania v akademických podmienkach. Výskumy autorov Nathansona, Paulhusa a Williamsa (2006) a Williamsa (a kol., 2010) poukazujú na charakteristiky osobnostných črt, ktoré by sme logicky mohli považovať za prediktory podvádzajúceho správania. Črta subklinická psychopatia je charakteristická manipuláciou ostatnými, impulzívnym vyhľadávaním vzrušenia a tendenciou k antisociálnemu správaniu. Pre črtu machiavelizmus, je typický cynizmus, manipulácia ostatnými, často sa prejavujúca využívaním širokého rozsahu nečestných taktík za účelom dosiahnutia vlastných

záujmov. A v neposlednom rade črta narcizmus, ktorej typickými reprezentantmi sú ľudia, ktorí sú arogantní, zameraní na seba a sebazdôrazňujúci. Nathanson, Paulhus a Williams (2006) poukazujú na pozitívny vzťah akademickej nečestnosti a všetkých troch osobnostných črt systému Dark Triad. Vyzdvihujú vzťah črty subklinická psychopatia k podvádzaniu u študentov. Uvádzajú ho ako najsilnejší prediktor akademického podvádzania. Muñoz a Garcia (2017) zase upozorňujú na prepojenie machiavelizmu a psychopatie s pozitívnymi postojmi voči akademickému podvádzaniu, čo nás privádza k tomu, že ďalším cieľom našej práce bolo zistiť, či prítomnosť jednotlivých osobnostných črt systému Dark Triad vplýva na vnímanie závažnosti nečestného správania v akademickom prostredí. Autori Nathanson, Paulhus a Williams (2006) zase vo svojej práci komentujú negatívny vzťah medzi črtou subklinická psychopatia a miery vnímanej závažnosti podvádzajúceho správania. V našej práci overujeme toto tvrdenie a snažíme sa poskytnúť odpoveď na vzťah ostatných osobnostných črt Dark triad k vnímanej závažnosti akademického podvádzania.

Metódy

Výskumná vzorka

Zamerali sme sa na študentov vysokých škôl starších ako 18 rokov, ktorí za posledných 12 mesiacov absolvovali akékoľvek akademické testovanie na vysokej škole alebo univerzite. Do našej vzorky sme zahrnuli aj participantov, ktorí sú aktuálne zamestnaní, ale za posledných 12 mesiacov absolvovali akékoľvek akademické testovanie na vysokej škole alebo univerzite. Výslednú vzorku tvorilo spolu 204 participantov. Z pohľadu pohlavia bola vzorka tvorená z podstatne väčšej časti ženami (148) ako mužmi (56), v percentuálnom vyjadrení tvorili ženy 72,5 % vzorky. Vekové rozpätie participantov bolo od 18 do 34 rokov, priemerný vek probandov bol 21,81 roka, jeho štandardná odchýlka $SD = 2,25$ roka.

Procedúra výskumu

Zber dát sme realizovali v priebehu mesiacov január 2016 až apríl 2016. Participanti, ktorí vyplnili dotazník boli vyberaní náhodne, na základe dostupnosti. Dotazník sme vytvorili v elektronickej forme, na stránkach www.google.com v sekcii Google Forms. Internetový odkaz na dotazník sme následne distribuovali do rôznych záujmových skupín na sociálnej sieti Facebook, najčastejšie však do študentských skupín. Na stránkach sme uverejnili internetový odkaz na dotazník s prosbou o jeho vyplnenie a participácii na výskume. Participanti sa kliknutím na uverejnený odkaz presunuli na stránku elektronickeho dotazníka. Prvá strana elektronickeho dotazníka sa venovala krátkemu zoznámeniu s autormi dotazníka a ďalším základným

informáciám o našej práci, prezentovala aj kontaktné údaje autorov. Úvodná strana obsahovala aj informáciu o tom, že zozbierané údaje budú spracovávané anonymne a budú použité výhradne k výskumným účelom, čo sme dôsledne rešpektovali. O participantoch sme najprv zisťovali základné demografické údaje (vek, pohlavie, študijné zameranie a forma štúdia), následne im boli administrované jednotlivé výskumné metodiky v poradí 1. Academic Integrity Survey a 2. dotazník SD3. Odpovede na všetky položky boli povinné, systém neumožňoval odoslanie neúplných údajov. Poslednú stranu elektronickej batérie metód tvorilo poďakovanie za vyplnenie dotazníka a participáciu na výskume.

Použité metodiky

Dotazník Short Dark Triad (SD3) bol vytvorený Paulhusom a Jonesom (2011). Autori vychádzali z troch dotazníkov, ktoré sa v tom čase samostatne používali pre meranie konkrétnych osobnostných črt Dark Triad. Konkrétne použili 64-položkový dotazník pre meranie subklinickej psychopatie Self-reported Psychopathy Scale (SRP, Hare, 1985). Za účelom merania miery machiavelizmu využívali 71-položkový dotazník MACH-IV (Christie, Geis, 1970) a pre zachytenie narcistickej črty osobnosti využili 40-položkový dotazník Narcissistic Personality Inventory (NPI, Raskin, Terry, 1988).

Pôvodná verzia dotazníka, s ktorou Paulhus a Jones (2011) pracovali, obsahovala 65 položiek. Aktuálna originálna anglická verzia SD3 Paulhusa a Jonesa (2011) je štandardizovanou dotazníkovou metódou, ktorá obsahuje 27 položiek. Každá z triády osobnostných črt je vyjadrená pomocou 9 položiek dotazníka.

Pre účely nášho výskumu sme sa rozhodli použiť slovenskú verziu dotazníku SD3, ktorú pre potreby diplomovej práce upravila Kozáková (2013), Cíbková (2013) a Cíbková a Jakubek (2014). Pôvodnú formu dotazníka SD3 s 27 položkami prepracovali a rozšírili tak, že slovenská verzia dotazníka obsahuje 30 položiek. Osobnostná črta subklinická psychopatia (α pre slovenskú verziu = 0,72) je v dotazníku zastúpená 9 položkami, osobnostná črta narcizmus (α pre slovenskú verziu = 0,64) 9 položkami a osobnostná črta machiavelizmus (α pre slovenskú verziu = 0,68) je v dotazníku SD3 zastúpená 12 položkami. Pre každú z položiek má proband vyjadriť svoj súhlas, resp. nesúhlas na 5 bodovej Likertovej škále, ktorá je stanovená nasledovne: 1 = silný nesúhlas, 2 = nesúhlas, 3 = ani súhlas ani nesúhlas (neviem), 4 = súhlas a 5 = silný súhlas.

Z dotazníka SD3 sme pre výskumné účely získali premenné, ktoré zodpovedajú jednotlivým dimenziám – machiavelizmus, narcizmus, subklinická psychopatia.

Dotazník Academic Integrity Survey 2010 sa vyvinul z dotazníka Academic Integrity Survey autorov McCaba a Treviña (1993). Pôvodnú verziu dotazníka tvorilo 25 položiek, ktoré vyjadrujú rôzne formy nečestného správania sa v rôznych akademických podmienkach. Položky boli zamerané na rôzne druhy podvádzania, primárne však na tradičné spôsoby podvádzania. Pričom participanti mali uvedené položky ohodnotiť na štvorbodovej Likertovej škále odpovedí, ktorá vyjadrovala častosť výskytu daného správania od 1 = nikdy po 4 = mnohokrát. Pre účely našej diplomovej práce sa rozhodli použiť novšiu verziu Academic Integrity Survey 2010 (Texas Tech University, 2010), najmä preto, že je prispôbena súčasným akademickým podmienkam, teda zahŕňa položky, ktoré sú zamerané na novodobé spôsoby podvádzania. Academic Integrity Survey 2010 je súčasťou širšieho inštrumentu Academic Integrity Assessment Guide, ktorý je využívaný za účelom rozpoznanie a prevenciu akademickej nečestnosti na amerických vysokých školách a univerzitách (Center for Academic Integrity, 2015). Academic Integrity Assessment Guide je tvorený celkovo tromi samostatnými časťami, my sme z nich využili len jednu, ktorá sa zameriava na špecifické správanie a postoje, ktoré sa viažu k akademickému podvádzaniu. Celkovo ju tvorí 26 položiek, ktoré sú formulované vo forme slovného popísania daného podvádzajúceho správania. Ku každej položke sa následne vzťahujú dve hodnotiace škály. Prvá hodnotiacia škála je zameraná na behaviorálnu stránku akademického podvádzania u študentov. Konkrétne sa zameriava na častosť výskytu popisovaného správania, pričom položky sú hodnotené pomocou štvorbodovej Likertovej škály odpovedí, kde 1 = nikdy, 2 = raz, 3 = viac ako raz a 4 = nie je relevantné (Texas Tech University, 2010, s. 35).

Druhá hodnotiacia škála, ktorá sa nachádza pri každej položke dotazníka Academic Integrity Survey 2010, je štvorbodová Likertova škála odpovedí so zameraním na postoj k popísanému podvádzajúcemu správaniu. Participanti majú vyjadriť svoj postoj v zmysle vnímanej miery závažnosti podvádzania nasledovne – 1 = nepovažujem za podvádzanie, 2 = Banálne podvádzanie, 3 = Stredne závažné podvádzanie, 4 = Závažné podvádzanie (Texas Tech University, 2010).

Pre jednotlivé dimenzie akademického podvádzania, ktoré vyplývajú z dotazníka Academic Integrity Survey 2010, sme nedokázali dohľadať informácie, ktoré sa vzťahovali k ich internej konzistencii. Otázku internej konzistencie dotazníka preto skúmame v rámci výsledkovej časti príspevku. Z dotazníka Academic Integrity Survey 2010 sme pre účely nášho výskumu získali nasledujúce premenné – častosť výskytu akademického podvádzania, vnímaná závažnosť akademického podvádzania.

Výsledky

Ešte pred samotnou štatistickou analýzou získaných dát sme sa zamerali na preskúmanie úrovne internej reliability jednotlivých metodík, ktoré sme vo výskume použili.

Tabuľka 1. Cronbachove koeficienty reliability použitých metód (N = 204)

premenná	α
SD3 Machiavelizmus (12)	0,761
SD3 Narcizmus (9)	0,674
SD3 Psychopatia (9)	0,673
Academic Integrity Survey 2010 výskyt (26)	0,872
Academic Integrity Survey 2010 závažnosť (26)	0,929

Pozn.: v zátvorkách počty položiek príslušných škál

Ako je zrejmé zo zistených výsledkov, obidve škály Academic Integrity Survey 2010 vykazujú vynikajúce hodnoty internej konzistencie a ak by sme na ne uplatnili rýdzo psychometrické kritériá, bola by možná významná redukcia počtu ich položiek. Čo sa týka dotazníka SD3, tam premenná machiavelizmus dosahuje uspokojivú hodnotu, narcizmus a psychopatia však zostávajú tesne pod konvenčne stanovenou hranicou $\alpha = 0,70$, v dôsledku čoho ich považujeme za akceptovateľné, nie však ideálne. Výsledky nimi získané by teda mali byť interpretované opatrne.

So všetkými premennými sme realizovali aj test normality. Pomocou Kolmogorov-Smirnov testu sme zistili, že dáta premenných machiavelizmus, narcizmus, subklinická psychopatia, vnímaná závažnosť akademického podvádzania, častosť výskytu akademického podvádzania a vek participantov nespĺnili predpoklad normálneho rozloženia, preto sme pre ďalšie výpočty uprednostnili neparametrické štatistické postupy.

V rámci snahy o preverenie demografických vplyvov na skúmané premenné sme identifikovali očakávaný a v literatúre často popisovaný rozdiel medzi mužmi a ženami v subklinickej psychopatii, ($U = 3332,0$; $Z = -2,162$; $p = 0,038$) kde ženy dosahovali nižšie hodnoty než muži. Iné medzipohlavné rozdiely zistené neboli. Čo sa týka veku, identifikovali sme jeho významný negatívny vzťah k machiavelizmu ($\rho = -0,227$; $p = 0,001$) svedčiaci o tom, že s rastúcim vekom hodnoty pre túto premennú v našej vzorke klesali.

Ťažiskovú otázku z pohľadu predmetu výskumného záujmu sme najprv preskúmali prostredníctvom korelačných vzťahov premenných. Tieto sú zobrazené v Tabuľke 2.

Tabuľka 2. Korelačné vzťahy SD3 a premenných dotazníka Academic Integrity Survey 2010

Premenná		Časť akademického podvádzania	Vnímaná závažnosť akademického podvádzania
Machiavelianizmus	rho	0,118	-0,302**
	p	0,092	0,000
Narcizmus	rho	0,174*	-0,136
	p	0,013	0,052
Psychopatia	rho	0,219**	-0,254**
	p	0,002	0,000

Ako vyplýva z tabuľky, výsledky čo sa týka smeru zistených súvislostí približne korešpondujú so zisteniami a predpokladmi uvádzanými v referenčnej časti. Všetky vzťahy premenných Dark Triad voči častosti akademického podvádzania sú pozitívne, všetky vzťahy voči jeho vnímanej závažnosti sú negatívne. V obidvoch prípadoch vždy dva z troch možných vzťahov dosahujú štatistickú významnosť, celkovo však musia byť považované za slabé, nakoľko hodnoty korelačných koeficientov nepresahujú 0,4. Analogicky, ak hovoríme o štatisticky významných vzťahoch, z nich odvodené koeficienty determinácie dokážu vysvetliť jednotlivo len približne 3 až 9 percent rozptylu premenných akademického podvádzania.

V analýze sme pokračovali prostredníctvom lineárnych regresíí. Tieto sme realizovali v jedinom kroku metódou Enter, s narcizmom, machiavelizmom a psychopatiou ako nezávislými premennými a častotou a závažnosťou akademického podvádzania postupne ako závislými premennými. V prípade častosti podvádzania, sa regresný model ukázal ako úspešnejší než náhodná predpoveď $F(3,200) = 4,314$; $p = 0,006$; hodnota Adjusted R^2 však bola len 0,047 čo svedčí o pomerne malom množstve rozptylu vysvetleného nezávislými premennými. Z nich narcizmus ($\beta = 0,143$; $t = 2,044$; $p = 0,042$) a psychopatia ($\beta = 0,194$; $t = 2,243$; $p = 0,026$) sa ukázali ako štatisticky významné prediktory. Mierne odlišná situácia vznikla v prípade vnímanej závažnosti akademického podvádzania. Tu sme získali taktiež model úspešnejší než náhodná predpoveď $F(3,200) = 5,786$; $p = 0,001$; a dokonca mierne vyššiu hodnotu Adjusted $R^2 = 0,066$; žiadna z premenných sa však neprejavila ako štatisticky významný prediktor. Môžeme teda konštatovať, že črty Dark Triad vykazujú u našej vzorky s premennými akademického podvádzania slabý súvis a súhrne dokážu vysvetliť približne 5 až 7 percent ich rozptylu.

Diskusia

Naše výsledky naznačujú odlišnú významnosť vzťahov, oproti tomu ako tomu bolo v prácach Nathansona, Paulhusa a Williamsa (2006) a Williamsa a kol., (2010). Nathanson, Paulhus a Williams (2006) uvádzajú, že v rámci vzťahov jednotlivých osobnostných črt

systému Dark Triad k častosti výskytu akademického podvádžania dominuje predovšetkým vzťah osobnostnej črty subklinická psychopatia a častosti výskytu akademického podvádžania. Autori vysvetľujú vysokú incidenciu podvádžajúceho správania u jedincov s črtou subklinickej psychopatie najmä na základe toho, že títo jedinci sú typickí emočným chladom, manipuláciou ostatnými, impulzívnym vyhľadávaním vzrušenia a tendenciou k antisociálnemu správaniu. Často krát sa zapájajú do nebezpečnej a ilegálnej činnosti s malým ohľadom na možné dôsledky takéhoto konania (Paulhaus a Williams, 2002). Vzhľadom na intenzitu pozitívneho vzťahu nasleduje vzťah medzi častotou výskytu podvádžajúceho správania a osobnostnou črtou machiavelizmus. Tento pozitívny vzťah autori pripisujú najmä charakteristickým prejavom machiavelistickej osobnosti, teda cynizmu, manipulatívnym a nečestným správaním, ktoré využívajú pre dosiahnutie vlastných cieľov. Najslabší pozitívny vzťah k častosti výskytu akademického podvádžania sa prejavil v prípade osobnostnej črty narcizmus.

V našej práci sme sa snažili o čiastočnú replikáciu vyššie uvedeného výskumu, no naše výsledky vykazujú odlišnú významnosť vzťahov jednotlivých osobnostných črt systému Dark Triad k častosti výskytu podvádžajúceho správania zo strany študentov. Naše výsledky poukázali na najvýznamnejší pozitívny vzťah medzi častotou výskytu akademického podvádžania a osobnostnou črtou subklinická psychopatia. V tomto smere naše zistenia podporujú výsledky autorov Nathansona, Paulhusa a Williamsa (2006). Významnosť vzťahu v rámci našich výsledkov síce nedosahuje takú úroveň, ako tomu bolo v prípade výskumu spomínaných autorov, avšak podporuje tendenciu najvýznamnejšieho vzťahu spomedzi osobnostných črt systému Dark Triad. Okrem osobnostných charakteristík, ktoré zodpovedajú profilu subklinickej psychopatie môže byť príčinou aj tendencia k impulzívnemu správaniu, teda snaha vyhovieť aktuálnej túžbe, ktorou v danom čase je úspešné zvládnutie skúšky. Iným behaviorálnym aspektom, ktorý by súvisieť s tendenciou k častejšiemu podvádžaniu môže byť aj snaha vyhľadávať nebezpečné situácie.

Pozoruhodným zistením v rámci našich výsledkov bol vzťah medzi osobnostnou črtou machiavelizmus a častotou výskytu akademického podvádžania. Štatistická analýza nepreukázala významný vzťah týchto dvoch premenných v našej vzorke. Naopak, vzťah premenných narcizmus a častosť výskytu akademického podvádžania sa stal druhým najvýznamnejším pozitívnym vzťahom po vzťahu premenných subklinická psychopatia a častosť výskytu akademického podvádžania. Hodnoty, ktoré sme zistili pri preverovaní vzťahu narcizmu k častosti akademického podvádžania sú porovnateľné s hodnotami, ktoré vo svojej práci uvádzajú Nathanson, Paulhus a Williams (2006). Subklinická psychopatia a narcizmus sa prejavili aj ako prediktory častosti akademického podvádžania v regresnom modeli. K očakávateľným

atribútom subklinickej psychopatie tak z hľadiska asociácie s výskytom akademického podvádzania môžu pristupovať aj narcistické črty ako je túžba po pozornosti, obdiv, statusu (Rautman a Kolar, 2012), pocity nadradenosti či nároku. V každom prípade si táto problematika zasluhuje podrobnejší výskum, zohľadňujúci napríklad aj rozlišovanie medzi grandióznym a zraniteľným narcizmom, Z toho, ako sú v súčasnosti tieto konštrukty chápané, sa dá predpokladať súvis hlavne závažnejších foriem akademického podvádzania s grandióznym narcizmom, kým vyššia frekvencia menej závažných porušení lepšie korešponduje s chápaním zraniteľného narcizmu, podobné námety by sa nepochybne mali overiť v budúcich výskumoch.

Pri teoretickom skúmaní vzťahu jednotlivých osobnostných črt systému Dark Triad a vnímanou závažnosťou akademického podvádzania sme sa v odbornej literatúre stretli s veľmi malým počtom prác, ktoré by sa problematike podvádzania v spojitosti s Dark triad venovali z tohto uhla pohľadu. Nathansona, Paulhusa a Williams (2006) komentujú vzťah subklinickej psychopatie k vnímanej závažnosti podvádzajúceho akademického správania, predpokladajúc negatívny vzťah medzi premennými subklinická psychopatia a vnímaná závažnosť akademického podvádzania. Tento predpoklad podporili aj výsledky našich štatistických analýz. Dospeli sme k významnému negatívne vzťahu medzi spomínanými premennými. Môžeme konštatovať, že čím je u jedinca výraznejšia črta subklinickej psychopatie, tým ako menej závažné posudzuje rôzne formy podvádzania v akademickej oblasti.

Pri skúmaní vzťahu premenných narcizmus a vnímaná závažnosť akademického podvádzania sme nedospeli k výsledkom, ktoré by dosahovali úroveň významnosti. Môžeme však poukázať aspoň na slabú negatívnu tendenciu vo vzájomnom vzťahu uvedených premenných. Na základe týchto výsledkov môžeme konštatovať, že osobnostná črta narcizmus systému Dark Triad nevykazuje významný vzťah k vnímanej závažnosti akademického podvádzania.

K zaujímavejšiemu záveru sme dospeli pri skúmaní vzťahu osobnostnej črty machiavelizmus a vnímanou závažnosťou akademického podvádzania. V tomto prípade sme zistili významný negatívny vzťah spomínaných premenných. Negatívny vzťah machiavelizmu a vnímanej závažnosti podvádzania je na základe našich výsledkov dokonca významnejší ako vzťah medzi subklinickou psychopatiou a vnímanou závažnosťou podvádzania.. Ako uvádzame vyššie, v prípade subklinickej psychopatie vysvetľovali autori Nathanson, Paulhus a Williams (2006) negatívny vzťah k vnímanej závažnosti akademického podvádzania nezaujmom o pocity druhých a o následky svojich činov. Na základe týchto aspektov môžeme predpokladať, že pri podvádzaní sa jedinci s črtou subklinickej psychopatie nezaujímajú o to, či za podvádzanie budú potrestaní alebo sa bude niekto cítiť ukrivdený, či dotknutý ich konaním. V prípade významného negatívneho vzťahu machiavelizmu a vnímanej závažnosti

akademického podvádžania môže istú úlohu zohrávať nastavenie jedincov s machiavelistickou črtou voči podvádžaniu. Ako uvádzajú Muñoz a Garcia (2017), machiavelizmus má vzťah k podvádžaniu naprieč rôznymi kontextmi, vrátane akademickej nečestnosti. Predpokladáme, že tendencia jedincov s osobnostnou črtou machiavelizmus k vnímaniu nečestného správania ako prostriedku pre dosiahnutie vlastných cieľov pretvára význam podvádžajúceho správania. V tomto zmysle môže byť podvádžanie vnímané ako pozitívny alebo aspoň štandardný nástroj dosahovania cieľov, nie ako významný prehrešok voči akademickej morálke. V každom prípade sa však ako korelačné, tak aj regresné vzťahy premenných Dark Triad voči incidencii a vnímanej závažnosti akademického podvádžania javia ako pomerne slabé a relatívne málo rozptylu vysvetľujúce a na odhalenie mechanizmov ich vplyvu či špecifických kontextov v ktorých sa uplatňujú je potrebný ďalší výskum. Špecificky upozorňujeme na to, že o niečo silnejšie korelačné vzťahy boli získané pomocou neparametrických štatistických metód, pri regresných vzťahoch, narábajúcich so samotným parametrom, vysvetľovacia schopnosť nezávislých premenných Dark triad smerom k premenným akademického podvádžania skôr klesala. Tento jav môže mať veľa vysvetlení, popri benevolencii voči akademickému podvádžaniu, ktoré v čase zberu údajov nebolo v spoločenskom diskurze zďaleka tak prítomné ako v súčasnosti, môže stáť v pozadí výsledku aj odlišnosť matematického postihovania vzťahov premenných v parametrických vs neparametrických procedúrach. V prostredí, v ktorom je akademické podvádžanie považované za niečo na spôsob „bielych lží“ a považuje sa za všeobecne veľmi rozšírené, nemusí jeho incidencia a ani hodnotenie jeho závislosti súvisieť príliš silno s toxickými osobnostnými črtami. Tento predpoklad by mal byť overený ďalším výskumom.

Medzi základné limity nášho výskumu radíme absenciu určitej formy lži skóre v podobe kontrolných položiek, na základe ktorých by sme dokázali identifikovať a vyradiť z výskumu participantov, ktorí vo svojich odpovediach neboli úprimní, resp. vyplnili online dotazník príliš povrchným spôsobom.

Ďalším limitom výskumu bola jeho administráciu prostredníctvom internetu. Online administrácia dotazníka sčasti eliminuje tendenciu participanta podávať sociálne žiaduce odpovede, keďže participant a výskumník nie sú v žiadnom kontakte. Taktiež by mala u participanta podnietiť pocit anonymity a podporiť jeho úprimné odpovedanie na položky dotazníka. Hlavný nedostatok online administrácie vidíme v neschopnosti výskumníka obmedziť externé vplyvy, ktorým mohli byť účastníci výskumu počas vyplňania dotazníka vystavení. Týmto spôsobom sme nedokázali zabezpečiť jednotné podmienky testovania všetkých probandov. Online administrácia dotazníka nás taktiež z časti obmedzila z pohľadu získanej výskumnej vzorky. Vzhľadom na to, že testová batéria bola šírená najmä prostredníctvom sociálnej siete, k jeho

vyplneniu mala prístup obmedzená skupina študentov. Na základe týchto faktov usudzujeme, že naše výsledky nemožno generalizovať.

Literatúra

- Center for Academic Integrity, 2015. About Integrity [online]. [cit. 23. februára 2016].
Dostupné z : <http://www.academicintegrity.org/ica/home.php>
- Cíbková, M., 2013
- Cíbková, M., & Jakubek, M. 2014. Osobnostné črty "Dark triad" (narcizmus, machiavelizmus, psychopatia) v kontexte pracovných a životných skúseností. *Psychologica* 42.
- Cizek, G. J., 1999. *Cheating on Tests: How To Do It, Detect It and Prevent It*. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates, Inc. ISBN 0805831452.
- Fehr, B., D. Samson a D. L. Paulhus, 1992. The construct of Machiavellianism: Twenty years later. In: Spielberger, C. D. a J. M. Butcher (eds.). *Advances in personality assessment* [online]. Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates, Inc. [cit. 13. marca 2016]. S. 77-116. ISBN 0805802177. Dostupné z : http://www2.psych.ubc.ca/~dpaulhus/research/DARK_TRIAD/CHAPTERS/Fehr-Samsom-Paulhus.1992.pdf
- Giluk, T. L. a B. E. Postlethwaite, 2015. Big Five personality and academic dishonesty: A meta-analytic review. In: *Personality and Individual Differences* [online]. Roč. 2015, č. 72, s. 59 – 67 [cit. 12. apríla 2016]. ISSN 0191-8869. Dostupné z : <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0191886914004723>
- Hare, R. D., 1991. The Hare psychopathy checklist – Revised [online]. [cit. 6. apríla 2016]. Dostupné z : http://www.clintools.com/victims/resources/assessment/personality/psychopathy_checklist.html
- Kozáková, N., 2013. Osobnostné črty „Dark Triad“ (Narcizmus, machiavelizmus, psychopatia) v súvislosti so správaním vodičov na Slovensku: diplomová práca. Bratislava: FiF UK.
- Mccabe, D. L. a L. K. Treviño, 1993. Academic dishonesty: Honor codes and other contextual factors. In: *The Journal of Higher Education* [online]. Roč. 64, č. 5, s. 522 – 538. [cit. 20. marca 2016]. ISSN 0022-1546. Dostupné z : http://www.jstor.org/stable/2959991?seq=1#page_scan_tab_contents
- Muñoz, M.E., Garcia, I. 2017. The Dark Triad and Attitudes toward Academic Cheating. In: *Journal of Scientific Psychology* [online]. Roč. 12, č. 1, s. 46 – 51 Dostupné z : http://psyencelab.com/uploads/5/4/6/5/54658091/darktriascheating_1.pdf
- Nathanson, C., D. L. Paulhus a K. M. Williams, 2006. Personality and misconduct correlates of body modification and other cultural deviance markers. In: *Journal of Research in Personality* [online]. Roč. 40, č. 5, s. 779 – 802 [cit. 27. februára 2016]. ISSN 0092-6566. Dostupné z : <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0092656605000607>
- Paulhus, D. L., 1998. Interpersonal and intrapsychic adaptiveness of trait self-enhancement: a mixed blessing? In: *Journal of Personality and Social Psychology* [online]. Roč. 74, č. 5, s. 1197 – 1208 [cit. 17. februára 2016]. ISSN 1939-1315. Dostupné z : <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/9599439>
- Paulhus, D. L., & Jones, D. N. (2011). A short measure of the Dark Triad. Presented at meeting of the Society for Personality and Social Psychology, San Antonio, Texas. (12) (PDF) *Measures of Dark Personalities*. Dostupné z : https://www.researchgate.net/publication/282566803_Measures_of_Dark_Personalities [accessed Aug 06 2020].

- Raskin, R. a H. Terry, 1988. A principal-components analysis of the Narcissistic Personality Inventory and further evidence of its construct validity. In: *Journal of Personality and Social Psychology* [online]. Roč. 54, č.5, s. 890 – 902 [cit. 12. marca 2016]. ISSN 1939-1315. Dostupné z : <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/3379585>
- Rauthmann, J. F. a G. P. Kolar, 2012. How “dark” are the Dark Triad traits? Examining the perceived darkness of narcissism, Machiavellianism, and psychopathy. In: *Personality and Individual Differences* [online]. Roč. 53, č. 7, s. 884 – 889 [cit. 2. marca 2016]. ISSN 0191-8869. Dostupné z : https://www.researchgate.net/profile/John_Rauthmann/publication/233981193_How_dark_are_the_Dark_Triad_traits_Examining_the_perceived_darkness_of_narcissism_Machiavellianism_and_psychopathy/links/00b7d519a9d1f0e58f000000.pdf
- Texas Tech University. 2010. McCabe academic integrity survey 2010. In: *McCabe Academic Integrity Survey Report*. Office of Planning and Assessment. [online]. [cit. 7. apríla 2016]. Dostupné z : http://www.depts.ttu.edu/provost/qep/docs/McCabe_Academic_Integrity_Report_Cover.pdf
- Whitley, Jr., B. E. a P. Keith-Spiegel, 2012. *Academic Dishonesty: An Educator's Guide* [online]. Hove: Psychology Press. ISBN 0-8058-4020-6.
- Williams, K. M. et al., 2010. Identifying and profiling scholastic cheaters: Their personality, cognitive ability and motivation. In: *Journal of Experimental Psychology: Applied* [online]. Roč. 16, č. 3, s. 293 – 307 [cit. 5. apríla 2016]. ISSN 1939-2192. Dostupné z : <http://psycnet.apa.org/journals/xap/16/3/293/>

Nelátkové závislosti a vzťahová väzba u mladých ľudí

Non-substance Addictions and Attachment in Young People

Lubica Konrádová¹, Michaela Šingľárová²

¹Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta, Katedra Psychológie

²Centrum pedagogicko psychologického poradenstva a prevencie, Kežmarok

e-mail: lubica.konradova@uniba.sk, michaelasinglarova@gmail.com

Abstrakt

Cieľom štúdie bolo analyzovať vzťahy medzi nelátkovými závislosťami a vzťahovou väzbou u mladých ľudí. Výskumné dáta sme získali od 128 respondentov, vo veku od 18 do 30 rokov, ktorí vyplnili škálu Ako prežívam blízke vzťahy (ECR), škálu Problémové používanie internetu, Bergenskú škálu závislostí na Facebooku, Škálu závislostí od sociálnych sietí a Škálu závislosti od smartfónu. Výsledky potvrdili vzťah medzi úzkosťou v blízkych vzťahoch a nelátkovými závislosťami. Nezistili sme však štatisticky významný vzťah medzi vyhýbaním v blízkych vzťahoch a nelátkovými závislosťami.

Kľúčové slová: Vzťahová väzba. Nelátkové závislosti. Mladí ľudia

Abstract

The aim of the study was to analyze the relationships between non-substance addictions and attachment among young people. We obtained data from 128 respondents, aged from 18 to 30, who filled the scale Experience in Close Relationships (ECR), scale Generalized Problematic Internet Use Scale 2, Bergen Facebook Addiction Scale, Social Media Disorder Scale and Smartphone addiction scale. The results confirmed the relationship between anxiety in close relationships and non-substance addictions. However, we did not find a statistically significant relationship between avoidance in close relationships and non-substance addictions.

Keywords: Attachment. Non-substance addictions. Young people.

Úvod

V odbornej literatúre existuje niekoľko teoretických platforiem, ktoré ponúkajú konceptualizáciu problematického používania novodobých technológií. Radia sa k nim aj psychodynamicky orientované teórie, ktoré v súčasnosti považujú za primárny zdroj patologických javov poruchy v sociálnych interakciách (Plháková, 2006). Jednou z modernejších psychodynamických teórií, ktorá poskytuje interpretačný rámec aj pre patologické javy, je teória vzťahovej

väzby. Bowlbyho teória vzťahovej väzby sa odvoláva na pozitívne rané skúsenosti dieťaťa s podporujúcim opatrovateľom (najčastejšie s matkou), ktoré mu majú pomôcť dosiahnuť pocit vlastnej hodnoty, dôveru k iným ľuďom a celkovo priaznivý model pre budúce zdravé medziľudské vzťahy. Na základe opakovaných skúseností v tejto interakcii sa môže utvoriť bezpečná alebo neistá vzťahová väzba.

Brennan, Clark a Shaver (1998) vyvinuli dvojdimenzionálny model dospeljej vzťahovej väzby. Na základe neho je možné stanoviť štyri typy vzťahovej väzby vychádzajúce z Ainsworthovej typológie SST. Vzťahovú väzbu charakterizujú prostredníctvom *úzkosti a vyhýbania prežívaných vo vzťahoch*. *Dimenzia úzkosti* (attachment anxiety) – sa chápe ako strach z odmietnutia, strach zo samoty a silná túžba po bezpečí a blízkosti. *Vyhýbavosť* (attachment avoidance), sa chápe ako diskomfort v intímnych vzťahoch a v situáciách podnecujúcich závislosť od druhej osoby (Brennan, Clark & Shaver, 1998).

Fletcher s kolegynami (2015) ponúka prehľad genézy teoretických úvah a konceptualizácie vzťahovej väzby ako teoretického rámca pre vysvetlenie závislostí. Predstavili práce Khantziana a jeho teóriu závislosti ako „hypotézu samoliečby“ (Khantzian, 1997, in Fletcher et al., 2015) a tiež prístup Höflera a Kooymana (1996, in Fletcher et al., 2015) ktorí tvrdili, že jednotlivec si môže zvoliť látku ako alternatívu k väzbe. Spájali užívanie návykových látok so vzťahovými zraneniami z detstva. Vychádzajúc z tejto ich myšlienky, Flores (2004) označil *závislosť za poruchu vzťahovej väzby*. Flores (2004) svoje chápanie závislosti ako poruchy pripútania opiera o celý rad vedeckých a klinických poznatkov, a ponúka vysvetlenie, prečo sú niektorí ľudia náchylnejší siahať po „látkach“ a nahrádzať nimi kontakty s ľuďmi. Zneužívanie návykových látok sa stáva riešením, je dôsledkom zhoršenej schopnosti jednotlivca rozvíjať a udržiavať zdravú vzťahovú väzbu a účinne ho „chráni“ pred sklamaním vo vzťahu. Rozšírením typov závislostí látkových aj o nelátkové, môžeme Floresovu paradigmu aplikovať aj do tohto kontextu.

Ak nie je dostupný primárny objekt pripútania, možným riešením pre dosiahnutie bezpečia je hľadanie alternatívnych objektov pripútania. O ľuďoch sa predpokladá, že používajú kompenzačné ciele pripútania v zostupnej hierarchii s primárnou attachmentovou figúrou navrchu (Hazan & Shaver, 1994; Trinke & Bartholomew, 1997, in Konok, 2016).

Podľa Konokovej a jej kolegov (2016) to vysvetľuje, prečo sa ľudia ľahko pripútajú k „neľudským objektom“ ako napr. domácim zvieratám, miestam, internetu a k materiálnym objektom, napr. telefónu. Ako uvádza Caplan (2002) vzťahovú väzbu k neživým objektom možno najlepšie pozorovať u ľudí, ktorí majú v reálnom živote ťažkosti s nadväzovaním blízkych vzťahov. Títo jedinci využívajú virtuálne prostredie neprimeraným spôsobom, čím si

kompenzujú potrebu blízkych vzťahov. Viaceré štúdie potvrdili, že rôzne druhy závislostí úzko súvisia s neistou vzťahovou väzbou (Shin, Kim & Jang, 2011; Monacis, et al., 2017).

Hart s kolegami (2014) uvádza, že podľa teórie vzťahovej väzby sa u jednotlivcov rozvíja úzkosť a /alebo vyhýbanie preto, aby zvládli chronické obavy týkajúce sa medziľudských strát, odmietnutia alebo opustenia. Vzhľadom na to, že štýl vzťahovej väzby odzrkadľuje základné sociálne motivácie, považujú Hart s kolegami (2014) za pravdepodobné, že má potenciál vysvetliť rozdiely v sociálne orientovanom správaní ľudí na sociálnych sieťach.

Konok s kolegyňami (2016) skúmala previazanosť vzťahovej väzby a naviazanie na mobil. Predpokladali, že mladí ľudia si vytvárajú pripútanie k mobilom, a že ľudia s vyššou úzkosťou prežívanou vo vzťahoch, používajú mobilný telefón ako kompenzačný cieľ pripútania. Ako zistili, mladí ľudia ľahko rozvíjajú pripútanosť k svojmu telefónu: vyhľadávajú jeho blízkosť a zažívajú úzkosť pri odlúčení, čo sú typické charakteristiky správania a prežívania pri odlúčení od vzťahovej osoby.

V našej štúdii sme sa zamerali na tie z informačných technológií, ktoré boli najčastejšie skúmané v súvislosti so vzťahovou väzbou (závislosť od internetu, sociálnych sietí, mobilu).

Cieľ výskumu a výskumné otázky

Cieľom štúdie bolo zistiť, ako súvisia nelátkové závislosti a vzťahová väzba k ľuďom. V kontexte vzťahovej väzby nás zaujímalo prežívanie úzkosti a vyhýbania. V rámci nelátkových závislostí sme sa zamerali na mieru internetovej závislosti, závislosti od sociálnych sietí a smartfónu.

VO1: Bude vzťahová *úzkosť* súvisieť s nelátkovými závislosťami?

VO2: Bude vzťahová *vyhýbavosť* súvisieť s nelátkovými závislosťami?

Metódy

Výskumný súbor

Výskumný súbor tvorilo 128 participantov: 54 mužov a 74 žien (42,2 % vs. 57,8 %). Vek participantov bol v rozpätí od 18 do 30 rokov, s priemerom $M = 24,76$ ($SD = 3,14$), u mužov $M = 25,37$ ($SD = 3,15$) u žien $M = 24,31$ ($SD = 3,08$).

Použité metódy

Ako prežívam blízke vzťahy (angl. *Experience in Close Relationships, ECR*). Jej autormi sú Brennan, Clark, a Shaver (1998). Ide o pôvodnú verziu škály zameranú na všeobecný štýl rôznych druhov vzťahov, nie výlučne na intímne vzťahy. Škálu tvoria dve dimenzie *úzkosť*

a vyhýbanie prežívané v blízkych vzťahoch, pričom každá má 18 položiek. Pre každú škálu sa vypočíta priemerné skóre. Použili sme slovenský preklad škály Schraggeovej a Roškovej (2015), ktorý porovnali s českou verziou ECR. Cronbachova α v našom výskumnom súbore bola pre úzkosť 0,877, pre vyhýbanie 0,815.

Škálu problémového používania internetu (angl. *Generalized Problematic Internet Use Scale, GPIUS 2*), navrhol Caplan (2010). Ide o 15-položkový dotazník, kde jednotlivé položky sú zaradené do piatich subškál, s tromi tvrdeniami pre každú z nich: *preferencia online sociálnej interakcie, regulácia nálady, kompulzívne používanie internetu, kognitívne presýtenie internetom a negatívne dôsledky*. V práci sme použili slovenský preklad Timkovej (2012). Cronbachova α v našom výskumnom súbore bola 0,910.

Škála závislostí od sociálnych sietí (angl. *Social Media Disorder Scale, SMDS*) od Van Den Eijnden a kolegov (2016). Skrátaná forma SMDS má 9 položiek. Kvôli presnejším výsledkom pôvodné áno/nie odpovede Savci, Ercengiz a Aysan (2018) upravili na päťbodovú Likertovu škálu, z ktorej sme v práci vychádzali a ktorú sme podľa nich preložili. Nami zistená hodnota Cronbachovej $\alpha = 0,881$.

Bergenská škála na meranie závislostí od Facebooku (skrátaná verzia, *BFAS*). Autori sú Andreassen s kolegami (2012). Pôvodný 18-položkový dotazník bol faktorovou analýzou zredukovaný na 6 položiek. Je založený na 6 komponentoch behaviorálnej závislosti podľa Griffithsa. Tvrdenia sa týkajú príznakov za posledných 12 mesiacov. Pre škálu sme zabezpečili vlastný preklad, pričom sme vychádzali z českej verzie BFAS. Cronbachova α v našej štúdii bola 0,761.

Škála závislosti od smartfónu (angl. *Smartphone Addiction Scale, SAS-SV*, Lopez-Fernandez, 2017). Použili sme slovenský preklad Mrázikovej a Felcanovej (2016). Škála obsahuje 10 položiek, Cronbachova $\alpha = 0,886$.

V každej z použitých škál pre nelátkové závislosti sa participant vyjadruje k položkám na Likertovej škále, pričom čím vyššie je získané skóre, tým vyššia je miera nelátkovej závislosti.

Priebeh a spôsob zberu dát

Zber dát bol realizovaný elektronicky, formou internetovej dotazníkovej batérie. Participanti boli oslovení cez sociálnu sieť Facebook a e-mail. Išlo o nenáhodný výber, výskumný súbor sme získali na základe dostupnosti. Výskum prebiehal od 24. 2. 2019 do 7. 3. 2019.

Výsledky

Deskriptívna štatistika

Deskriptívna štatistika (priemery, mediány, štandardné odchýlky, štandardné chyby priemerov) a skóre pre jednotlivé premenné sú uvedené v Tabuľka 1. Hrubé skóre v dotazníku „Ako prežívam blízke vzťahy“ (ECR) má tvar normálneho rozloženia, škála vyhýbanie ($SW(128) = 0,992$, $p = 0,690$) a škála úzkosť ($SW(128) = 0,990$, $p = 0,509$). Riadili sme sa pri tom testom normality Shapiro-Wilk, ktorý sa odporúča pri posudzovaní normality. Distribúcia skóre v dotazníkoch GPIUS 2, SAS-SV, SMDS a BFAS nespĺňa predpoklad normálneho rozloženia. Vzhľadom k narušenej normalite sme použili neparametrické testy.

Tabuľka 1. Deskriptívna štatistika pre skúmané premenné

	M	Md	SD	Min	Max	SEM
Vyhýbanie	3,47	3,44	0,82	1,50	5,78	0,07
Úzkosť	4,03	4,03	1,05	1,17	6,89	0,09
GPIUS 2	42,67	40,05	17,61	15,00	91,00	1,56
SAS-SV	25,22	22,00	10,76	10,00	53,00	0,95
SMDS	15,81	14,00	6,43	9,00	40,00	0,57
BFAS	12,19	12,00	4,14	6,00	29,00	0,37

M – priemer, Md – medián, SD – štđ. odchýlka, SEM- štđ. chyba priemeru, GPIUS 2 – Problémové používanie internetu, SAS-SV – Škála závislosti na smartfóne, SMDS – Škála závislosti od sociálnych sietí (skrátaná verzia), BFAS- Bergenská škála závislosti na Facebooku

V korelačnej analýze pre získanie odpovede na VO1 sme prostredníctvom Spearmanovho koeficientu korelácie zistili štatisticky významné vzťahy subškály *úzkosti* ECR so *škálami nelátkových závislostí* a tiež ich vzájomné štatisticky významné korelácie. Nezaznamenali sme však žiadnu štatisticky významnú koreláciu *vyhýbania* so škálami nelátkových závislostí (VO2).

Tabuľka 2. Korelačná matica skúmaných premenných

	Vyhýbanie	Úzkosť	GPIUS 2	SAS-SV	SMDS	BFAS
Vyhýbanie	–	–0,003	0,119	0,095	0,035	0,042
Úzkosť		–	0,345**	0,330**	0,520**	0,198*
GPIUS 2			–	0,647**	0,685**	0,472**
SAS-SV				–	0,668**	0,504**
SMDS					–	0,581**
BFAS						–

Poznámka: *Korelácia signifikantná pri $p < 0,05$, **Korelácia signifikantná pri $p < 0,01$, GPIUS 2 – Problémové používanie internetu, SAS-SV – Škála závislosti na smartfóne, SMDS – Škála závislosti od sociálnych sietí (skrátaná verzia), BFAS- Bergenská škála závislosti na Facebooku

Diskusia a záver

V korelačnej analýze sme overovali prítomnosť vzťahu medzi premennými vzťahovej väzby a premennými nelátkovými závislosťami vo VO1 a VO2. Naše výsledky potvrdili korelácie medzi *úzkosťou* a jednotlivými nelátkovými závislosťami. Zistili sme, že problémové používanie internetu (GPIUS2) stredne silno štatisticky významne súviselo so vzťahovou *úzkosťou*. Podobné korelácie sme zaznamenali aj pri závislosti od smartfónu (SAS-SV). Zároveň *úzkosť* silno pozitívne štatisticky významne silno korelovala so závislosťou od sociálnych sietí. Škála závislosti od Facebooku slabo, ale signifikantne korelovala s *úzkosťou*. Korelácie sledovaných premenných nelátkovými závislosťami vo vzťahu k *vyhýbaniu* sme nezaznamenali.

Priemerné skóre *úzkosti* v našom výskumnom súbore bolo $M = 4,03$, čo je hodnota vyššia ako zaznamenali vo svojich štúdiách Seidl s kolegami (2016) $M = 3,75$ a tiež Schraggeová a Rošková (2015), $M = 3,69$. Je teda zrejmé, že vyššia miera *úzkosti* prežívaná vo vzťahoch, bola charakteristikou nášho výskumného súboru, čo podporuje názory o previazanosti nelátkových závislostí u ľudí s problémami v udržiavaní zdravých vzťahov (Flores, 2004), resp. prežívajúcich obavy z opustenia a odmietnutia (Hart, 2014).

Naše zistenia sú v súlade so zisteniami viacerých vyššie uvádzaných autorov. Konok s kolegynami (2016) konštatuje: že pre *úzkostne* pripútaných jedincov bol neustály kontakt s inými ľuďmi prostredníctvom mobilu dôležitejší, ako u ostatných typov. V našej štúdii podobnú súvislosť potvrdzuje vysoká korelácia *úzkosti* a závislosti na smartfóne (*úzkosť* vs. SAS-SV, tab.2).

Najväčšie korelácie skóre *úzkosti* sme zaznamenali so skóre *Škály závislosti od sociálnych sietí* (SMDS). V tomto prípade môžeme usudzovať o sociálnych sieťach ako kompenzácií nedostatočných, resp. problematických vzťahov participantov s vysokou mierou prežívanej *úzkosti*. Worsley s kolegami (2018) vo svojom výskume konštatovali, že *úzkostná* vzťahová väzba súvisela viac s problematickým používaním sociálnych médií v porovnaní s vyhýbavou vzťahovou väzbou. Pri závislosti od Facebooku sme zaznamenali tiež štatisticky významnú koreláciu s *úzkosťou*, pričom jej miera súvislosti bola malá, resp. výrazne nižšia ako korelácia so Škálou závislosti od sociálnych sietí, čo môže súvisieť so značným poklesom obľúbenosti Facebooku po roku 2018.

Zistenie, že závislosť od sociálnych sietí najsilnejšie korelovala s *úzkosťou*, v porovnaní s ostatnými nelátkovými závislosťami, môže reflektovať súčasnú realitu, kedy sa značná časť sociálneho života mladých ľudí odohráva na sociálnych sieťach. Podľa našich zistení motivačnou premennou k takémuto správaniu môže byť práve *úzkosť* prežívaná vo vzťahoch, ako dôsledok chronických obáv týkajúcich sa medziľudských strát.

Korelácie sledovaných premenných nelátkových závislostí vo vzťahu k vyhýbaniu sme nezaznamenali, čo je odpoveďou na VO2. Súvislosť vzťahovej premennej vyhýbanie doposiaľ neprinieslo jednoznačné zistenia vo vzťahu k nelátkovým závislostiam. Podľa našich zistení vyhýbanie sa vo vzťahu nie je pre vytvorenie závislosti také podstatná ako úzkosť. Zdá sa, že vyhýbanie sa blízkym vzťahom a odmietanie závislosti od iných, nezohráva zásadnú úlohu pri nelátkových závislostiach a rozhodujúca je obava z odmietnutia, resp. túžba po blízkosti.

Hlavné zistenia:

1. Nelátkové závislosti **súvisia s úzkosťou** prežívanou vo vzťahoch.
2. Nelátkové závislosti **nesúvisia s vyhýbaním** prežívaných vo vzťahoch.

Vzhľadom na naše výsledky považujeme vzťahovú väzbu za koncept, ktorý prispieva k vysvetleniu správania ľudí pri nelátkových závislostiach.

Literatúra

- Andreassen, C.S., Torsheim, T., Brunborg, G.S. & Pallesen, S. (2010). Development of Facebook addiction scale. *Psychological Reports*, 110 (2), 501-517.
- Brennan, K. A., Clark, C. L., & Shaver, P. R. (1998). Self-report measurement of adult attachment: An integrative overview. *Attachment theory and close relationships* (46–76). New York, NY, US: Guilford Press.
- Caplan, S. E. (2002). Problematic Internet use and psychosocial well-being: development of a theory-based cognitive-behavioral measurement instrument. *Computers in Human Behavior*, 18(5), 553–575.
- Fletcher, K., Nutton, J. & D.M.Brend (2015). Attachment, A Matter of Substance: The Potential of Attachment Theory in the Treatment of Addictions. *Clinical Social Work Journal* 43(1) doi: 10.1007/s10615-014-0502-5
- Flores, P. J. (2004). Addiction as an attachment disorder. Oxford: Jason Aronson.
- Hart, J., Nailling, E., Bizer, G.Y. & Collins, C.K. (2015). Attachment theory as a framework for explaining engagement with Facebook. *Personality and Individual Differences*.77, (33-40). <http://dx.doi.org/10.1016/j.paid.2014.12.016>
- Chen, L., Hu, N., Shu, C., & Chen, X. (2019). Adult attachment and self-disclosure on social networking site: A content analysis of Sina Weibo. *Personality and Individual Differences*, 138, 96–105.
- Konok, V., Gigler, D., Bereczky, B. M., & Miklósi, Á. (2016). Humans' attachment to their mobile phones and its relationship with interpersonal attachment style. *Computers in Human Behavior*, 61, 537–547.
- Monacis, L., de Palo, V., Griffiths, M.D. & Sinatra, M. (2017). Exploring Individual Differences in Online Addictions: the Role of Identity and Attachment. *International Journal of Mental Health and Addiction*, <https://doi.10.1007/s11469-017-9768-5>
- Mráziková, Z., & Felcanová, L. (2016). Kvalita vzťahových väzieb a problematické využívanie smartfónov u stredoškolskej mládeže. s. n., Bratislava.

- Odacı, H., & Çıkrıkçı, Ö. (2014). Problematic internet use in terms of gender, attachment styles and subjective well-being in university students. *Computers in Human Behavior*, 32, 61–66.
- Seitl, M., Charvát, M., & Lečbych, M. (2016). Psychometrické charakteristiky České verze škály Experiences in Close Relationships (ECR) [Psychometric characteristics of the Czech version of Experiences in Close Relationship Scale (ECR)]. *Československá Psychologie: Časopis Pro Psychologickou Teorii a Praxi*, 60(4), 351–371.
- Şenormancı, Ö., Şenormancı, G., Güçlü, O. & Konkan, R. (2014). Attachment and family functioning in patients with Internet addiction. *General Hospital Psychiatry*, 36(2), 203–207
- Shin, S. Kim, N., & Jang, E. (2011). Comparison of Problematic Internet and Alcohol Use and Attachment Styles Among Industrial Workers in Korea. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking* 14 (11), <https://doi.org/10.1089/cyber.2010.0470>
- Schraggeová, M., & Rošková, E. (2015). Modely vzťahovej väzby v kontexte organizačného správania. In M. Rymeš & I. Gillernová (Eds.) *Psychologie práce a organizace 2015: kvalita pracovního života* (pp. 286-296). Praha: Matfyzpress.
- Timková, V. (2012). Problémové používanie internetu, subjektívna pohoda, osamelosť a životná zmyslupnosť. Košice: UPJŠ.
- Van den Eijnden, R. J. J. M., Lemmens, J. S., & Valkenburg, P. M. (2016). The Social Media Disorder Scale. *Computers in Human Behavior*, 61, 478–487.
- Worsley, J. D., McIntyre, J. C., Bentall, R. P., & Corcoran, R. (2018). Childhood maltreatment and problematic social media use: The role of attachment and depression. *Psychiatry Research*, 267, 88–93.

Vzťah raných maladaptívnych schém, zvládacích štýlov, disociácie a fyziologických parametrov arousalu u zdravých dospelých

Relationship of early maladaptive schemas, coping styles, dissociation and physiological parameters of arousal in healthy adults

Antónia Kotianová¹, PhDr. Miloš Šlepecký², Ingrid Tonhajzerová³, Jan Praško⁴, Ivan Majerčák⁵, Michal Kotian¹, Michaela Chupáčova¹, Marta Zaťková², Marta Popelková²

¹Slovenský inštitút schématerapie, Garbiarska 3948, 031 01 Liptovský Mikuláš

²Katedra psychologických vied, Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva, Univerzita Konštantína Filozofa, Kraskova 1, Nitra

³Ústav fyziológie, Jesseniova lekárska fakulta v Martine, Univerzita Komenského v Bratislave, Malá Hora 4C, Martin

⁴Klinika psychiatrie, Fakultní nemocnice v Olomouci, Lékařská fakulta Palackého univerzity v Olomouci,

⁵Lekárska fakulta UPJŠ, SNP 1, Košice

e-mail: antonia.kotianova@gmail.com

Abstrakt

Cieľom výskumu bolo zistiť, či existuje vzťah raných maladaptívnych schém (RMS), disociácie a fyziologických parametrov autonómneho nervového systému (ANS). Výskumný súbor tvorilo 227 dospelých účastníkov. Použili sme Youngov dotazník schém (YSQ-S3 SK), demografický dotazník, škálu disociatívnych zážitkov (DES) a psychofyziologické parametre ANS. Štatisticky významné vzťahy disociácie a RMS sme identifikovali hlavne v podskupine mužov. Zistili sme, že v podskupine žien sa z hľadiska kardiovaskulárnych ochorení ako rizikové javia schémy Sebaobetovanie a Sociálna izolácia. V podskupine mužov sú to hlavne schémy Nedôvera /zneužívanie a Zraniteľnosť voči poškodeniu a chorobe.

Kľúčové slová: Rané maladaptívne schémy, disociácia, arousal, rizikové faktory kardiovaskulárnych ochorení

Abstract

The aim of the research was to determine whether there is a relationship between early maladaptive schemas (RMS), dissociation and the physiological parameters of the autonomous nervous system (ANS) at rest and during mental stress on a sample of 227 adult participants. We used Young's Scheme Questionnaire (YSQ-S3 SK), a demographic questionnaire, dissociative experiences scale (DES) and ANS psychophysiological parameters. Statistically significant relationship of dissociation and RMS were identified mainly in the subgroup of men. We have

found that in the subgroup of women self- sacrifice and social isolation schemas appear to be at risk in terms of cardiovascular disease. In the male subgroup, these are mainly the schemas Mistrust / abuse and Vulnerability to harm and illness.

Keywords: early maladaptive schemas, dissociation, arousal, cardiovascular risk factors

Grantová podpora: APVV – 15 – 0502

Úvod

Choroby obehovej sústavy (CHOS) sú závažným zdravotným a socio-ekonomickým problémom. V roku 2009 boli CHOS na Slovensku piatou najčastejšou príčinou v priznaní práceneschopnosti, druhou v novopriznaných „plných“ invalidných dôchodkov a na prvom mieste v úmrtnosti i hospitalizovanosti (Hlavatý, et. al. 2011). Podľa údajov WHO/EURO (2007) sa Slovensko v miere štandardizovanej úmrtnosti (ŠÚ) na CHOS zaraďuje v rámci 34 krajín Európy do poslednej tretiny s mierou ŠÚ 508 / 100000 obyvateľov. Podľa najnovších údajov OECD (2019) je Slovensko štvrté od konca, čo sa týka úmrtí na ischemickú chorobu srdca s 291 prípadmi a čo sa týka úmrtí na ictus s 111 prípadmi na 100 000 obyvateľov.

Podľa OECD (2015) sa však Slovensko, čo sa týka rizikových faktor CHOS ako je fajčenie, užívanie alkoholu, konzumácia ovocia a zeleniny alebo obezita nachádza v priemere Európskej únie. Predpokladáme teda prítomnosť iných, pravdepodobne psychologických faktorov spojených s mierou stresu, čo sme sa pokúsili overiť výskumne.

J. Young (1994) definoval rané maladaptívne schémy (RMS) ako: obsiahle, pervazívne témy alebo vzorce, ktoré sa skladajú sa zo spomienok, emócií, kognícií a telesných zážitkov, týkajú jedinca a jeho vzťahov s inými ľuďmi, vyvinuli sa v detstve a počas adolescencie, dotvárajú sa počas celého života a sú významne dysfunkčné. Do procesu formovania schém môže vstupovať aj disociácia. Cozolino (2010) predpokladá, že rané traumatické skúsenosti ovplyvňujú organizáciu neuroanatomických sietí, čo má vplyv na prežívanie a adaptáciu v priebehu ďalšieho vývoja. Tendencia k disociácii a odpojeniu sa od procesov spracovania predstavuje zlyhanie integrácie, ktorá interferuje so zmenami pocitu ja a osobnosti jedinca (Boon, Steele, Van der Hart 2011). Young et al. (2003) popísali 18 raných maladaptívnych schém, ktoré vznikli na základe neuspokojenia základných detských potrieb.

Zvládanie averzívnych emócií spustených aktivovaním schémy obsahuje aj fyziologický komponent, určitú mieru arousalu. Obidva subsystemy ANS sympatikus (SNS) a parasympatikus (PNS) prispievajú nezávisle k behaviorálnej a emočnej predisponovanosti (Tonhajzerová, 2007). Teória adaptívneho kalibračného modelu (Del Giudice et al., 2011) vysvetľuje individuálne rozdiely v stresovej reaktivite (aktivita PNS, aktivita SNS, aktivita

hypothalamo-pituárno-adrenálnej osi) podľa miery stresu, ktorému bol jednotliviec vystavený počas detstva, v kombináciami s možnosťami jeho zvládnutia. Výsledkom sú štyri vzory, fenotypy: 1. primerane citlivý; 2. tlmivý; 3. ostrážitý a 4. emočne nereagujúci (Del Giudice et al., 2011).

Metóda

Výskumnú vzorku tvorilo 227 zdravých respondentov (137 žien a 90 mužov). Priemerný vek účastníkov bol 39,6 (SD = 12,89), z toho u mužov 39,72 (SD = 14,23), u žien 39,47 (SD = 11,98). Po uskutočnení meraní a odstránení artefaktov bolo zo záznamu vylúčených 20 žien a 10 mužov.

Meracie nástroje. Dotazník so základnými demografickými údajmi, Youngov dotazník schém RMS YSQ-S3, slovenská verzia (Šlepecký et al., 2019); Škála disociatívnych zážitkov (Dissociative Experiences Scale, DES), slovenský preklad českej verzie.

Na meranie parametrov sympatiko – parasympatikovej rovnováhy ANS je možné využiť variabilitu frekvencie srdca (VFS), čo je oscilácia frekvencie srdca okolo svojej priemernej hodnoty. Zmeny vo frekvencii srdca v súvislosti s dýchaním (respiračná sínusová arytmia – RSA), parasympatiková modulácia srdca, súvisia so zložitou nervovou reguláciou spojenou s emocionálnym a kognitívnym spracovaním (Thayer, Lane, 2000) a podľa polyvagovej teórie sa považujú za index emočnej regulácie (Porges, 2009). Zmeny v elektrickej vodivosti kože súvisia so zmenami sympatikového arousalu spojeného s emóciami strachom, kognitívnymi procesmi a reakciou na rôzne druhy stresov a preto sa považujú za dôležitý psychofyzologický index kognitívnej a emocionálnej odpovede (Critchley, 2002). Ženy a muži boli hodnotení osobitne.

Psychofyzologické premenné boli snímané prístrojom ProComp Infinity vo vybraných 6 minútových podmienkach merania (základná úroveň, mentálna aritmetika). Kvôli prehľadnosti sme pre tento článok vybrali nasledovné premenné:

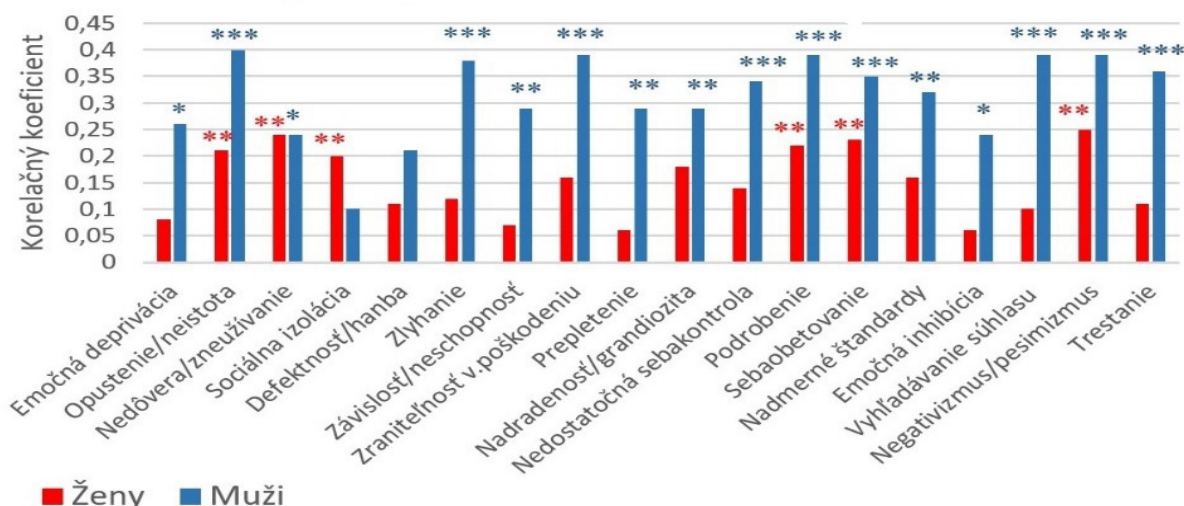
- štandardná odchýlka R – R intervalov SDNN, popisujúca celkovú veľkosť VFS,
- % podiel vysokofrekvenčného pásma HF rel. na celkovom spektre VFS, PNS premenná,
- % podiel nízko-frekvenčného pásma LF rel. na celkovom spektre VFS, čiastočne SNS premenná,
- priemerná hodnota elektrodermálnej aktivity EDA, SNS premenná,
- priemerná frekvencia srdca (PFS) ako komplexná premenná.

Výsledky boli štatisticky spracované korelačnou analýzou s kontrolou vekom a mnohonásobnou regresnou analýzou štatistickým programom SPSS pre Windows.

Výsledky

Vzťah RMS a disociácie. Korelácie jednotlivých schém a výsledkov v dotazníku DES sú uvedené v grafe č. 1.

Graf 1. Vzťah disociácie a raných maladaptívnych schém v súboroch žien a mužov

RMS – rané maladaptívne schémy, * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$; *** $p \leq 0,001$

Na základe zistených vzťahov sme disociáciu zaradili aj do skúmania vzťahov RMS a parametrov arousalu pomocou mnohonásobnej regresnej analýzy (MRA).

Vzťah RMS, disociácie a fyziologických parametrov arousalu. Na základe korelačných analýz a teoretických východísk sme pre mnohonásobnú regresnú analýzu vybrali z celkového počtu 18 RMS nasledovné schémy pre každú podskupinu:

Podskupina žien: Nedôvera/zneužívanie, Sociálna izolácia, Zlyhanie, Zraniteľnosť voči poškodeniu, Prepletenie, Podrobenie, Sebaobetovanie, Nadradenosť/grandiozita, Negativizmus/pesimizmus, Trestanie.

Podskupina mužov: Emočná deprivácia, Nedôvera/zneužívanie, Zraniteľnosť voči poškodeniu, Prepletenie, Sebaobetovanie, Nadmerné štandardy, Trestanie.

Tab. 1. Mnohonásobná regresná analýza (ENTER): miera disociácie a vybrané RMS ako prediktory parametra celkovej variability frekvencie srdca (SDNN)

Prediktant: parasympatikový parameter SDNN					
Rod	Podmienka	Prediktor	B	β	p
Ženy	Základné meranie	Sebaobetovanie	-1,06	-0,29	0,01
	ANOVA: $F = 2,35$; $p < 0,05$ $R^2 = 18$; Adj. $R^2 = 0,09$				
	Mentálna matematika	Nadradenosť/grandiozita	1,53	0,32	0,01
	ANOVA: $F = 2,21$; $p < 0,05$ $R^2 = 19$; Adj. $R^2 = 0,10$				

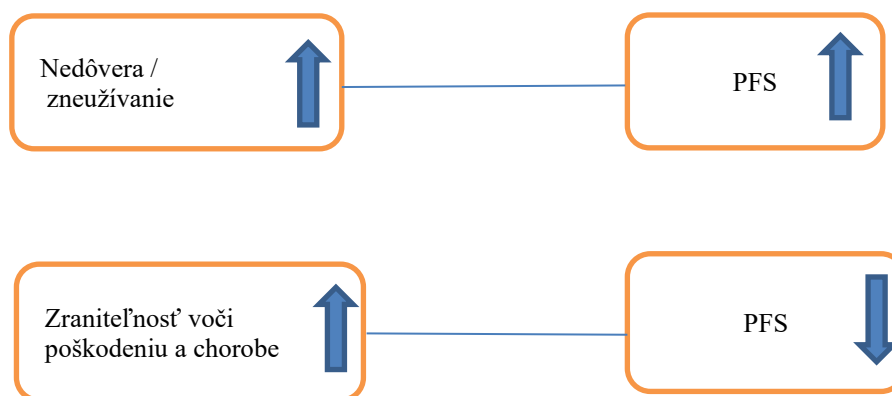
SDNN – štandardná odchýlka N – N intervalov

V podskupine žien sme pri použití metódy Enter zistili trend k signifikancii ($p = 0,07$) testovaného modelu vo vzťahu k hodnotám EDA v Základnom meraní. Pri použití regresnej metódy Backward sme preukázali signifikanciu modelu ($p < 0,01$) v podmienke Mentálnej matematiky, kde RMS Sociálna izolácia vo vzťahu k EDA vystupuje ako stredne silný a schéma Zraniteľnosť voči poškodeniu ako slabý prediktor. V podskupine mužov sme signifikantné vzťahy nezistili.

Tab. 2. Mnohonásobná regresná analýza: miera disociácie a vybraných RMS ako prediktory čiastočne sympatikového parametra LF rel. a priemernej frekvencie srdca (PFS)

Prediktant: čiastočne sympatikový parameter LF rel.					
Rod	Podmienka	Prediktor	B	β	p
Muži	Mentálna matematika	Nedôvera/zneužívanie	1,07	0,36	0,01
		Prepletenie	-1,06	-0,27	0,03
		Trestanie	-0,94	-0,33	0,01
ANOVA: F = 4.22; p < 0.001 R ² = 31; Adj. R ² = 0,24					
Prediktant: priemerná frekvencia srdca PFS					
Muži	Základné meranie	Nedôvera/zneužívanie	1,09	0,44	0,01
		Zraniteľnosť voči poškodeniu	-0,91	-0,34	0,03
ANOVA: F = 3.13; p<0.01 R ² = 25; Adj. R ² = 0,17					
	Mentálna matematika	Nedôvera/zneužívanie	1,20	0,45	0,01
		Zraniteľnosť voči poškodeniu	-1,40	-0,51	0,01
ANOVA: F = 4.23; p < 0.01 R ² = 30; Adj. R ² = 0,23					

V podskupine **žien** nebol testovaný model vo vzťahu k LF rel a PFS signifikantný ani v jednej zo skúmaných podmienok. V podskupine **mužov** sme v preukázali štatisticky významné vzťahy testovaných modelov ako v Základnom meraní, tak v podmienke Mentálnej matematiky, ako to znázorňuje nasledovná schéma (Obrázok č. 1).

Obrázok 1. Schéma „štatisticky významné vzťahy testovaných modelov v Základnom meraní a v podmienke Mentálnej matematiky u mužov“

Diskusia

V podskupine **mužov** sme zistili štatisticky významný vzťah disociácie a zmeny vychýlenia sympatiko – parasympatikovej rovnováhy v prospech parasympatika. V súlade s Porgesovou teóriou (Porges; 2009) by sme mohli uvažovať o aktivácii dorzálného vágového komplexu, ktorý súvisí s reakciou zamrznutia. Zistené negatívne vzťahy disociácie a priemernej frekvencie srdca sú v súlade so štúdiou Sacks, Cillien, Hopper (2012), kde výskyt symptómov depersonalizácie /derealizácie súvisel s PFS počas expozície traumatickým spomienkam.

Vnímanie žien v našej vzorke ako viac obetujúcich sa (RMS Sebaobetovanie) predikovalo signifikantne nižšie hodnoty celkovej veľkosti variability frekvencie srdca (SDNN). Nevnímanie vlastných potrieb a prílišná starostlivosť o druhých v konečnom dôsledku môže viesť k nižšej miere adaptácie a vyčerpaniu. Keďže nízka hodnota SDNN je spojená so zvýšenou mortalitou (Thayer, Lane, 2007), vnímame schému Sebaobetovania u žien ako rizikový faktor CHOS. Pokiaľ sa ženy v našej podskupine vnímali ako izolované, nepatriace do žiadnej sociálnej skupiny (Sociálna izolácia), súviselo to s vyššou aktivitou EDA. Zvýšená sympatiková reaktivita na stres patrí tiež medzi rizikové faktory pre CHOS a tak detailné poznanie zmien EDA v psychofyzologickom výskume môže poskytnúť dôležité informácie aj z hľadiska kardiovaskulárneho rizika (Višňovcová et al. 2012).

Usudzujeme, že zistený pozitívny vzťah primárnej schémy Nedôvera/zneužívanie k LF rel. a k priemernej frekvencii srdca (Základné meranie, Mentálna záťaž) v podskupine mužov by mohol napovedať, že muži s touto RMS idú do situácie alostaticky prednastavení a reagujú ostražitým fenotypom podľa kalibračného modelu stresu (Del Giudice et al. 2011). Na základe zisteného vzťahu schémy Zraniteľnosť voči poškodeniu k PFS v oboch podmienkach predpokladáme súvislosť so „zamrznutým“ ostražitým alebo emočne nereagujúcim fenotypom. Tieto dve primárne schémy stojace v pozadí sú akoby dva póly reakcie: buď prílišná alebo chýbajúca.

Keďže vyššia priemerná frekvencia srdca je spojená so zvýšenou mortalitou, vnímame v tomto kontexte schému Nedôvera/zneužívanie ako riziková.

Záver

Výsledky poukázali na signifikantné prepojenie maladaptívnych psychologických procesov s fyziologickými funkciami, čo je zásadné pre objasnenie kardiovaskulárnej mortality.

Literatúra

- Boon, S., Steele, K., Van Der Hart, O. (2011). *Coping with trauma – related dissociation*. New York, London: W.W. Norton & Company, (496 p.).
- Cozolino, L. (2010). *The neuroscience of psychotherapy*. New York: Norton, (459 p.).
- Critchley, H.D. (2002). Electrodermal Responses: What Happens in The Brain. *Neuroscientist*, 8, 132 – 142.
- Del Giudice, M., Ellis, B.J., Shirtcliff, E.A. (2011). The Adaptive Calibration Model of stress responsivity. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, 35, 1562-1592.
- Hlavatý, T., Liptáková, A., Špírová, R., Slezáková, Z., Kováčová, M. a kol. (2011). *Správa o stave zdravotníctva na Slovensku*. Ministerstvo zdravotníctva SR. Bratislava: SZU, (240 s.). Získané 17.júna.2020 z <https://www.health.gov.sk/Clanok?sprava-o-stave-zdravotnictva-na-slovensku>
- OECD. (2015). *Health at a Glance: OECD Indicators*. Paris: OECD Publishing, (220 p.).
- OECD. (2019). “Mortality from circulatory diseases”, in *Health at a Glance: OECD Indicators*, OECD Publishing, Paris. Získané 15. júna.2020 z <https://tinyurl.com/oecd-mortality>
- Porges, S. W. (2009). The polyvagal theory: new insights into adaptive reactions of the autonomic nervous system. *Cleveland Clinic journal of medicine*, 76, 86–90.
- Sack, M., Cillien, M., & Hopper, J. W. (2012). Acute dissociation and cardiac reactivity to script-driven imagery in trauma-related disorders. *European Journal of Psychotraumatology*, 3, 17419.
- Slepecky M, Kotianova A, Sollár T, Ociskova M, Turzakova J, Zatkova M, Popelkova M, Prasko J, Solgajová A, Romanova M, Trizna P. (2019). Internal consistency and factorial validity of the Slovak Version of the Young Schema Questionnaire – Short Form 3 (YSQ-S3). *NeuroEndocrinology Letters*, 141-148.
- Thayer, J. F., & Lane, R.D. (2007). The role of vagal function in the risk for cardiovascular disease and mortality. *Biological Psychology*, 74, 224-242.
- Tonhajzerová, I. (2007). *Prínos hodnotenia variability frekvencie srdca a tlaku krvi vo fyziologickom výskume a klinickej praxi*. Habilitačná práca. Martin.
- Tonhajzerová, I., & Mešťaník, M. (2017). New perspectives in the model of stress response. In: *Physiological Research*, vol. 22, no. 66, p. 173-185, ISSN 0862-8408.
- Visnovcova, Z. et al., (2012). Zmeny elektrodermálnej aktivity v odpovedi na stres. In: *Novinky v experimentálnej a klinickej medicíne – recenzovaný zborník vedeckých prác*. Martin: Jesseniova Lekárska fakulta UK. s. 198 – 202.
- Young, J. E. *Cognitive Therapy for Personality Disorders*. (1994). A Schema-Focused Approach I. Sarasota: Professional Resource Exchange. 201 p.
- Young, J. E., Klosko, J. S., & Weishaar, M. E. (2003). *Schema therapy : A practitioner's guide*. New York: Guilford Press, 436 p.

- Young, J. E. (2014). Schema Therapy Inventories & Related Materials. New York: Schema Therapy Institute.
- WHO (2007). Prevention of Cardiovascular disease. Pocket Guidelines for Assessment and Management of Cardiovascular Risk. Geneva: World Health Organisation, 32 p.

Etnická identita a jej komponenty ako prediktory postojov voči migrácií a národnostným menšinám

Ethnic Identity and Its Components as Predictors of Attitudes Towards Migration and Minorities

Juraj Martonyik

Spoločenskovedný ústav CSPV SAV, Karpatská 5

e-mail: martonyik@saske.sk

Abstrakt

Predkladaná štúdia sa zaoberá vzťahmi medzi komponentami etnickej identity a ich následným prepojením na subjektívne vnímané postoje prijímania, resp. odcudzovania voči migrantom a marginalizovaným skupinám. Príspevok sa zameriava na v prvom rade na identifikovanie jednotlivých ukazovateľov etnickej identity ako po teoretickej tak empirickej stránke, v druhom na formalizáciu ukazovateľov postojov voči migrantom a následne na ich možné empirické prepojenie. Analýza bola prevedená na dátach získaných v rámci projektu Tendencie vývoja etnických vzťahov na Slovensku, výskumná vzorka pozostávala z 972 respondentov, zastupujúcich nasledovné národnosti: 162 Slovákov, 165 Maďarov, 160 Rómov, 160 Ukrajincov, 160 Rusínov a 165 Čechov. V rámci výskumnej vzorky sa neukázala byť etnická identita významným faktorom postojov voči migrácií, ale významným faktorom postojov voči národnostným menšinám.

Kľúčové slová: etnická identita, migrácia, stereotypy, postoje

Abstract

Presented study is concerned with ethnic identity, its components and possible effects that these might have on internalized attitudes towards general acceptance or refusal of migrants and minorities. Aim is here focused on identification of ethnic identity and its components together with formalization of attitudes towards migration and its various aspects. These analyses was conducted from a data sample created as part of a project Development trends of ethnic relationships in Slovakia, on a sample of 972 respondents representing the following nationalities: 162 Slovaks, 165 Hungarians, 160 Roma, 160 Ukrainians, 160 Ruthenians and 165 Czechs. The results have shown ethnic identity to not have an effect on attitudes towards migration, but there is a substantial effect when considering attitudes towards minorities within the country. Implications are being discussed.

Keywords: Ethnic identity, migration, stereotypes, attitudes

Grantová podpora: APVV 15 – 0745 Tendencie vývoja etnických vzťahov na Slovensku (komparatívny výskum národnostnej problematiky v rokoch 2004 – 2020) – (TESS2); VEGA 2/0068/19: Postoje voči migrantom v sociálno-psychologických kontextoch; VEGA 2/0084/19 Luník IX – dejiny, súčasnosť a perspektívy rómskeho sídliska

Úvod

Identita a jej rôzne prejavy patria k základným pilierom štúdia sociálnej psychológie ako aj iných disciplín psychológie. V tomto kontexte je etnická identita špecifickou podkategóriou sociálnej identity, ktorá sa tvorí na križovatke fenoménov etnicity, sociálnych vplyvov a tvorenia identity. Keďže sa smer tejto štúdie pohybuje v rozmedzí sociálnej roviny identity ako takej, je dôležité zadať miesto a formu etnickej identity ktorej bude venovaná pozornosť. Samotnej etnicite ako nadradenému pojmu etnickej identity sa dá rozumieť ako socio-politickému konštrukt, ktorý v sebe zahŕňa zdieľaný pôvod, jazyk a kultúrne tradície a rituály (Ford, Kelly, 2005, Liebkind, 2006). Na rozdiel od iných druhov identít (napr. geneticky daných, nemenných) je na základe takejto definície zrejmé, že je potrebné vziať do úvahy špecifickú mieru voliteľnosti miery identifikácie s danou identitou. Liebkind (2015) identifikuje subjektívne faktory etnickej identity ako nevyhnutne fluidné a meniace sa v závislosti od sociálnych konštruktov, re-interpretácií, úprav a zmien.

Etnická identita ako multifaktoriálne podmienený konštrukt (napr. Harawa, Ford, 2010) sa z princípu nedá oddeliť od kultúrnych špecifik danej populácie, tým pádom predstavuje problém spôsob jej merania, a hlavne vytváranie všeobecných nástrojov na jej meranie u rôznych etnických skupín. Presne z tohto dôvodu boli v rámci rôznych výskumov v začiatkoch skúmania etnickej identity vytvorené špecifické nástroje, ktoré boli určené pre použitie u konkrétnych populácií (napr. u mexickej etnicity Felix-Ortiz a kol, 1994; u aziatskej menšiny Suinn, Ahuna, Khoo, 1992). Špecifické zameranie u týchto nástrojov spočíva v orientácii položiek na konkrétne kultúrne aspekty danej kultúry, či je to znalosť umeleckej tvorby alebo na demografické premenné, ako je napr. pociťovaná etnicita rodičov. Phinneyová (1992) za účelom čo najširšej aplikovateľnosti meracieho nástroja vytvorila 4- dimenzionálny model etnickej identity, ktorý predstavuje vhodnejší základ pre konceptualizáciu ako všeobecných, tak špecifických položiek pri snahách o operacionalizáciu etnickej identity, keďže predstavuje kultúrne neutrálny variant.

Z hľadiska možných existujúcich vzťahov medzi etnickou identitou a rôznymi sociálnymi či osobnostnými konštruktami sa javí byť pre tento výskum najpodstatnejšia jej funkcia ako ochranného faktora pre vytvorenie adekvátneho self-konceptu (Tajfel, Turner, 1986), kde

sa v existujúcej literatúre často prepája s pozitívnym pôsobením na psychologický well-being (Castle, Knight, Waters, 2011). Medzi ďalšie ochranné efekty možno zaradiť etnickú identitu ako možný zdroj reziliencie v priebehu vývinu ohrozených detí (Reyes, Elias, Parker, & Rosenblatt, 2013; Kuperminc, Wilkins, Jurkovic, Perilla, 2013), moderujúci prvok lepších adaptačných psychologických výsledkov (Serrano-Villar, Calzada, 2016).

Základnou snahou prezentovanej štúdie je ukotvenie etnickej identity v rámci širšieho, ako osobnostného tak sociálneho a národnostného kontextu. Bola použitá regresná analýza a rôzne iné štatistické procedúry za účelom identifikácie širších vzťahov a súvislostí medzi etnickou identitou, jej komponentami a postojmi voči migrácií, ako aj voči iným spriazneným fenoménom. Pre účel formalizácie komponentov etnickej identity bol použitý vyššie spomenutý model etnickej identity od Phinneyovej (1990), ktorý predstavuje 4 komponenty: 1. sebaidentifikácia; 2. Pocit patričnosti; 3. Postoj k vlastnej skupine; 4. Angažovanosť v kultúrnom živote.

Metóda

Výskum bol uskutočnený na dátach získaných v rámci projektu „*Tendencie vývoja etnických vzťahov na Slovensku v rokoch 2004 a 2017*“. Pre účely tohto výskumu bola použitý zber dát z roku 2017. Vzorka pozostávala z 972 respondentov zastupujúcich jednotlivé národnostné menšiny obyvateľov Slovenska. Detailný popis je uvedený v tabuľke č. 1. Respondenti v rámci tohto výskumu odpovedali na položky v podobe 7-bodových bipolárnych škál, kde 0 reprezentuje odmietavý pól škály, 7 prijímajúci a 4 stred škály, t. j. neutrálny bod.

Tabuľka 1. Zloženie výskumného súboru vzhľadom na národnosti a pohlavie

Národnosť	Muži (N)	Ženy (N)
Slovenská	76	86
Maďarská	71	94
Rómska	80	80
Ukrajinská	74	86
Rusínska	79	81
Česká	75	90
Spolu	455	517

Na operacionalizáciu požadovaných meraných premenných bol využitý vyššie spomínaný 4-komponentový model etnickej identity od Phinneyovej. Na reprezentáciu jednotlivých komponentov bolo vytvorených niekoľko škál, ktorých psychometrické vlastnosti sú uvedené v tabuľke č. 2. Tieto premenné vstupovali do štatistických analýz ako prediktory. V tabuľke č. 3 sú následne uvedené vytvorené miery predikovaných premenných a ich charakteristiky.

Tabuľka 2. Vytvorené miery prediktorov a ich psychometrické vlastnosti

Škála	Skratka	Počet položiek	Ca	Obsah položiek
Etnická identita (globálny ukazovateľ)	EI	5	0,867	AS; SI; PP; KA
Autostereotyp	AS	8	0,915	Kognitívna, resp. hodnotiacia zložka postoja k vlastnej etnicite
Sebaidentifikácia	SI	1		Pocit'ovaná subjektívna príslušnosť k menšine, deklarovaná
Pocit patričnosti	PP	1		Pocit prináležitosti ku menšine po afektívnej, emocionálnej stránke (hrdosť)
Kultúrna angažovanosť	KA	1		Subjektívna dôležitosť pripisovaná tradíciám a kultúre

Tabuľka 3. Vytvorené miery predikovaných premenných a ich psychometrické vlastnosti

Škála	Skratka	Počet položiek	Ca	Obsah položiek
Postoje ku konceptu migrácie	PM1	3	0,818	Všeobecný postoj k celkovému konceptu migrácie
Postoje ku aspektom migrácie	PM2	6	0,907	Špecifické predstavy o pozitívnom alebo negatívnom vplyve migrácie na rôzne aspekty spoločnosti
Globálny postoj k národnostným menšinám	PG	6	0,750	PSI; PMa; PRo; PCz; PUk; PRu
Postoj k Slovákom	PSI	6	0,909	Stereotyp ohľadom príslušníkov slovenskej národnosti
Postoj k Maďarom	PMa	6	0,930	Stereotyp ohľadom príslušníkov maďarskej národnosti
Postoj k Rómom	PRo	6	0,924	Stereotyp ohľadom príslušníkov rómskej národnosti
Postoj k Čechom	PCz	6	0,908	Stereotyp ohľadom príslušníkov českej národnosti
Postoj k Ukrajincom	PUk	6	0,937	Stereotyp ohľadom príslušníkov ukrajinskej národnosti
Postoj k Rusínom	PRu	6	0,944	Stereotyp ohľadom príslušníkov rusínskej národnosti

Výsledky

Premenné uvedené v predchádzajúcej časti vstupovali do analýz ako prediktory (Tab. 2) a predikované (Tab. 3) premenné. Na zistenie predikčnej hodnoty bola použitá metóda viacnásobnej lineárnej regresie. Táto metóda bola použitá ako exploračná, keďže napriek existujúcim modelom etnickej identity konkrétne teoretické východiská a hypotézy sú v tejto oblasti často protirečivé alebo vysoko situačné, t. j. závislé na konkrétnej skúmanej výskumnej vzorke. 4 komponenty etnickej identity (AS, SI, PP, KA) boli vložené ako prediktory do regresnej analýzy, v ktorej sa tento model ukázal ako štatisticky významný ($F_{(4,968)} = 5,334; p < 0,001$), avšak so zanedbateľnou vysvetlenou variáciou k postojom voči migrácií (PM1), dosahujúcou iba 1.8 %. Podobná situácia sa opakuje aj pri špecifických aspektoch migrácie PM2 ($F_{(4,968)} = 8,298; p < 0,001$), kde bola celková vysvetlená variácia len o niečo vyššia (2,9 %).

Z testovaných komponentov etnickej identity nedosiahol žiadny významnejšiu predikčnú silu pri oboch premenných.

V nasledujúcej časti výskumu boli premenné etnickej identity podrobené takisto regresnej analýze, ale tentokrát boli prediktormi postoje voči národnostným menšinám, t. j. k vnútorným „cudzincom“, pre umožnenie porovnania autostereotypu a heterostereotypu. Ako prediktor bola použitá v tomto prípade kompozitná miera etnickej identity (EI) a ako predikované premenné boli vložené do lineárnej regresie miery postojov voči národnostným menšinám (PSl, PMa, Pro, PCz, Puk, PRu). Získané hodnoty pre jednotlivé národnosti sú uvedené v tabuľke 4. V tabuľke č. 5 sú následne uvedené jednotlivé komponenty a ich predikčné schopnosti voči celkovým postojom k migrácií.

Tabuľka 4. Predikčná sila regresného modelu pre jednotlivé národnosti

Národnosť		Adj. R ² *100	F	p	r ²
Slovenská	voči sebe	41,2 %	F _(1,160) = 113,637	< 0,001	0,415
	voči iným	25,9 %	F _(1,160) = 57,140	< 0,001	0,263
Maďarská	voči sebe	43,7 %	F _(1,163) = 128,450	< 0,001	0,441
	voči iným	23,2 %	F _(1,163) = 50,502	< 0,001	0,237
Rómska	voči sebe	41,8 %	F _(1,158) = 115,311	< 0,001	0,422
	voči iným	22,8 %	F _(1,158) = 47,873	< 0,001	0,233
Ukrajinská	voči sebe	40,3 %	F _(1,158) = 108,354	< 0,001	0,407
	voči iným	18,7 %	F _(1,158) = 37,522	< 0,001	0,192
Rusínska	voči sebe	36,8 %	F _(1,158) = 93,635	< 0,001	0,372
	voči iným	18,1 %	F _(1,158) = 36,186	< 0,001	0,186
Česká	voči sebe	54,5 %	F _(1,163) = 197,453	< 0,001	0,548
	voči iným	15,1 %	F _(1,163) = 30,134	< 0,001	0,156
Nedelená vzorka		30,4 %	F _(1,970) = 425,9581	< 0,001	0,305

Tabuľka 5. Predikčná sila jednotlivých komponentov etnickej identity voči celkovému postoju k migrácií

Komponenty	B/SE	Beta	95% interval spoľahlivosti pre pravdepodobnosť	
			Dolná hranica	Horná hranica
Autostereotyp	-0,061 / 0,088	-0,165	-0,233	0,111
Sebaidentifikácia	0,038 / 0,017	0,124	0,005	0,070
Pocit patričnosti	-0,038 / 0,019	-0,103	-0,075	-0,001
Kultúrna angažovanosť	0,006 / 0,016	0,019	-0,25	0,036

Diskusia a záver

Cieľom príspevku bolo identifikovať možné vzájomné vzťahy medzi etnickou identitou, jej komponentami a následné prepojenie na pociťované postoje ako k migrácií a migrantom, tak k národnostným menšinám.

Z hľadiska hypotetizovaných vzťahov na základe existujúcej literatúry sa dá konštatovať, že predikčná sila konceptualizovanej miery etnickej identity sa nejaví byť významným faktorom predikujúcim postoje voči migrácií a migrantom. Získaný regresný model síce dosiahol štatistickú významnosť, ale etnická identita ako celok nepreukázala významné výsledky (pre všetky varianty spoločný vysvetlený rozptyl maximálne 2,9 %). Z testovaných komponentov sa ako najvýznamnejší prediktor prejavil autostereotyp. Tento výsledok indikuje že postoje voči migrantom, migrácií a „iným“ cudzincom niesú vo významnejšom vzťahu s etnickou identitou, či ako kompozitnou mierou alebo jej jednotlivými komponentami. Keď sa tento poznatok dá do kontextu predošlých výskumov v tejto oblasti, hlavne postulujúcich ochrannú osobnostnú funkciu, javí sa byť „hrozba“ migrácie nedostatočne reálnym, prežitým javom nato aby aktivoval komponenty etnickej identity. Tento záver do istej miery podporuje druhá časť výskumu, kde bola etnická identita testovaná ako prediktor postojov voči percipovaním vnútorným „cudzincom“, t. j. k národnostným menšinám. Na tejto úrovni totiž došlo k výraznejšiemu posunu smerom k vyššej predikčnej schopnosti regresného modelu (30,4 %, hodnoty pre jednotlivé národnosti sú uvedené v Tab. 4). Na ešte hlbšej úrovni sa prejavil ešte výraznejší efekt, kde sa etnická identita ukázala ako významný prediktor autostereotypu o vlastnej skupine (od 36,8 % až po 54,5 % vysvetlenej variancie, Tab. 4). Tento poznatok teda potvrdzuje predpoklad o etnickej identite moderujúcej vnútorné, blízke (ako osobnostne tak sociálne) charakteristiky, ako je vnímanie seba a vlastnej skupiny, ale nie pri nedostatočne „odžitých“, vzdialenejších konceptoch, ako je migrácia a postoje k vzdialenejším zahraničným príslušníkom. V tomto kontexte sa ponúka na vysvetlenie teória kontaktnej hypotézy (Allport, 1954), ktorá hovorí o možnom relatívne pozitívnom pôsobení vnútroskupinového kontaktu na postoje voči marginalizovaným, resp. ostrakizovaným skupinám. Takáto korektívna skúsenosť so vzdialeným konceptom (t. j. migrácia) vo väčšinovej populácii totiž chýba, čo sa môže odrážať na selektívnom prijímaní informácií, či z médií alebo iným spôsobom.

Literatúra

- Allport, G. (1954). The nature of prejudice. Reading, Addison-Wesley
- Castle, H., Knight, E., Watters, C. (2011). Ethnic identity as a protective factor for looked after and adopted children from ethnic minority groups: A critical review of the literature. *Adoption Quarterly*, 14(4), 305-325.
- Felix-Ortiz, M., Newcomb, M., Myers, H. (1994). A multidimensional measure of cultural identity for Latino and Latina adolescents. *Hispanic Journal of Behavioral Sciences*, 16, 99 –116
- Ford, C. L., Harawa, N. T. (2010). A new conceptualization of ethnicity for social epidemiologic and health equity research. *Social science & medicine*, 71(2), 251-258

- Ford, M. E., Kelly, P. A. (2005). Conceptualizing and categorizing race and ethnicity in health services research. *Health services research*, 40 (5.2), 1658-75
- Kuperminc, G. P., Wilkins, N. J., Jurkovic, G. J., Perilla, J. L. (2013). Filial responsibility, perceived fairness, and psychological functioning of Latino youth from immigrant families. *Journal of Family Psychology*, 27(2), 173–182.
- Liebkind, K. (2006). Ethnic identity in acculturation. In: Sam, D.L., Berry, J. W. (Eds.), *The Cambridge Handbook of Acculturation*. Cambridge University Press, Cambridge, pp. 78–96
- Liebkind, K., Mähönen, T. A., Varjonen, S., Jasinskaja-Lahti, I. (2015). Psychology of Ethnic Identity. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences* (2nd Edition), 113-117
- Phinney, J. S. (1992). The multigroup ethnic identity measure: A new scale for use with diverse groups. *Journal of Adolescent Research*, 7, 156 –176
- Phinney, J. S., Alipuria, L. L. (1990). Ethnic identity in college students from four ethnic groups. *Journal of Adolescence*, 13, 171-183
- Reyes, J. A., Elias, M. J., Parker, S. J., Rosenblatt, J. L. (2013). Promoting educational equity in disadvantaged youth: The role of resilience and social-emotional learning. In G. Sam, & B. Robert (Eds.), *Handbook of Resilience in Children* (349-370). Boston, MA: Springer US.
- Serrano-Villar, E. J. Calzada. (2016). Ethnic identity: Evidence of protective effects for young, Latino children, *Journal of Applied Developmental Psychology*, Vol. 42, 21-30, ISSN 0193-3973.
- Suinn, R., Ahuna, C., Khoo, G. (1992). The Suinn-Lew Asian Selfidentity Acculturation Scale: Concurrent and factorial validation. *Educational and Psychological Measurement*, 52, 1041–1046
- Tajfel, H., & Turner, J. (1986). The social identity theory of intergroup behavior. In S. Worchel, & W. Austin (Eds.), *Psychology of intergroup relations* (pp. 7–24). Chicago: Nelson-Hall.

Vybrané charakteristiky hráčov rolových hier

Selected Characteristics of Role-Players

Soňa Mayerová, Mária Bratská

Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta, Katedra psychológie

e-mail: sona.smayerova@gmail.com, maria.bratska@uniba.sk

Abstrakt

Rolové hranie (RP) zahŕňa typ hier, kde účastníci zaujmú charakterovú rolu a rozhodujú o jej správaní podľa dohodnutých mechaník, hrajúc individuálne či skupinovo, s prítomným či neprítomným mediátorom a výsledok hry nelimituje čas, ani možnosti. Dôležitým záverom realizovaných výskumov je potenciál RP generalizovať získané pragmatické, sociálne či kognitívne zručnosti. Príspevok sa sústreďuje na skúmanie charakteristík hráčov RP a vzťahu dĺžky hrania RP s rôznorodosťou stvárnených postáv. U 49 participantov sme zistili, že pozitívnym aspektom RP v živote hráčov je najmä zlepšenie individuálnych a sociálnych zručností. Dĺžka hrania RP korelovala s tvrdením, že RP je súčasť identity hráča a tiež počtom kamarátov, ktorí hrajú RP nad nehráčmi²; stvárnením postáv s odlišnými psychickými charakteristikami hráča, súčasťou RP v živote hráča, stvárnením postáv, nachádzajúcich sa v prostredí hráča a stvárňovaním rol, ktorými sa hráč inšpiruje práve zo svojho prostredia³. Pri sebahodnotení hráčov a nehráčov sa ukázal významný rozdiel v hodnotení kreativity a predstavivosti².

Kľúčové slová: rolové hranie, stolové rolové hry, larp

Abstract

Role-play (RP) includes a type of game where the players create their own characters and decide about its behaviour according to the agreed upon rules, playing individually or in group, with present or absent mediator and the result of the game is unlimited by time or possibilities. The important fact gathered from the research is the potential of RP to generalize achieved pragmatic, social or cognitive abilities. Our paper focuses on collecting data on characteristics of role-players and the diversity of the played characters based on the length of playing. Within the number of participants of 49, we found out that the main positive aspect of role-play in the players' life is improving both individual and social skills. The length of playing correlated

² ** $p < 0.01$

³ * $p < 0.05$

with considering role-play as a part of player's identity and preference of role-playing friends over the non-role-playing friends², varying mental characteristics of the character part of player's life, portraying characters that were inspired by the player's surrounding as well as portraying roles that were also inspired from the player's surrounding³. Self-evaluation between the players and control group showed significant difference in perceived creativity and imagination².

Keywords: role-play, table-top role-playing games, larp

Úvod

Z psychologického hľadiska je téma rolových hier fenomén, vzhľadom na intrapsychické a interpsychické procesy, ktoré v hre prebiehajú. Svedčí o tom množstvo výskumov najmä zo Škandinávie, kým na Slovensku sa téme rolových hier venujú najmä záverečné práce. Cieľom práce je skúmať prostredie Slovenska so zameraním na dva vybrané typy – stolové rolové hry a larpy.

Podľa Curran (2011) sa za RP hru (RPG) považuje taká, v ktorej účastníci stvárajú charakterovú rolu a rozhodujú o správaní tejto postavy podľa pravidiel, pričom výsledok hry nie je obmedzený počtom možností. Náš výskum je zameraný na:

- Stolové RPG (*table-top role-playing games*, TRPG) – činnosti sa prevažne opisujú; môže sa hrať s hernou doskou, komplikovanejšie situácie ako boj alebo prehľadávanie sa riešia jednoduchými mechanikami (Pšenák, 2007).
- LARP (*live action role-play*, larp) – viac činností sa znázorňuje dramaticky, v prostredí a čase vyhradenom na hru, využívajú sa kostýmy a rekvizity (Pšenák, 2007).

Vznik prvých TRPG (1974, Gygax a Arneson, USA – hra *Dungeons and Dragons* - D&D) a prvého larpu (1977, Bryan a Wiese s priateľmi založili skupinu Dagorhir) podnietili najmä Tolkienove literárne diela, herné témy vychádzali z mytológie a magického prostredia (Copier, 2015).

Zatiaľ čo rekvizity sú hmatateľné objekty v hre, roly, pravidlá, procesy a zážitok pracujú s vedomosťami a skúsenosťami. RPG tak môžu ovplyvniť osobnostný rast človeka, jeho sociálne vzťahy, náhľad na stereotypy, zlepšujú osobnostné a sociálne kvality a zručnosti (Dyson et al., 2016; Chung, 2012; Karwowski & Soszynski, 2008; Meriläinen, 2012). Hráči RP preferujú tento žáner pre kreatívne vyžitie (Bergström, 2012) rôznej formy. Príkladom je škandinávsky larp Európa, simulujúci prostredie balkánskej vojny. Podľa hráčky aj keď nikto z hráčov

nikdy nebol v utečeneckom tábore, hra im prostredníctvom predstavivosti umožnila cenný zážitok a pochopenie (Fatland, 2016).

Téma má v RP dôležitú úlohu – ak je témou stretnutie s mimozemšťanmi, hráči rozhodujú o preferencii: zvolia mierový prístup alebo nepriateľský? V druhom prípade možno skôr využijú autoritársky štýl vyjadrovania, ako aj špecifické (a) morálne riešenia situácií. V RPG nie je víťazstvo dobra nad zlom garantované – hráči neodhalia / neporazia zlo, pridajú sa na jeho stranu, porazia ho, ale za cenu vlastného života – to nie sú nezvyčajné konce. Priebeh hry je síce čiastočne štruktúrovaný, výsledok a proces jeho dosiahnutia však závisí od hráčov.

Podľa Lieberotha (2006) je súčasťou RP aj využívanie kreativity na dosiahnutie pozitívneho, umocneného úniku z reality. Hoci stereotyp o hráčoch RPG tvrdí, že sú kreatívnejší ako nehráči, je len málo výskumov zameraných na tento vzťah (napr. Bergström, 2012; Chung, 2013). Niektoré poukazujú na vyššiu kreativitu hráčov RPG (Chung, 2013), iné iba na kreatívny potenciál (Dyson et al., 2016).

Výskum týchto tém v SR a ČR je stále v počiatočnom štádiu, väčšina sú bakalárske alebo diplomové práce (Moško, 2014). Celkovo v SR komunita hráčov RPG rastie, sú čoraz populárnejšie, zvyšuje sa počet prednášok a možností ich hrania na festivaloch. Spoločnosť pre hranie TRPG ešte neexistuje, ale vlastnú webstránku už má organizácia združujúca hráčov larpu – Spoločnosť larpov a drevární (články k téme larp, udalosti,...).

Výskum

Každá larpová (Copier, 2005; Moško, 2014; Pšenák, 2007), potenciálne teda aj RP scéna je kultúrne špecifická. Aká je tá slovenská?

Cieľom je získať dáta, ktoré prispejú k poznaniu hráčov RPG a odhalia rôznorodosť stvárnených postáv. Ktoré zo skúmaných charakteristík vystihujú hráčov a zároveň ich odlišujú od nehráčov RPG?

VOI Bude rozdiel v sebahodnotení hráčov TRPG a larpov a nehráčov pri otázkach zameraných na vybrané osobnostné charakteristiky?

HI Čím dlhšie sa hráči TRPG a larpov venujú tejto aktivite, tým diverznejšia bude rôznorodosť postáv, ktoré stvárňujú.

Metóda

Participantov sme oslovili v združujúcich skupinách RPG na Facebooku. V závere bolo od 69 respondentov využiteľných 49 úplne vyplnených metodík. Hráči tvorili 69,4 % (82,4 % mužov a 17,6 % žien) a kontrolná skupina nehráčov 30,6 % participantov (80 % žien a 20 %

mužov). Priemerný vek hráčov bol 27,9 r., v kontrolnej skupine 24,2 r. Participanti vyplnili výskumnú metodiku na platforme Survey Monkey. Súčasťou bol informovaný súhlas a štyri výskumné časti s počtom 42 položiek. Využili sme položky dotazníka M. Meriläinena (2012) s jeho súhlasom, so zameraním na: identitu a sociálne prostredie hráča; rôznorodosť herných postáv; sebahodnotenie vybraných osobnostných charakteristík; demografické údaje hráča.

Výsledky

Za pozitíva hrania RP považovali participanti zlepšenie medziľudských zručností, osobnostný rast, 41,3 %; relax, zábavu, útek z reality, 23,9 %; kreatívne vyžitie, 20,6 %; taktické myslenie a iný pohľad na svet, 12,7 %; nevyjadrilo sa 1,5 %. Negatívne aspekty RP zahŕňali odpovede „žiadne nepoznám“, „nič“, 41,2 %; pohltienie voľného času, 17,7 %; negatívny preťah do reality, 14,7 %; nevyjadrilo sa 14,6 %; individuálne problémy, 11,8 %.

Koreláciu medzi dĺžkou času stráveného hraním RPG a významom tejto aktivity pre osobnú identitu a život hráčov sme nezistili. Pri analýze hráčov TRPG a zároveň larpu sa korelácie preukázali medzi dĺžkou hrania a tvrdením, že RP je súčasť identity hráča ($r_s = 0,515^{**}$), prevahou kamarátov, hrajúcich RPG ($r_s = 0,645^{**}$), súčasť života hráča ($r_s = 0,422^{*}$), stvárnenie postáv, vychádzajúcich z prostredia hráča ($r_s = 0,381^{*}$) a stvárnienie rol, inšpirovaných prostredím hráča ($r_s = 0,382^{*}$).

Koreláciu medzi diverzitou postáv a dĺžkou času, ktorý participanti venujú RP sme zistili pri frekvencii stvárnienia postáv psychicky rozdielných od hráča ($r_s = 0,410^{*}$). Tvrdenie, že RP je súčasť identity hráča korelovalo s : RP je súčasťou života ($r_s = 0,457^{**}$), prevahou počtu kamarátov, ktorí sú tiež hráči ($r_s = 0,567^{**}$), stvárniením postáv s rozdielnymi povahovými črtami ($r_s = 0,384^{*}$), prehĺbením empatie ($r_s = 0,361^{*}$). Prehĺbenie empatie korelovalo s frekvenciou stvárnienia postáv, ktorých svetonázor ($r_s = 0,402^{*}$) a morálne konanie ($r_s = 0,362^{*}$) sú odlišné. Ďalej frekvencia postáv s rozdielnymi fyzickými črtami korelovala s iným rodom ($r_s = 0,445^{**}$), odpudivými povahovými črtami ($r_s = 0,638^{**}$), rozdielnymi psychickými črtami ($r_s = 0,616^{**}$), podobnosťou povahových črt ($r_s = -0,386^{*}$) a stvárniením podobných sociálnych rol z prostredia hráča ($r_s = -0,390^{*}$). Frekvencia stvárnienia postavy, ktorej povahu považovali za odpudivú, korelovala s psychicky ($r_s = 0,656^{**}$) a fyzicky ($r_s = 0,638^{**}$) odlišnými postavami, s odlišným svetonázorom ($r_s = 0,378^{*}$), morálnym konaním ($r_s = 0,363^{*}$) a postavami, ktoré hráči považovali za ideálne self ($r_s = -0,352^{*}$) alebo sa im povahovo podobali ($r_s = -0,356^{*}$). Morálne odlišné postavy korelovali s tými, ktorým by sa hráči chceli podobat' ($r_s = -0,516^{**}$), postavami s podobnou povahou ($r_s = -0,499^{**}$), s vôľou stvárňovať tieto povahové črty ($r_s = -0,359^{*}$) a s postavami odlišného svetonázoru ($r_s = -0,544^{**}$).

Štatistickú významnosť pri sebahodnotení sme zaznamenali pri položke zameranej na predstavivosť ($U = 66^{**}$) a kreativitu ($U = 123^{**}$).

Diskusia

Ako pozitívny vplyv RP v živote hráča sa najčastejšie vyskytol osobnostný rast a zlepšovanie sociálnych zručností: verejné vystupovanie, plynulosť komunikácie, vytváranie nových známostí, schopnosť improvizácie, prehlbovanie empatie. Významným zistením je zlepšovanie kreativity alebo kreatívne využitie hráča, patriace pod osobnostný rozvoj. Ako sa neskôr ukázalo, kreativita a predstavivosť boli jediné dve charakteristiky, ktorými sa hráči RP signifikantne líšili od kontrolnej skupiny nehráčov. Uvedené aspekty (hoci v iných pomeroch) zistila aj Helderová (2015) skúmaním hráčov larpu Kráľovstva Vína a sú zhodné s výsledkami zahraničných štúdií (Bergström, 2012; Dyson et al., 2016; Chung, 2012; Karwowski & Soszynski, 2008; Meriläinen, 2012).

Pri uvádzaní negatív RP v živote boli hráči menej jednotní. Odpovede naznačujúce negatívne vplyvy presahu RP do reality opisovali napr. prílišné rozmýšľanie o RP v čase mimo hry, vznik konfliktov presahujúcich do reality, nedostatočný debriefing na konci hry alebo nuda pri iných, menej interaktívnych aktivitách. Medzi individuálne problémy patrilo zdĺhavé učenie sa nových herných systémov, čistenie auta od zvyškov kostýmu, problém nájsť si chápujúceho partnera alebo vyšší konzum alkoholu počas hry.

Pri *VOI* sme zaznamenali významný rozdiel v sebahodnotení vybraných charakteristík hráčov v porovnaní s nehráčmi v položkách predstavivosť a kreativita, ktoré boli zároveň vnímanými pozitívnymi vplyvmi na život hráča. Vzhľadom na výsledky tejto témy vo vedeckej sfére (Bergström, 2012; Dyson et al., 2016; Chung, 2013; Karwowski & Soszynski, 2008), sú pre nás tieto závery podnetné. Nabádajú nás premýšľať o vyššej miere kreativity u hráčov RPG. Naša štúdia istým spôsobom zapadá medzi tie, ktoré sa o výskum kreativity pokúšali – nemôže byť konkluzívna vzhľadom na nízky počet participantov.

H1 sa potvrdila čiastočne – korelácia medzi dĺžkou hrania RP hier a diverzitou postáv sa ukázala len pri stvárnení psychicky odlišných postáv. Vzájomná analýza položiek poukázala na štatisticky významnú pozitívnu koreláciu medzi frekvenciou hrania psychicky odlišných postáv s postavami fyzickej a rodovej odlišnosti, odpudivej povahy, s odlišným svetonázorom a štatisticky významnú negatívnu koreláciu s postavami s povahou podobnou hráčovi. Viaceré korelácie sa ukázali ako zaujímavé a podnetné, ako napr. súvislosť medzi vnímaným prehĺbením empatie a stvárňovaním postáv s odlišným svetonázorom a iným morálnym konaním. Ďalej treba uviesť významné korelácie medzi považovaním RP za súčasť svojej identity

s pohľadom na RP ako súčasť života a zároveň prevahe kamarátov, hrajúcimi RPG v porovnaní s nehrajúcimi. Signifikantná korelácia sa ukázala po vyčlenení hráčov oboch typov RPG medzi dĺžkou hrania RP hier a tvrdením, že RP je súčasť identity a života hráča s prevahou kamarátov hrajúcimi RPG v porovnaní s nehrajúcimi. Súvis bol taktiež medzi dĺžkou hrania oboch typov RPG a stvárnením postáv vychádzajúcich z prostredia hráča, ako aj stvárňovaním rol inšpirovaných prostredím hráča. Oba tieto výsledky môžu naznačovať istý životný štýl hráča RP hier, čo je opäť podnetom na ďalšie skúmanie.

Limitácií výskumu je viacero. Za významné považujeme nízky počet participantov a tak nereprezentatívnosť výskumného súboru a dotazníkovú formu výskumu. Subjektívne chápanie a odlišné osobné významy sú všeobecným deficitom dotazníkovej metódy.

Dosiahnuté výsledky nám pomáhajú získať určitý obraz o hráčoch RPG v SR. Budúci výskum navrhujeme zamerať na kreativitu a predstavivosť hráčov v porovnaní s kontrolnou skupinou. Výskum na tému kreativity je naďalej otvorený – sú bojové témy rovnako podnetné ako nekonvenčné hry? Sú larpy kvôli miere hereckého vyžitia viac stimulujúce ako TRPG? Sú kreativita a predstavivosť zručnosti získané hraním RPG alebo sú predpokladom záujmu o takýto typ hry? Navrhujeme hlbšie skúmať aj empatiu hráčov. Kombinácia kvantitatívneho a kvalitatívneho prístupu je nevyhnutná pre zodpovedanie uvedených otázok.

Literatúra

- Bergström, K. (2012). Creativity Rules. *International Journal of Role-Playing*, 3, pp. 4-17.
- Chung, T. S. (2013). Table-top role playing game and creativity. *Thinking Skills and Creativity*, 8, 56–71. doi <https://doi.org/10.1016/j.tsc.2012.06.002>
- Copier, M. (2005). Connecting Worlds, Fantasy Role-Playing Games, Ritual Acts and the Magic Circle. Proceedings of Di GRA 2005 Conference: *Changing Views – Worlds in Play*. Institute for Media and Re/presentation. Utrecht University in Netherlands
- Curran, N. (2011). Stereotypes and Individual Differences in Role-Playing Games. *International Journal of Role-playing*, 2, 44-58.
- Dyson, S. B., Chang, Y.-l., Chen, H.-c., Hsiung, H.-y., Tseng, C.-c. & Chang, J. h. (2016). The effect of table top role-playing games on the creative potential and emotional creativity of Taiwanese college students. *Thinking and Creativity*, 19, 88-96. doi <http://dx.doi.org/10.1016/j.tsc.2015.10.004>
- Fatland, E. [Larpwriter Summer School]. (2016, July 21). *Europa – Larp presentation by Eirik Fatland*. Retrieved from https://www.youtube.com/watch?v=TSWfIG_uGrQ
- Heldová, M. (2015). *LARP ako forma aktivizácie obyvateľstva vo voľnom čase* (Master Thesis). Retrieved from Súborný online katalóg UK.
- Karwowski, M. & Soszynski, M. (2008). How to develop creative imagination? Assumptions, aims and effectiveness of Role Play Training in Creativity (RPTC). *Thinking Skills and Creativity*, 3, 163-171. doi:10.1016/j.tsc.2008.07.001

- Lieberoth, A. (2006). With Role-Playing in Mind – A Cognitive Account of Decoupled Reality, Identity and Experience. In T. Fritzson & T. Wrigstad (Eds.) *Role, Play, Art: Collected Experiences of Role-Playing* (pp. 67-85). Stockholm: Föreningen Knutpunkt.
- Meriläinen, M. (2012). The self-perceived effects of the role-playing hobby on personal development – a survey report. *International Journal of Role-Playing*, 3.
- Moško, M. (2014). Performatívna sekvencia larpovej hry. *Slovenské divadlo*, 62(3), 284-298.
- Pšenák, J. (2007). Fenomén rolových hier z pohľadu etnológie (Diplomová práca). Retrieved from Súborný online katalóg UK.

Online hate: výskum nenávistných postojov (k migrantom) na internete

Online Hate: Research on Hate Speech (Towards Migrants) on the Internet

Jana Papcunová

Spoločenskovedný ústav CSPV SAV, Filozofická fakulta UPJŠ

e-mail: jpapcunova@saske.sk

Abstrakt

Napriek rozsiahlemu sociálnemu a psychologickému výskumu nenávisti, predsudkov a stereotypov, stále vieme málo o základných psychologických procesoch, ktoré môžu prispieť k nenávistnému a urážajúcemu správaniu. Doposiaľ nepanuje zhoda ohľadom vymedzenia nenávistných prejavov na internete, no vo všeobecnosti hovoríme o hanlivom prejave, diskriminujúcej forme agresie voči jednotlivcovi alebo skupine na základe ich príslušnosti k nejakej menšine. V spojitosti s internetom sa tiež používa výraz Cyberhate. Cieľom príspevku je analýza relevantných štúdií v téme online hate v domácej aj zahraničnej literatúre, teoreticko-terminologické a metodologické východiská, taxonómia prejavu „haterstva“ v online priestore. V príspevku tiež analyzujeme online komentáre k článku mimovládnej organizácie Liga za ľudské práva v denníku SME s názvom „Deň sýrskeho utečenca na Slovensku“.

Kľúčové slová: online nenávistné prejavy, predsudky, stereotypy

Abstract

Despite extensive social and psychological research into hate, prejudice and stereotypes, we still know little about the underlying social psychological processes that may contribute to hateful offending behavior. There is no consensus yet about the definition of hate speech on the Internet, but generally we talk about insulting speech, discriminating form of aggression against an individual or group on the basis of their belonging to a minority. In connection with the Internet it is also used phrase Cyberhate. The aim of the paper is to analyze relevant studies in the topic of online hate in national and foreign research studies, theory and terminology, methodological bases, taxonomy of manifestation of "hate" in online space. In this paper, we also analyze online comments on an article of the non-profit organization Human Rights League in a daily newspaper SME, titled "One day of Syrian refugee in Slovakia".

Keywords: online hate speech, prejudice, stereotypes

Úvod

Kniha Gordona W. Allporta (1954) „Povaha predsudkov“ je právom mnohými považovaná za základnú literatúru sociálnej psychológie predsudkov. Po polstoročí od jej uverejnenia zostáva „Povaha predsudkov“ jedným z najčastejšie citovaným dielom o predsudkoch. Jeho úvahy a výzvy k rešpektu k osobnosti druhého, ku snahe pochopiť jeho motívy a konanie je východiskom aj pre náš pilotný výskum o nenávisťných prejavoch na internete.

Aj v súčasných výskumných štúdiách ostávajú predsudky a stereotypy populárnym psychologickým konštruktom. Brewer, M. B. (1991) chápe stereotypy a predsudky ako produkty selektívneho vnímania, kódovania, interpretácie a získavania informácií.

V predsudkoch určitého človeka sa nejedná iba o postoj voči špecifickej skupine, pravdepodobnejšie je, že sa v nich odráža celý jeho spôsob myslenia o svete, v ktorom žije, všeobecne obľubuje úsudky buď-alebo, dichotomizuje v úvahách o skupinách, zákonoch, morálke. Svoje postoje mení výnimočne, jeho spôsob uvažovania je strnulý.

Bude človek s takýmto prístupom prístupný zmene a ako k tomu môžu dopomôcť dnešná moderná doba mediálneho diskurzu?

Nenávisťné prejavy na internete

Existuje viacero definícií nenávisťných prejavov na internete, no vo všeobecnosti môžeme hovoriť, že ide o „verejný písomný, verbálny, grafický zvukový alebo audiovizuálny prejav, ktorý podnecuje, rozširuje, propaguje, ospravedlňuje nenávisť voči jednotlivcom alebo skupinám osôb pre ich pohlavie, národnosť, jazyk, náboženstvo, rasu, etnickú príslušnosť, farbu pleti, pôvod, sexuálnu orientáciu, telesné postihnutie, či inú obdobnú charakteristiku. (Erdošová, 2013). Rohling (2017) popisuje rôzne formy prejavov, ktoré nenávisť môže mať, vrátane hnevu, negatívnych stereotypov a predsudkov, averzie k iným, šikanovanie, obťažovanie, diskriminácia, fanatizmus, nepriateľstvo, sociálne vylúčenie, rasizmus a iné.

Výskumná štúdia realizovaná v Spojenom kráľovstve na vzorke univerzitných študentov a pedagógov (Rohlfing, 2017), zameriavajúca sa na úlohu sociálnych sietí na rozvoj nenávisťi poukazuje na to, že „nevyhranení“ („intermediate level of prejudice“) diskutujúci boli oveľa viac ovplyvniteľní ako tí, u ktorých boli postoje výraznejšie (low or high level of prejudice). Zdôrazňuje ale aj, že ľudia sa zdráhajú zúčastňovať sa štúdií, ktoré sa primárne zaoberajú nenávisťnými postojmi a často sa takéto štúdie končia skreslenými výsledkami. Lášticová a Andraščíková (2016) vo svojom príspevku prezentujú, na základe kontinuálnych voľných asociácií na vzorke dvoch fokusových skupín so slovenskými vysokoškólákmi zistenia, opierajúc sa o Model obsahu stereotypov (Cuddy et.al., 2009) a Integrovanú teóriu hrozby (Stephan &

Stephan, 2000). Výsledky naznačujú, že sociálne reprezentácie Rómov rovnako ako reprezentácie utečencov sú založené na vnímaní hrozby, tak realistickej (Rómovia, utečenci), ako aj symbolickej (utečenci).

Súčasný výskumy vo veľkej miere zamerali svoju pozornosť na aktuálnu tému migrácie a utečenectva v digitálnom prostredí slovenského mediálneho trhu, napr. (Balážiová, 2019). Hlavnými metódami výskumu sú prevažne formy obsahovej analýzy, vrátane analýzy sentimentu, analýzy komentárov s následnou taxonómiou jednotlivých prejavov, podobne tiež rozhovor či fokusové skupiny. (Bliuc, Faulkner, Jakubowicz, McGarty, 2018). Väčšina preskúmaných štúdií sa opiera o kvalitatívne analýzy, zaujímavé zhrnutie skúmania predsudkov a stereotypov poskytla v štúdiu Petrjánošová (2018). Dôraz je kladený na *zdroje* nenávisťných prejavov, použité *komunikačné kanály*, *ciele*, ktoré sú ich hnacím motorom, *stratégie* používané šírení nenávisťných prejavov a potenciálne *účinky* týchto prejavov.

V našom výskume sa zameriavame na aktuálnu tému migrácie a utečenectva v digitálnom prostredí slovenského mediálneho trhu. Na tému nazeráme z pohľadu diskutujúceho k článku mimovládnej organizácie Liga za ľudské práva (www.hrl.sk), ktorej cieľom je presadzovanie transparentnej, dôstojnej a zodpovednej migračnej, azylovej a integračnej politiky a snaha o posilňovanie postavenia samotných cudzincov a utečencov. Jej náplňou je poskytovanie bezplatnej a odbornej právnej pomoci žiadateľom o azyl, teda cudzincom, ktorí na území Slovenskej republiky požiadajú o medzinárodnú ochranu. Podobne si za cieľ dávajú zlepšenie informovanosti ľudí o téme migrácie, integrácie a azylu a to formou krátkych podcastov, videí a článkov. Na účely nášho výskumu sme vybrali najkomentovanejší článok Ligy za ľudské práva s názvom „Deň sýrskeho utečenca na Slovensku“, publikovaný v Denníku SME dňa 18.1.2016.

Posledných niekoľko rokov sa spravodajské portály stali interaktívne, keď umožnili čitateľom a čitateľkám recipročne vyjadrovať svoj názor prostredníctvom blogu, alebo prostredníctvom zapojenia sa do diskusie k danému článku. Takýto diskutujúci priestor vytvára novú možnosť reflexie postojov spoločnosti k etnickým menšinám, na Slovensku ale aj vo svete. Vzniká tým ale tiež priestor na rôzne prejavy nenávisti, xenofóbie a rasizmu.

Ciele výskumu

Cieľom pilotnej štúdie bola podrobná analýza komentárov k článku Denníka SME s názvom „Deň sýrskeho utečenca na Slovensku“. Zaujímalo nás, či a do akej miery majú jednotliví prispievatelia a prispievateľky v diskusii k danému článku nastavené postoje voči etnickým menšinám na Slovensku. Aké prejavy nenávisti sa v diskusii objavia a voči komu budú

namierené? Aký jazyk jednotliví diskutéri využívajú, keď komunikujú svoje názory na tému migrácie a utečenectva? Našu pozornosť sme sústredžovali na porozumenie myšlienkových procesov a emócií diskutujúceho s cieľom porozumieť a popísať zistenia.

Metóda

Primárnou metódou v našom výskume bola obsahová analýza komentárov spracovaná v podobe jednoduchej taxonómie. Vzorom nám bola štúdia autorov Salminem, Almerexhi, Milenkovič, Jung, & Jansen, (2019) a ich popisná taxonómia nenávistných prejavov vo vzťahu k jazyku a objektu týchto prejavov. Výber článku bol konzultovaný s riaditeľkou mimovládnej organizácie Liga za ľudské práva. Ide o najkomentovanejší článok organizácie (celkový počet komentárov – 166) v Denníku SME, ktorý popisuje reálnu situáciu ich klienta, ktorý bol zaisťovaný na území Slovenskej republiky. Ocituje sa tak v spleti súdnictva, polície odkázaný na tlmočníka vzhľadom na rečovú bariéru. Pre korektnosť udávame, že autorka tohto výskumu je taktiež predstaviteľkou mimovládnej organizácie venujúcej sa integrácii osôb s medzinárodnou ochranou na území SR (utečenci), čo mohlo mať vplyv na spôsob nazerania na komentáre a vytvárania jednotlivých kategórií.

V rámci realizácie analýzy boli dôkladne preštudované všetky komentáre jednotlivých prispievateľov a prispievateľiek a následne postupne do frekvenčnej analýzy započítavané výroky rovnakého významu – *vo vzťahu k jazyku komentárov* – od útočných, podnecujúcich násillie až po nadávky (pozri tabuľka A) a taktiež – *vo vzťahu k objektu nenávistných prejavov* – súdnictvo, polícia, náboženská nenávisť, xenofóbia a rasizmus, prejavy k autorom článku a iné (pozri tabuľka B). Zoskupovaním signifikantných výrokov – viet, ktoré mali priamy vzťah k skúmanému fenoménu vznikla jednoduchá taxonómia – opis skúmaného fenoménu.

Výsledky výskumu

Z celkového počtu stošesťdesiatšesť sme identifikovali osemdesiatpäť komentárov, ktoré sme následne kategorizovali vo vzťahu k použitému jazyku a objektu nenávistných prejavov. Jednotlivé kategórie spolu s počtami komentárov a konkrétnymi príkladmi uvádzame v nasledovných tabuľkách:

Z celkového počtu stošesťdesiatšesť sme identifikovali osemdesiatpäť komentárov, ktoré sme následne kategorizovali vo vzťahu k použitému jazyku a objektu nenávistných prejavov. Jednotlivé kategórie spolu s počtami komentárov a konkrétnymi príkladmi uvádzame v nasledovných tabuľkách (tabuľka A, B):

Tabuľka A. Vo vzťahu k jazyku (v zátvorke sú uvedené počty daných komentárov):

Kategória	Popis	Príklady
Ofenzívna reč/ útočné komentáre (41)	Obviňovanie niekoho z niečoho, bez adekvátneho dôvodu	<i>„Ilegál sa nemá čo voľne pohybovať, nie sme Nemecko a Bratislava (zatiaľ) nie je Kolín nad Rýnom.“ „Ďalšia naivka, ktorá si myslím, že Fico nás chráni.“</i>
Podpora násilia (6)	Vyzývanie ľudí, aby sa zaoberali niečím, čo podporuje násilie, žiadanie o vykonanie vraždy; ohrozovanie ľudského života.	<i>„Všetkým nelegálnym migrantom bez rozdielu odobrať biometrické údaje = títo už nikdy nebudú mať právo na vstup do akejkoľvek krajiny EÚ. Potom naložiť naspäť na loď a odlačiť k brehu, nechať vystúpiť na breh, loď potopiť.“</i>
Nadávkys (11)	Používanie nevhodných slov, nadávok	<i>„Ja som rád že nás ochraňuje aj tato jebnutosť nasej polície a súdnictva! Dúfam že sa vo veľkom odbavia na tejto luze a na normálneho človeka nebudú mať čas! ;-D“</i>
Vymazané komentáre (6)	Túto samostatnú kategóriu tvorili príspevky, ktoré boli redakciou SME vymazané, vzhľadom na to, že porušili Kódex diskutujúceho redakcie SME.	

Tabuľka B. Vo vzťahu k objektu týchto prejavov:

Kategória	Popis	Príklady
Štátne orgány (13)	Komentáre k (ne)fungovaniu polície, súdnictva, parlamentu	„Jedno ci je to cudzinec, alebo domáci. Toto je praktická ukážka právnického a policajného pekla , a pomalej smrti v čakárni na vypočutie“
Autori článku (32)	Autorom článku je mimovládna organizácia Liga za ľudské práva	„Čo mal iné povedať ak chce azyl? Všetci na to majú normálny manuál, ktorí im slniečkárske MVO dávajú na internet“ „ Je to háved' tá Liga za ľudské práva“
Rasizmus a Xenofóbia (13)	Rasistické komentáre voči čiernej, bielej, ázijskej rase	„ Ked' sa tento "migrant" niekde odpáli a zahynie XX(X) ľudí, tak vine bude polícia a súdy, ktoré si neplnili svoje povinnosti. Ten človek je tu ilegálne a bodka. Rozhodol sa ON, že bude takto konať. Mal zostať v Grécku, tam nie je vojna“ „ To by aj Židia a cigáni mali byť vďační za opateru v koncentračných táboroch, ved' doma sa museli obracať a tam bolo o nich postarané“
Náboženská nenávisť (6)	Všetko o náboženstve, vrátane judaizmu, kresťanstva, islamu a náboženstva všeobecne	„Islam je ideológia ktorá neuznáva nič iné ako moslimské. islam je presne rovnaký ako nacizmus.. “ „Mimochodom k tomu sex obťažovaníu , oni obťažujú aj svoje spoluutečenkyne, moslimky, počas cesty. Takže zrejme je to pre moslimov charakteristické “
Prejavy voči špecifickej osobe (14)	Komentáre k utečencom	„Slováci čo emigrovali do Rakúska či Nemecka sa nedomáhali práv a jednoducho sa podriadili zákonom danej krajiny. Toto je zásadný rozdiel medzi Slovákom a súčasným "chudáčikom utečencom" čo sa nechce podriaďovať, ale hneď sa domáha práv a výhod!
Komentáre k médiám (3)	Pripomienky a emočné výbuchy o zaujatých a nepravdivých vyhláseniach, ktoré médiá urobili úmyselne	„ A Klamárska redakcia SME nefabuluje ??? denne zhrnie 10 klamlivých článkov na podporu ilegálnej migrácie. tebe zasa toto nevádi, toto je jeden z nich.“
Iné (4)	Osočovania vzájomných autorov	„ Dávaj si pozor koho nazývaš hlupákom , aby si za hlupáka pre tvoje vyjadrenia si nebol ty sám.“ neviem ci hlupák sa ozval “

Poznatky získané z výskumu viedli k nasledujúcemu nahliadnutiu. Najviac komentárov obsahovalo ofenzívnu/útočnú reč – napr. slniečkár, ilegál, naivka (41). Jedenásť komentárov obsahovali nadávky, ktoré boli často šifrované, zároveň ale zrozumiteľné (napr. „hoVado“). Šesť prispievateľov a príspevkov bolo redakciou Denníka SME na základe Kódexu

diskutujúceho zmazaných. Najčastejším objektom nenávistných komentárov k článku bol samotný autor – mimovládna organizácia Liga za ľudské práva (32), následne skupina utečencov žijúcich v SR (14), štátne orgány (13) a etnické menšiny vo všeobecnosti (13).

Diskusia

Zdôrazňujeme, že cieľom nášho pilotného výskumu je len popis jednotlivých zistení, bez ambícií zistenia vysvetľovať či zovšeobecňovať na celú populáciu online diskutujúcich. Z preštudovaných výskumných štúdií vieme s istotou povedať, že nenávisť poškodzuje, ovplyvňuje celú spoločnosť a množstvo nenávisti na internete rastie. Nami identifikované kategórie sú vo veľkej miere zhodné s kategóriami v taxonómii zahraničnej štúdie. Rozdielom je kategória „vymazaných príspevkov“, ktoré zahraničná štúdia nepopisuje. Za účelom vytvorenia celkového obrazu diskutujúceho ale stoja za bližšie preskúmanie.

Mnohé svetové iniciatívy, ako uvádza aj Sekulová (2009), poukazujú na dôležitosť používania správneho jazyka pri vyjadrovaní sa k téme migrácie a utečenectva a zdôrazňujú, že slovo „ilegál“ inklinuje ku kriminalite, popieraní ľudskosti osôb. To, aký jazyk v komunikácii svojich postojov používame má skutočný vplyv na jednotlivé politiky ale aj samotných ľudí, ktorých sa to týka.

Najviac nenávistných prejavov si v našom výskume od diskutujúci odniesla mimovládna organizácia Liga za ľudské práva, v očiach verejnosti možno vnímaná ako „starajúca sa“ o utečencov v našej krajine. Uvažujeme, či sa nám tým diskutujúci nesnaží naznačiť, že jeho nenávisť ako prejav negatívnych predsudkov, stereotypov, hnevu a strachu tiež nesúvisí s uvažovaním v intenciách: *"A kto sa postará o mňa?!"*

Literatúra

- Allport, G. W. 1. (1954). The nature of prejudice. Cambridge, Mass.: Addison-Wesley Pub. Co.
- Balážiová, I. Sentiment analysis of the user comments with the theme of migration posted as interactive content on the Hospodárske noviny website. In Človek a spoločnosť [Individual and Society], 2019, roč. 22, č. 3, s. 43-61. doi: <http://www.doi.org/10.31577/cas.2019.03.558>
- Bliuc, A.-M., Faulkner, N., Jakubowicz, A., & McGarty, C. (2018). Online networks of racial hate: A systematic review of 10 years of research on cyber-racism. Computers in Human Behavior, 87, 75–86. doi:10.1016/j.chb.2018.05.026
- Brewer, M. B. (1991). Toward a Social Psychology of Prejudice. Contemporary Psychology: A Journal of Reviews, 36(2), 127–128. doi:10.1037/029411
- Cuddy, A. J. C., Fiske, S. T., Kwan, V. S. Y., Glick, P., Demoulin, S., Leyens, J. -P., Bond, M.H., Croizet, J. -C., Ellemers, N., Sleebo, E., Htun, T.T., Kim, H.-J., Maio, G., Perry,

- J., Petkova, K., Todorov, V., Rodríguez-Bailón, R., Morales, E., Moya, M., Palacios, M., Smith, V., Perez, R., Vala, J., Ziegler, R., 2009. Stereotype content model across cultures: Towards universal similarities and some differences. *British Journal of Social Psychology*. doi:10.1348/014466608x314935
- Erdosová, A. (2013). Nenávistný prejav a status obete z pohľadu rozhodovacej činnosti Európskeho súdu pre ľudské práva. / Andrea Erdosová. – In: *Správné právo*. – ISSN 0139-6005 – Roč. 51, č. 7(2018), – s. 448-460. Lit.
- Knapp, V. (2002). *Problém nacistické právní filosofie*. Aleš Čeněk. Reprint pôvodného vydania. ISBN 80-86473-21-X, s. 14
- Lášticová B., Andraščíková S., (2016) Sociálne reprezentácie Rómov a utečencov: analýza voľných asociácií, Ústav výskumu sociálnej komunikácie SAV, Zborník z 3. ročníka vedeckej konferencie Komunitná psychológia na Slovensku
- Petrjánošová, M. (2018). *How to approach “prejudice” and “stereotypes” qualitatively: The search for a meaningful way*. *Human Affairs*, 28(3), 429–442. doi:10.1515/humaff-2018-0035
- Rohling, S., (2017) *The Role of Social Networking in Shaping Hatred: An Exploration into User-Responses to and Influence and Permissibility of Online Hatred* Department of Psychology, University of Portsmouth.
- Salminen, J., Almerikhi, H., Milenkovič, M., Jung, J. A., & Jansen, B. J. (2019). Anatomy of Online Hate: Developing a Taxonomy and Machine Learning Models for Identifying and Classifying Hate in Online News Media. *Proceedings of the Twelfth International AAAI Conference on Web and Social Media (ICWSM 2018)*
- Sekulová, M. – Gyárfášová, O. : *Indikátory integrácie migrantov – aktuálne skúsenosti a budúce výzvy*. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky 2009.
- Stephan, W. G., & Stephan, C. W. (2018). Theories of Prejudice. *Intergroup Relations*, 33–60. doi:10.4324/9780429499739-2

Osobnostné a motivačné faktory sebapoškodzovania u adolescentov na Slovensku

Personality and Motivational Factors of Self-Harm Among Adolescents in Slovakia

Zuzana Rojková, Zuzana Mičková

UCM v Trnave, Filozofická fakulta, Katedra psychológie, Nám. J. Herdu 2, 91701 Trnava

e-mail: zuzana.rojkova@ucm.sk

Abstrakt

Príspevok sa zaoberá sebapoškodzovaním (SH) u adolescentov v súvislosti s osobnosťou a motivačnými faktormi. Pozornosť je venovaná 4 formám SH: zámerné porezanie, popálenie, bitie sa, búchanie hlavy. Cieľom bolo overiť rozdiely v osobnostných črtách medzi adolescentmi so SH správaním a bez SH, vzhľadom na pohlavie, úlohou je preskúmať motívy SH vzhľadom na pohlavie. Vzorku tvorilo 353 žiakov ZŠ a SŠ vo veku 14 – 16 r. (38,2 % chlapcov, 61,8 % dievčat). Súbor bol rozdelený podľa výskytu SH (28 %). Dotazníková batéria pozostávala z B-JEPI, ISAS a dotazníka na SH správanie. Výsledky poukazujú na vyšší neurotizmus a psychotizmus u adolescentov so SH správaním; najčastejšími funkciami SH sú regulácia emócií a sebatresta-
nie; existujú rozdiely v niektorých motívoch vzhľadom na pohlavie. Výsledky sú využiteľné pre prevenciu so zameraním na zvládanie emócií.

Kľúčové slová: sebapoškodzovanie, osobnosť, motivačné faktory

Abstract

The article deals with self-harm (SH) in adolescents in relation to personality and motivational factors. Attention is focused on 4 SH forms: deliberate cutting, burning, beating, banging head. The aim is to verify the differences in personality traits between adolescents with and without SH behavior, with respect to gender; the task is to explore the motives with respect to gender. The sample consisted of 353 primary and secondary school pupils aged 14–16 (38,2% boys, 61,8% girls). The sample was divided according to the occurrence of SH (28,0%). The questionnaire battery consists of B-JEPI, ISAS and a questionnaire for SH behavior. Results suggest higher neurotism and psychotism in adolescents with SH behavior; the most common motives of SH are emotional regulation and self-punishment; there are differences in some motives depending on gender. The results are usable for prevention strategies focused on emotional coping.

Keywords: self-harm, personality, motivational factors.

Grantová podpora: Príspevok vznikol s podporou Agentúry pre podporu výskumu a vývoja: APVV–17–0123 Sebapoškodzovanie: vymedzenie, prevalencia, ovplyvňujúce faktory a implikácie pre klinické intervencie.

Úvod

Sebapoškodzovanie (SH) je rizikovou formou správania, ktoré v súčasnosti prostredníctvom internetových sietí odкрýva svoju závažnosť. Ako uvádza Favazza (1998) pri SH ide o úmyselné poškodzovanie tela bez samovražedného úmyslu. Podľa Gordona et. al. (2010) môže mať takéto správanie i fatálny dôsledok – smrť. Súčasné výskumy poukazujú na široké spektrum príčin SH správania, ktoré zahŕňajú i aspekt motivácie. Najčastejšie príčiny SH správania nachádzajú v zhode mnohí autori (napr. Hawton et. al. 2002; Koutek, Kocourková, 2003; Nock, et.al. 2004 a i.) v traumatizujúcich životných situáciách z detstva a v narušenom rodinnom prostredí (Širilová a Klasová, 2015). Hlavnými motívmi SH (Nock et. al., 2004) je potreba eliminovania negatívnych emócií, túžba cítiť, „niečo“ okrem necitlivosti alebo prázdnoty, úsilie získať sociálnu a emocionálnu podporu, odvieť pozornosť od iných problémov, znížiť pocity hnevu, uvoľnenie napätia (Selby, 2010). Z uvedeného aspektu nazeraajú na problematiku Koutek, Kocourková (2003), podľa ktorých výskyt SH súvisí s nedostatkom sociálnej a citovej opory, a tiež so stratou významnej osoby v detstve. SH môže slúžiť tiež ako nástroj vyjadrenia potreby pomoci a bezpečia, potrestanie jedinca (Chapman et al., 2006), objavuje sa motív vymedzený dekoratívnym zámerom (Sutton, 2007) či motívy súvisiace s interpersonálnymi problémami (Platznerová, 2009), ako je skupinové posilňovanie tohto správania (Young, et. al., 2014). Ďalšími rizikovými faktormi sú napr. vulnerabilita, agresivita, znížené sebavedomie (Gruenbaum et al., 2010), úzkostná porucha, šikana, pocit odcudzenia a izolácie, problémy s pohlavnou identitou (Carr-Gregg, 2012; Kriegelová, 2008). Z vývinových období predstavuje práve obdobie adolescencie najrizikovejšie obdobie v zmysle prepuknutia a vykonávania SH praktík (Kocourková, 2007). Smerovaním agresívnych impulzov voči vlastnému telu a SH sa adolescenti usilujú vyjadriť to, čo nie sú schopní vyjadriť slovami (Lieberman, 2004). Ako uvádzajú Edwards, Hewitt (2011) fyzické formy SH sú využívané na redukciiu negatívnych emocionálnych zážitkov. Otázkou rizikového správania v súvislosti s osobnosťou sa zaoberali napr. Čerešník, Gatál (2014). Medzi osobnostnými charakteristikami, ktoré podľa zistení autorov vstupujú do procesu utvárania rizikového správania, sú úzkostlivosť a impulzivita. Uvedené charakteristiky vo zvýšenej miere tvoria obraz neurotickej symptomatológie. Výskumné zistenia výskytu SH ukazujú na medzipohlavné rozdiely, avšak výskumné zistenia nie sú

jednoznačné. Podľa Dolejša et al. (2014) je vyšší výskyt rizikového správania u chlapcov, podľa iných autorov (Hawton et al., 2002, Kriegelová, 2008) je SH dominantným javom hlavne u žien. Najčastejšie formy (Car-Gregg, 2012) sú rezanie, pálenie, požívanie škodlivých látok, hryzenie alebo bitie, narážanie telom do tvrdých predmetov a pod. V štúdií je venovaná pozornosť fyzickým formám SH.

Ciele:

- Odhaliť rizikový osobnostný profil sebapoškodzujúceho adolescenta s ohľadom na pohlavie.
- Určiť dominantné motivačné faktory pri sebapoškodzujúcom správaní
- Zistiť rozdiely v motivačných faktoroch u adolescentov so SH vzhľadom na pohlavie.

Metódy

Vzorka pozostávala s 353 adolescentov vo veku 14 – 16 rokov ($AM = 15,3$) so ZŠ a rôznych typov SŠ, z nich 38,2 % bolo chlapcov (vek $AM = 15,2$) a 61,8 % dievčat (vek $AM = 15,4$). Dotazníková batéria pozostávala B-JEPI (Eysenck & Eysenck, 1993, podobne použitý v napr. u Burešová et al., 2015), ISAS (Klonsky, 2007) a dotazníka SH správania (Self-Harm Inventory – SHI, Sansone & Sansone, 2010, v preklade od Démuthová, nepubl.).

ISAS (Klonsky, 2007) a dotazníka SH správania (Self-Harm Inventory – SHI, Sansone & Sansone, 2010, v preklade od Démuthová, nepubl.). Dotazník zisťuje široké spektrum správania, ktoré podľa rôznych koncepcií môže byť definované ako forma SH. Respondent uvedie častosť výskytu uvedenej formy na 4-bodovej škále (Nikdy – Zriedka – Niekedy – Často). V aktuálnej štúdii sme pracovali so 4 formami: Popálenie, porezanie, udieranie, búchanie hlavy. U respondenta sme rozpoznali SH, pokiaľ aspoň v jednej z foriem označil výskyt minimálne „Niekedy“, alebo aspoň v troch z uvedených foriem označil možnosť „Zriedka“. Takto operacionalizovaná skupina so SH správaním zahŕňala 28 % celého súboru ($n = 99$; chlapci 26,3 %, dievčatá 73,7 %). Dotazník ISAS meria 13 motivačných faktorov SH pomocou 39 položiek s 3-bodovou odpoveďovou škálou (Obr. 1). Z dotazníka B-JEPI boli použité škály neurotizmus (N), psychotizmus (P), extravergia (E), Lži skóre sme použili na vyselektovanie nehodnoverných prípadov (podľa 90 percentilu).

Keď si ubližujem, tak:	platí to pre mňa		
	úplne	trochu	vôbec
sa tým upokojujem			
si tým vytváram hranicu medzi sebou a ostatnými			

Obrázok 1. Ukážka z dotazníka ISAS v slovenskej verzii (Démuthová, nepubl.)

V rámci štatistického spracovania chýbajúce údaje boli z analýz vylúčené technikou „pairwise“ (pri osobnostných premenných ide o 14, pri motivačných premenných o 18 prípadov). V analýzach boli použité neparametrické komparačné metódy (z dôvodu nie normálnej distribúcie premenných).

Výsledky

V Tab. 1 je možné vidieť výsledky komparačnej analýzy osobnostných faktorov a pohlavia vzhľadom na výskyt SH. Na porovnanie výberov v osobnostných premenných bol použitý Mann-Whitneyho U test, ktorý odhalil štatisticky významne vyšší N, P a nižšiu E ($p < 0,001$) a vyššie zastúpenie žien v skupine so SH ($p < 0,05$), vzhľadom k η^2 interpretujeme veľký efekt pri N (0,156), mierny pri P (0,130) a slabý pri E (0,051). Na porovnanie výskytu SH podľa pohlavia výsledky Chí-kvadrát testu poukazujú na významne vyšší podiel dievčat v skupine so SH, pričom šanca, že sa SH vyskytne u chlapca je 0,474-krát menšia než u dievčaťa.

Tabuľka 5. Bivariačná komparačná analýza (Mann-Whitneyho U test, Chí-kvadrát test)

Sebapoškodzovanie		Medián	Priemerné poradie	U	η²
JEPI_P	Nie (n = 243)	3	148,20	6371,50	0,130
	Áno (n = 96)	5	225,1	p < 0,001	
JEPI_E	Nie (n = 243)	14	183,70	8332,5	0,051
	Áno (n = 96)	11	135,30	p < 0,001	
JEPI_N	Nie (n = 243)	12	147,10	6104,00	0,156
	Áno (n = 96)	16	227,90	p < 0,001	
			% chlapci	Chí-kvadrát test	
Pohlavie	Nie (n=254)		42,9%	8,362	OR = 0,474
	Áno (n=99)		26,3%	p < 0,01	

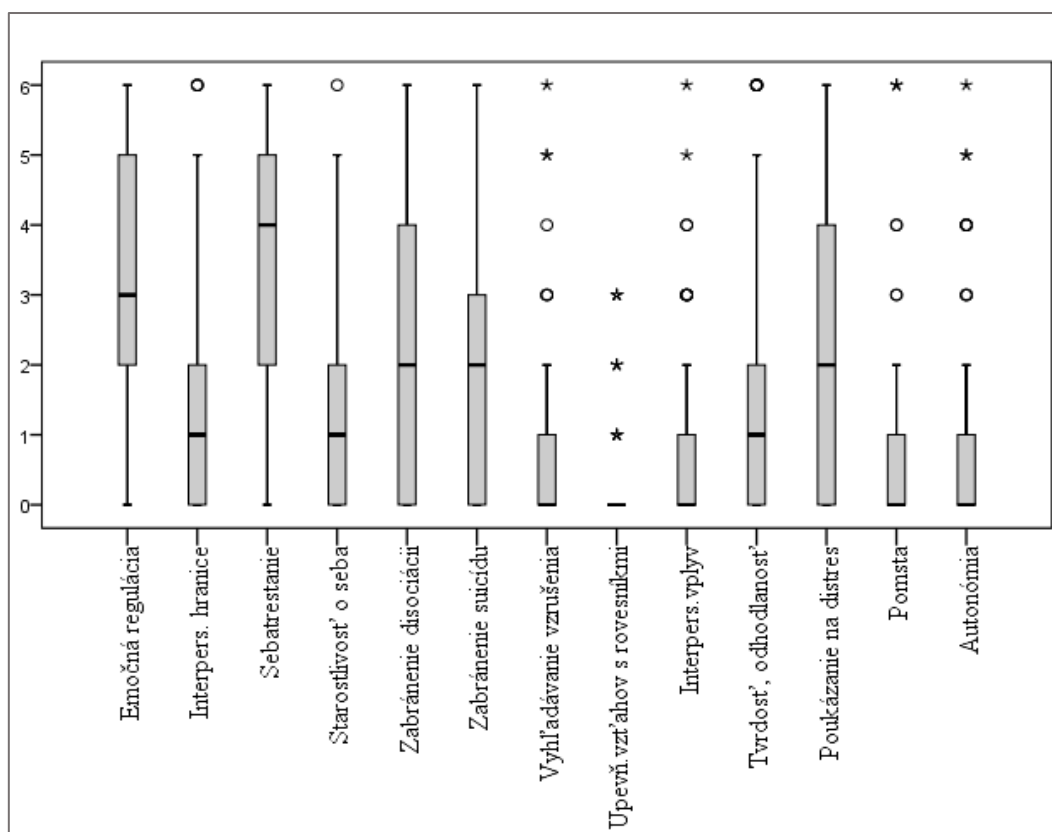
V rámci testovania regresného modelu s osobnostnými prediktormi a pohlavím a výskytom SH (binárna premenná) ako závislej premennej bola použitá logistická regresná analýza. Model zahŕňajúci uvedené prediktory vysvetľuje približne 23,1 – 33,1 % výskytu SH, v modeli sú ako významné prediktory zvyšujúce šancu pre výskyt SH osobnostné faktory N ($\text{Exp}(B) = 1,185$) a P ($\text{Exp}(B) = 1,273$).

Tabuľka 6. Logistická regresná analýza osobnostných prediktorov a pohlavia vo vzťahu k výskytu SH.

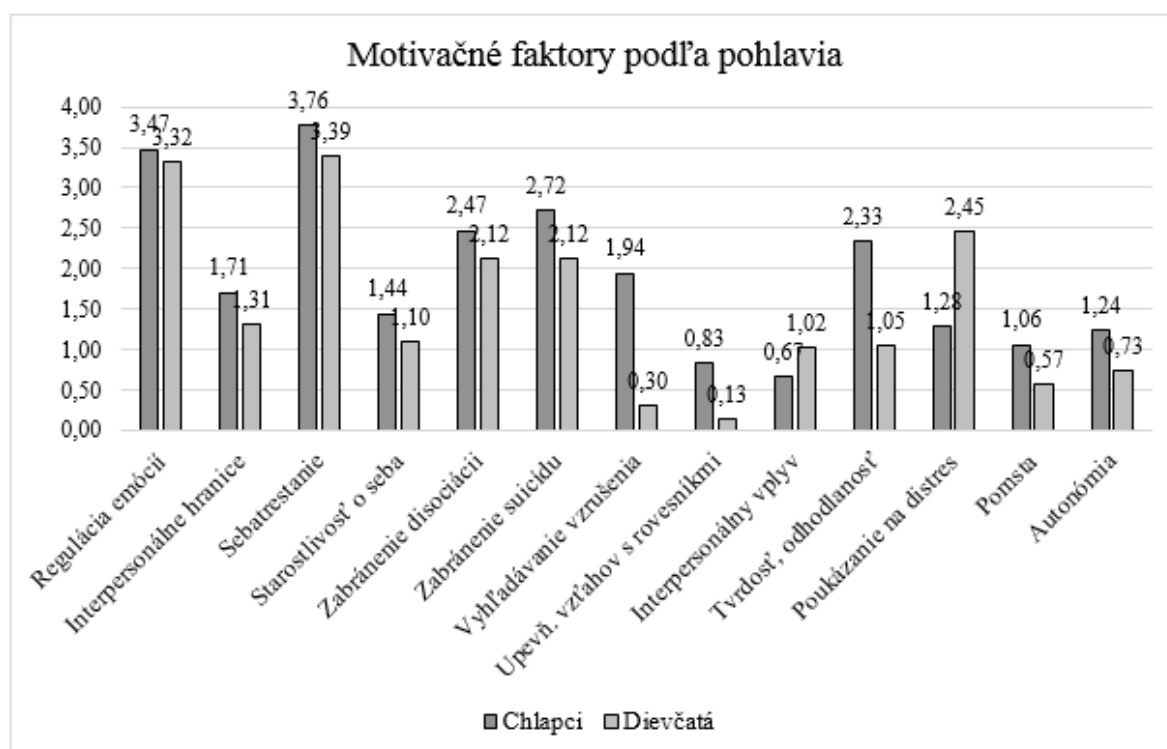
Model Summary	-2 Log likelihood	Cox & Snell R Square		Nagelkerke R Square		
	315,080	0,231		0,331		
	B	S. E.	Wald	df	p-hodnota	Exp(B)
Pohlavie (ref.: chlapci)	0,508	0,332	2,333	1	0,127	1,661
JEPI_P	0,241	0,047	26,725	1	0,000	1,273
JEPI_E	-0,058	0,032	3,221	1	0,073	0,944
JEPI_N	0,169	0,042	16,099	1	0,000	1,185
Constant	-3,953	0,827	22,865	1	0,000	0,019

V rámci druhého cieľa bola realizovaná deskriptívna analýza stredových hodnôt motivačných faktorov v skupine so SH ($n = 78$), výsledky ilustruje Obr. 2. Najvyššie hodnoty dosahujú motivačné faktory Sebatrestanie ($Med = 4$) a Emočná regulácia ($Med = 3$), faktory s najnižšími stredovými hodnotami sú: Upevnenie vzťahov s rovesníkmi, Vyhľadávanie vzrušenia a Pomsta, nulový medián nachádzame aj pri Autonomii a Interpersonálnom vplyve.

Pokračovali sme analýzou rozdielov v motivačných faktoroch vzhľadom na pohlavie. Výsledky uvádzame v Tab. 3 a v Obr. 3. Komparačná analýza bola realizovaná Mann-Whitneyho U testom. V grafe sú evidentné deskriptívne vyššie hodnoty takmer vo všetkých motivačných faktoroch u chlapcov okrem dvoch. Z hľadiska testovania sú štatisticky významne u chlapcov vyššie: Vyhľadávanie vzrušenia ($p < 0,001$; $\eta^2 = 0,177$), Upevňovanie vzťahov s rovesníkmi ($p < 0,001$; $\eta^2 = 0,188$) a Tvrdosť ($p < 0,05$; $\eta^2 = 0,077$), u dievčat v porovnaní s chlapcami sú štatisticky významne vyššie hodnoty vo faktore Poukázanie na distres ($p < 0,05$; $\eta^2 = 0,073$).

Obrázok 2. Boxploty motivačných faktorov pri SH

Obrázok 3. Zobrazenie aritmetických priemerov motivačných faktorov pri SH podľa pohlavia

Tabuľka 7. Bivariačné analýzy motivačných faktorov SH vzhľadom a pohlavie (Mann-Whitneyho U test)

	Pohlavie	N	Medián	Priemerné poradie	U p-hodnota	η^2
Regulácia emócií	Chlapci	18	4	40,70	481,00	0,002
	Dievčatá	60	3	38,50	p>0,05	
Interpersonálne hranice	Chlapci	18	1	40,90	460,00	0,004
	Dievčatá	60	1	37,80	p>0,05	
Seba-trestanie	Chlapci	18	4	42,60	431,50	0,010
	Dievčatá	60	3	37,30	p>0,05	
Starostlivosť o seba	Chlapci	18	0,5	40,70	500,00	0,002
	Dievčatá	60	1	38,50	p>0,05	
Zabránenie disociácii	Chlapci	18	2	40,00	442,50	0,004
	Dievčatá	60	2	36,80	p>0,05	
Zabránenie suicídu	Chlapci	18	3	44,00	441,50	0,016
	Dievčatá	60	2	37,50	p>0,05	
Vyhľadávanie vzrušenia	Chlapci	18	2	54,10	278,00	0,177
	Dievčatá	60	0	35,10	p>0,001	
Upevňovanie vzťahov s rovesníkmi	Chlapci	18	0	50,80	337,50	0,188
	Dievčatá	60	0	36,10	p>0,001	
Interpersonálny vplyv	Chlapci	18	0	36,80	491,00	0,005
	Dievčatá	60	0	40,30	p>0,05	
Tvrdosť	Chlapci	18	2	49,60	341,00	0,077
	Dievčatá	60	0	35,80	p>0,05	
Poukázanie na distres	Chlapci	18	0,5	28,50	342	0,073
	Dievčatá	60	2	42,80	p>0,05	
Pomsta	Chlapci	18	0	40,50	522,50	0,001
	Dievčatá	60	0	39,20	p>0,05	
Autonómia	Chlapci	17	0	43,90	427,50	0,018
	Dievčatá	60	0	37,60	p>0,05	

Diskusia a závery

V aktuálnej štúdii sme pracovali so 4 formami SH: Popálenie, porezanie, udieranie, búchanie hlavy. Identifikovaná skupina so SH správaním zahŕňala 28 % celého súboru, čo súhlasí s výsledkami iných autorov (napr. Dolejša et al. (2014) – 25 %; Démuthová, Démuth (2019) – 29,7 %). Skúmanie genderových rozdielov a osobnosti v súvislosti so SH prinieslo zistenie, že vyššiu mieru neuroticizmu (N) a psychotizmu (P) možno označiť za významné prediktory SH správania, čo je v súlade napr. Burešovej a kol. (2015). Uvedené osobnostné charakteristiky sú silnými prediktormi v regresnom modeli, zatiaľ čo extravergia a pohlavie nemajú významný efekt. Napriek tomu, že v skupina so SH správaním je významne viac žien, dominantnou pre SH je osobnosť s vysokým N i P, pričom oba faktory majú podobnú intenzitu (i keď hodnoty sú o niečo v regresnom modeli vyššie u P), a pri tejto kombinácii pohlavie nie je významné. Ako dominantné motivačné faktory boli zistené Sebatrestanie a Regulácia emócií, v ktorých nebol zistený rozdiel medzi pohlaviami. Uvedené zistenia sú v zhode s doterajšími výskumnými zisteniami, ktoré potvrdzujú frekvenciu motívu – eliminovanie negatívnych emócií

(Kriegelová, 2008), kde SH predstavuje spôsob ako sa vyjadriť a sebapoškodenie je forma komunikácie pri limitovanej schopnosti vyjadriť svoje pocity a emócie. Pri sebatrestaní možno zdôrazniť rizikový osobnostný faktor N, nakoľko proces sebatrestania je sprevádzaný pocitmi viny a hnevu voči sebe (Selby, 2010), ktoré sú príznačné pre neurotickú osobnosť, avšak zároveň psychotizmus sa vyznačuje. Komorbiditu SH so psychotickými symptómami potvrdzujú Tschan, et.al. (2017) či Harrington, (2001). Z hľadiska rodových rozdielov, u chlapcov je výraznejším motívom demonštrácia tvrdosti, odvahy, zatiaľ čo u dievčat je to demonštrácia negatívneho prežívania (emočnej bolesti). V tejto súvislosti možno uvažovať najmä o aspekte zvládania problémov, keďže u žien je výraznejšia tendencia riešiť problémy emocionálne, pričom prejavovanie hnevu je spoločensky akceptovateľnejšie u mužov. Ženy majú tendenciu emócie potláčať, čoho dôsledkom môže byť i výraznejšia neurotická nadstavba.

V aktuálnom článku sme sa zamerali na fyzické formy SH. Odborníci práve pri motivačných faktoroch sledujú ich diferencovanosť medzi fyzickými (priamymi) a inými formami (nepriamymi) a tiež vo vzťahu k suicídu (napr. Démuthová, Václaviková, 2019). Priame formy sú tie, ktoré prakticky zanechávajú následky, rany, modriny, tieto sú dôkazom negatívneho prežívania za účelom získať pozornosť okolia. Výnimkou sú motívy zabránenie suicídu a pocitov prázdna, ktoré nemajú demonštratívny prvok, avšak myšlienky na samovraždu a stavy prázdnoty, necitlivosti, otupenosti sú súčasťou dysharmonického vývinu osobnosti. Z uvedených výsledkov vyplýva potreba zamerať pozornosť odborníkov, ale najmä rodičov na problematiku SH, nakoľko podľa zistených údajov nejde o zriedkavý jav. Zistenia i ohľadom motivačných faktorov môžu prispieť k tvorbe vhodných preventívnych intervencií zacielených najmä na rozvoj copingových stratégií zameraných na emócie.

Literatúra

- Burešová, I., Vrbovská, M., Černák, M. (2015). Personality characteristic of adolescent self-harmers *Procedia – Social and Behavioral Sciences* 171, 1118 – 1127.
- Carr-Gregg, M. (2012). *Psychické problémy v dospívaní*. Praha: Portál.
- Čerešník, M., Gatál, V. (2014). Rizikové správanie a vybrané osobnostné premenné dospievajúcich v systéme nižšieho sekundárneho vzdelávania. Nitra: PF UKF.
- Chapman, A. L., Gratz, K. L., & Brown, M. Z. (2006). Solving the puzzle of deliberate self-harm: The Experiential Avoidance Model. *Behaviour Research Therapy*, 44, 371–394.
- Démuthová, S., Démuth, A. (2019). The specificities of the motivation for self-harm in adolescents. In ASNet International Multidisciplinary Academic Conference (AIMAC 2019) [bez zostavovateľa]. Selangor : Asian Scholars Network. (s. 130-138).
- Démuthová, S., & Václaviková, I. (2019). Rozdiely v motivácii k sebapoškodzovaniu u adolescentov so suicidálnymi pokusmi a bez nich. In Démuthová, S., Baranovská, A. (Eds),

- Kondášove dni 2019. Zborník vedeckých recenzovaných príspevkov z konferencie. Trnava: Katedra psychológie FF UCM (s. 26-34).
- Dolejš, M., Skopal, O., & Suchá, J. (2014). Vybrané osobnostní rysy a rizikové formy chování u českých žáků a žákyň. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého.
- Edwards, S., & Hewitt, J. (2011). Can supervising self-harm be part of ethical nursing practice? *Nursing Ethics*, 18, 79–87.
- Favazza, A. R. (1998). The coming of age of self-mutilation. *The Journal of nervous and mental disease*, 186(5), 259-268.
- Gruenbaum, M. F., Galfalvy, H. C., Mortenson, L. Y., Burke, A. K., Oquendo, M. A., & Mann, J. J. (2010). Attachment and social adjustment: Relationships to suicide attempt and major depressive episode in a prospective study. *Journal of affective disorders*, 123(1-3), 123-130.
- Hawton, K., Rodham, K., Evans, E., Weatherall, R. (2002). Deliberate self – harm in adolescents: self report survey in schools in England. *British Medical Journal*, 325(7374), 1207–1211
- Harrington, R. (2001). Depression, suicide and deliberate self-harm in adolescence. *British Medical Bulletin*, 57(1), 47-60.
- Kocourková, J. (2007). Sebeпоškozování v adolescenci. In J. Koutek, J. Kocourková (Eds.), *Sebevražedné chování*. Praha: Portál (s. 73–79).
- Koutek, J., & Kocourková, J. (2003). *Sebevražedné chování*. Praha: Portál.
- Kriegelová, M. (2008). *Záměrné sebeпоškozování v dětství a adolescenci*. Praha: Grada.
- Lieberman, R. (2004). Understanding and responding to students who self-mutilate. *Principal Leadership*, 4(7), 10-13.
- Linehan, M. M. (1993). Cognitive – behavioral treatment of borderline personality disorder. New York: Guilford Press.
- Nock, M. K., & Prinstein, M. J. (2004). A functional approach to the assessment of self-mutilative behavior. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 72(5), 885-890.
- Platznerová, A. (2009). *Sebeпоškozování. Aktuální přehled diagnostiky, prevence a léčby*. Praha: Galén.
- Sansone, R. D., & Sansone, L. A., (2010). Measuring self-harm behavior with the Self-Harm Inventory. *Psychiatry*, 7(4), 1-20.
- Selby, A. E. (2010). *Cutting to Escape From Emotional Pain? Získané z* : <https://www.psychologytoday.com/blog/overcoming-self-sabotage/201001/cutting-escape-emotional-pain>.
- Širilová, Z. K., & Klasová, L. (2015) Rodinné prostredie a starostlivosť o seba v rámci sebeпоškodzovania. *Psychologie pro praxi* 1–2(1), 113–123.
- Sutton, J. (2007). *Healing the Hurt Within: Understand Self-Injury and Self-Harm, and Heal the Emotional Wounds*. Oxford: How to Book.
- Tschan, T., Peter-Ruf, C., Schmid, M., & In-Albon, T. (2017). Temperament and character traits in female adolescents with nonsuicidal self-injury disorder with and without comorbid borderline personality disorder. *Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health*, 11(4), 1-10.
- Young, R., Sproeber, N., Groschwitz, C. R., Preiss, M., & Plener, L. P. (2014). Why alternative teenagers self-harm: exploring the link between non-suicidal self-injury, attempted suicide and adolescent identity. *BMC Psychiatry*, 14(137), 1-14.

Negatívna afektivita a sociálna úzkosť ako prediktory paranoidnej ideácie

Negative Affect and Social Anxiety as Predictors of Paranoid Ideation

Alexandra Straková^{1,2}, Jakub Januška^{1,2}, Michal Hajdúk^{1,2,3}

¹Katedra psychológie, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

²Centrum výskumu psychických porúch UK

³Psychiatrická klinika LF UK a UNB

e-mail: strakova74@uniba.sk

Abstrakt

Teoretické modely perzekučných bludov zdôrazňujú ich multifaktoriálnu etiológiu. Dôležitú úlohu zohrávajú negatívne emócie, ktoré prispievajú k vzniku, ale aj k udržiavaniu paranoidných presvedčení. Cieľom práce je zhodnotiť, do akej miery je paranoidná ideácia v neklinickej vzorke predikovaná intenzitou prežívaných negatívnych emócií a sociálnej úzkosti. Výskumu sa zúčastnilo 193 vysokoškolských študentov. Použité boli nasledovné metódy: Škála paranoje, subškála Negatívny afekt dotazníku PANAS, Krátka škála strachu z negatívneho hodnotenia. Výsledky lineárnej regresnej analýzy preukázali, že negatívna afektivita ($\beta = 0,439$; $p < 0,001$) a sociálna úzkosť ($\beta = 0,151$; $p = 0,034$) nezávisle od seba predikujú závažnosť paranoidnej ideácie a aj po zohľadnení efektu demografických premenných. Celkový model vysvetľoval až 32 % variability paranoidnej ideácie. Výsledky empiricky podporujú Freemanov model.

Kľúčové slová: paranoidná ideácia, negatívna afektivita, sociálna úzkosť

Abstract

Theoretical models of persecutory delusions stress their multifactorial etiology. Negative emotions play an important role in formation as well as maintaining of paranoid beliefs. The aim of this paper is to evaluate the extent to which paranoid ideation in a subclinical sample is predicted by the intensity of present negative emotions and social anxiety. 193 students participated in the research. We used following measures: Paranoia Scale, Negative Affect subscale from PANAS, Brief Fear of Negative Evaluation. Linear regression analysis has shown that the severity of paranoid ideation is predicted independently by negative affectivity ($\beta = .439$, $p < .001$) and social anxiety ($\beta = 0.151$, $p = 0.034$), even after controlling for other demographic variables. The entire model determined 32% of paranoid ideation variability. The results are in line with Freeman's model.

Keywords: paranoid ideation, negative affect, social anxiety

Grantová podpora: Tento článok vznikol vďaka podpore v rámci OP Výskum a vývoj pre dopytovo-orientovaný projekt: Univerzitný vedecký park Univerzity Komenského v Bratislave, ITMS 26240220086 spolufinancovaný zo zdrojov Európskeho fondu regionálneho rozvoja. Výskum bol podporený aj grantom VEGA: 1/0184/19

Úvod

Súčasný posun vo výskume symptómov psychických porúch viedol k zdôrazňovaniu dimenzionálneho prístupu, čo umožňuje jednotlivé symptómy kvantifikovať naprieč kontinuum norma-patológia (Korcsog, 2016). Paranoju môžeme vnímať ako spektrum zážitkov od bežnej nedôvery a podozrievavosti až po perzekučné bludy pri schizofrénii (D. Freeman et al., 2011). Bebbington et al. (2013) uvádzajú prevalenciu paranoidných myšlienok vo všeobecnej populácii až u takmer 30% ľudí. Približne u 2% populácie boli prítomné perzekučné predstavy. Elahi, Algorta, McIntyre & Bentall (2017) prostredníctvom taxonometrických metód preukázali dimenzionálnu štruktúru paranoje. Nárast závažnosti paranoidnej ideácie tak súvisí s posunom k extrémnemu koncu spektra spolu s významnými dôsledkami v emocionálnej aj kognitívnej rovine.

Súčasný teoretický model zdôrazňuje multifaktoriálnu etiológiu perzekučných bludov. Podľa kognitívneho modelu Freemana et al. (2002) môžeme z hľadiska psychologických mechanizmov paranoje rozlíšiť mnohé kognitívne procesy, ale aj emocionálne spracovanie informácií v sociálnych situáciách. Významnú úlohu zohráva negatívna afektivita súvisiaca s očakávaním ohrozenia a vnímaním seba ako objektu potenciálneho ohrozenia, nízkou sebaúctou, ale aj so skreslenou interpretáciou neobvyklých udalostí (Freeman et al., 2013). Výsledky experimentálnej štúdie Freemana et al. (2015) preukázali, že pobyt v rušnom mestskom prostredí vedie u pacientov s perzekučnými bludmi k zvýšeniu miery paranoje vplyvom negatívnych emócií, a zároveň k negatívnejšiemu sebaobrazu. Ten možno vysvetliť v súlade s kognitívnym modelom ako výsledok pocitov menejcennosti a zraniteľnosti prežívaných v situácii, ktorú osoba vyhodnocuje ako ohrozujúcu. Negatívna afektivita pri expozícii environmentálnym stresorom (napr. sociálne vylúčenie, hostilita) predikuje mieru paranoje aj u ľudí s vysokým rizikom vzniku psychózy (Lincoln et al., 2018; Veling et al., 2016). Pre sociálnu úzkosť a paranoju je typické vnímanie hrozieb počas sociálnych interakcií (Schutters et al., 2012). Doterajšie výskumy naznačujú, že strach z negatívneho hodnotenia, charakteristický pre sociálnu úzkosť, významne koreluje s mierou paranoidnej ideácie v neklinickej populácii (Kinoshita et al., 2011; Tone et al., 2011). Michail & Birchwood (2009) predpokladajú, že sociálna úzkosť

sa môže rozvíjať už v prodromálnej alebo skoršej fáze psychózy. Paranoidné presvedčenia by tak mohli stavať na symptómoch sociálnej úzkosti a interpersonálnych obavách.

S ohľadom na význam afektívnych procesov pri rozvoji a udržiavaní paranoje je cieľom výskumu overiť predpokladané súvislosti medzi negatívnou afektivitou, sociálnou úzkosťou a paranoidnou ideáciou na vzorke vysokoškolských študentov. Na základe predchádzajúcich výskumov sme stanovili nasledovnú hypotézu: Predpokladáme, že negatívna afektivita a strach z negatívneho hodnotenia budú predikovať mieru paranoidnej ideácie.

Metódy

Výskumný súbor a použité metódy

Výskumu sa zúčastnilo 193 študentov Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Z hľadiska pohlavia tvorilo výskumný súbor 52 mužov a 141 žien (26,9 % vs. 73,1 %). Priemerný vek bol $M = 21,58$ roka a $SD = 2,43$. Vek participantov bol v rozmedzí od 18 do 40 rokov. 53,4 % respondentov uviedlo, že malo v čase výskumu partnera.

Subklinická miera paranoidnej ideácie bola posudzovaná *Škálou paranoje* (Fenigstein & Vanable, 1992). Ide o dimenzionálny merací nástroj založený na subjektívnom posúdení každodenných obáv. Príklady položiek: *Som presvedčený, že o mne hovorili za mojím chrbtom. Vždy som cítil, že sa cudzí ľudia na mňa pozerali kriticky.* Na zhodnotenie negatívnej afektivity bola použitá subškála negatívneho afektu (NA) dotazníku PANAS (Positive and Negative Affect Schedule; Watson, Clark & Tellegen, 1988), ktorá odráža širokú škálu nepríjemných emočných stavov a subjektívny distress. Symptómy sociálnej úzkosti boli hodnotené Krátkou škálou strachu z negatívneho hodnotenia (Leary, 1983). Výsledné skóre predstavuje mieru tolerancie negatívneho hodnotenia druhými ľuďmi.

Priebeh testovania

Participant boli do výskumu oslovení prostredníctvom Akademického informačného systému. E-mail o realizácii výskumu so základnými informáciami bol odoslaný všetkým študentom bakalárskeho a magisterského štúdia Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Vylučujúcim kritériom bolo štúdium psychológie pre potenciálne skreslenie dát. Všetci participant boli oboznámení s podmienkami účasti na výskume, ktoré boli súčasťou informovaného súhlasu pri spustení internetového formulára. Participantom boli administrované aj ďalšie dotazníky, ktoré merali spokojnosť so životom, emočný distress, vzťahovú väzbu a potrebu kognitívnej štruktúry. Analýza týchto dát však presahuje zameranie toho výskumu.

Dáta boli analyzované v štatistickom programe JASP. Použité boli nasledujúce štatistické metódy: Pearsonov korelačný koeficient; Mann-Whitneyho U test pre dva nezávislé výbery. Lineárna regresná analýza bola použitá na identifikáciu prediktorov paranoidnej ideácie.

Výsledky

Deskriptívna štatistika a skóre jednotlivých premenných sú uvedené v Tab. 1. Priemerné skóre v Škále paranoje bolo $M = 47,98$ a $SD = 13,77$. Priemerné skóre u mužov bolo $Md = 49,50$ a $IQR = 20,00$ a u žien $Md = 47,00$ a $IQR = 20,00$. Rozdiel z hľadiska pohlavia v miere paranoidnej ideácie nebol štatisticky významný ($U = 4133$; $p = 0,127$). Priemerné skóre zadaných participantov bolo $Md = 46,05$ a $IQR = 21,00$ a bez partnera/ky bolo $Md = 49,00$ a $IQR = 16,00$. Ani v tomto prípade nebol zistený štatisticky významný rozdiel ($U = 4936$; $p = 0,065$).

Celkové skóre v Škále paranoje pozitívne korelovalo so strachom z negatívneho hodnotenia ($r = 0,386$; $p < 0,001$) a negatívnou afektivitou ($r = 0,532$; $p < 0,001$).

Tabuľka 1. Deskriptívna štatistika a korelačná matica skúmaných premenných

	PS	BFNE	NA	M	SD
PS	—			47,98	13,77
BFNE	0,386***	—		37,25	11,69
NA	0,532***	0,493***	—	24,21	7,72

***Korelácia signifikantná pri $p < 0,01$

***Korelácia signifikantná pri $p < 0,001$

Prostredníctvom linerárnej regresnej analýzy sme predikovali celkové skóre v Škále paranoje (Tab. 2). Prediktormi boli subškála NA dotazníku PANAS a škála BFNE. S cieľom kontrolovať potenciálny efekt demografických premenných, vek, pohlavie a partnerský status boli pridané do regresného modelu. Vo výslednom modeli boli významnými prediktormi paranoidnej ideácie strach z negatívneho hodnotenia ($\beta = 0,151$; $p = 0,034$) a negatívna afektivita ($\beta = 0,439$; $p < 0,001$). Prediktory celkovo vysvetľovali 32 % variability paranoidnej ideácie.

Tabuľka 2. Výsledky regresnej analýzy pre skúmané premenné

	B	SE	Beta
Pohlavie	-2,509	1,925	-0,081
Vek	-0,578	0,350	-0,102
Partner	0,277	1,717	0,010
BFNE	0,178	0,084	0,151*
NA	0,783	0,126	0,439**

B-neštandardizovaný regresný koeficient

SE-štandardná chyba regresného koeficientu

Beta-štandardizovaný regresný koeficient

*p < 0,05; **p < 0,001

Diskusia

Podľa kognitívneho modelu perzekučných bludov (Freeman et al., 2002) negatívne emócie významne prispievajú k formovaniu a udržiavaniu paranoidných presvedčení. Cieľom práce preto bolo overiť súvislosti medzi vybranými emocionálnymi faktormi a paranojou v ne-klinickej populácii. Prežívanie negatívnych emócií pozitívne korelovalo s vyššou mierou paranoidnej ideácie, čo je v súlade so zisteniami Freemana et al. (2013), podľa ktorých emocionálne spracovanie informácií v interakcii s kognitívnymi skresleniami zohráva podstatnú úlohu vo výskyte perzekučnej ideácie u psychotických pacientov. Výsledky regresnej analýzy tiež preukázali, že negatívna afektivita predikuje intenzitu paranoidnej ideácie. K podobným záverom dospeli aj autori experimentálnych štúdií, podľa ktorých prežívanie negatívnych emócií v kontexte environmentálnych stresorov vedie k zvýšeniu miery paranoidnej ideácie u ľudí s vysokým rizikom rozvinutia psychózy (Lincoln et al., 2018; Veling et al., 2016) a u pacientov s perzekučnými bludmi (Freeman et al., 2015).

Strach z negatívneho hodnotenia koreloval s vyššou mierou paranoidnej ideácie. Výsledky v tomto prípade poukazujú na podobnosti v kognitívnom profile sociálnej úzkosti a paranoje, ktoré v longitudinálnej štúdii na vzorke zo všeobecnej populácie preukázali Schutters et al. (2012). Okrem toho zistený prediktívny vzťah sociálnej úzkosti k vyššej miere paranoidnej ideácie naznačuje, že paranoidné presvedčenia sa môžu formovať pod vplyvom už existujúcich symptómov sociálnej úzkosti a interpersonálnych obáv. Prezentované výsledky tak podporujú hierarchickú štruktúru paranoje (Bebbington et al., 2013), a zároveň poskytujú dôkazy o význame emócií v procese jej formovania. Negatívne emócie však predstavujú len jeden z mnohých faktorov v rámci etiológie paranoje. Súčasťou komplexného nazerania na perzekučné bludy sú okrem psychologických (kognitívnych a emocionálnych) mechanizmov, aj zmeny na neurobiologickej úrovni a faktory sociálneho prostredia. Vzhľadom na prierezový typ štúdie nie je možné vyvodiť kauzálne vzťahy medzi skúmanými premennými.

Záver

Prezentované výsledky sú v súlade s kognitívnym modelom perzekučných bludov, ktorý v procese formovania a udržiavania paranoje vyzdvihuje úlohu emocionálnych procesov. Strach z negatívneho hodnotenia druhými a negatívna afektivita predikovali mieru paranoidnej ideácie aj po zohľadnení efektu demografických premenných. Prediktory vysvetľovali až 32 % celkovej variability paranoidnej ideácie.

Literatúra

- Bebbington, P. E., McBride, O., Steel, C., Kuipers, E., Radovanovič, M., Brugha, T.,... Freeman, D. (2013). The structure of paranoia in the general population. *British Journal of Psychiatry*, 202(6), 419–427.
- Elahi, A., Perez Algorta, G., Varese, F., McIntyre, J. C., & Bentall, R. P. (2017). Do paranoid delusions exist on a continuum with subclinical paranoia? A multi-method taxometric study. *Schizophrenia Research*, 190, 77–81.
- Fenigstein, A., & Venable, P. A. (1992). Paranoia and self-consciousness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 62, 129–138.
- Freeman, D., McManus, S., Brugha, T., Meltzer, H., Jenkins, R., & Bebbington, P. (2011). Concomitants of paranoia in the general population. *Psychological Medicine*, 41(5), 923–936.
- Freeman, D., Dunn, G., Fowler, D., Bebbington, P., Kuipers, E., Emsley, R.,... Garety, P. (2013). Current paranoid thinking in patients with delusions: The presence of cognitive-affective biases. *Schizophrenia Bulletin*, 39(6), 1281–1287.
- Freeman, D., Emsley, R., Dunn, G., Fowler, D., Bebbington, P., Kuipers, E.,... Garety, P. (2015). The Stress of the Street for Patients With Persecutory Delusions: A Test of the Symptomatic and Psychological Effects of Going Outside Into a Busy Urban Area. *Schizophrenia Bulletin*, 41(4), 971–979. <https://doi.org/10.1093/schbul/sbu173>
- Freeman, D., Garety, P. A., Kuipers, E., Fowler, D., & Bebbington, P. E. (2002). A cognitive model of persecutory delusions. *The British Journal of Clinical Psychology*, 41(Pt 4), 331–347.
- Kinoshita, Y., Kingdon, D., Kinoshita, K., Kinoshita, Y., Saka, K., Arisue, ... Furukawa, T. A. (2011). Fear of negative evaluation is associated with delusional ideation in non-clinical population and patients with schizophrenia. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 46(8), 703–710.
- Korcsog, P. (2016). Nové klasifikácie DSM-5 a MKCH-11: Pre a proti. *Psychiatria-Psychoterapia-Psychosomatika*, 23(1-2), 6–15.
- Leary, M.R. (1983). A brief version of the Fear of Negative Evaluation Scale. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 9(3), 371–375.
- Lincoln, T. M., Sundag, J., Schlier, B., & Karow, A. (2018). The Relevance of Emotion Regulation in Explaining Why Social Exclusion Triggers Paranoia in Individuals at Clinical High Risk of Psychosis. *Schizophrenia Bulletin*, 44(4), 757–767.
- Michail, M., & Birchwood, M. (2009). Social anxiety disorder in first-episode psychosis: Incidence, phenomenology and relationship with paranoia. *British Journal of Psychiatry*, 195(3), 234–241.

- Schutters, S. I. J., Dominguez, M. D., Knappe, S., Lieb, R., van Os, J., Schruers, K. R. J., & Wittchen, H.-U. (2012). The association between social phobia, social anxiety cognitions and paranoid symptoms: Association between social anxiety and paranoid symptoms. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 125(3), 213–227.
- Tone, E. B., Goulding, S. M., & Compton, M. T. (2011). Associations among perceptual anomalies, social anxiety, and paranoia in a college student sample. *Psychiatry Research*, 188(2), 258–263.
- Veling, W., Pot-Kolder, R., Counotte, J., van Os, J., & van der Gaag, M. (2016). Environmental Social Stress, Paranoia and Psychosis Liability: A Virtual Reality Study. *Schizophrenia Bulletin*, 42(6), 1363–1371.
- Watson, D., Clark, L.A., & Tellegen, A. (1988). Development and validation of brief measures of positive and negative affect: The PANAS scales. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54(6), 1063–1070.

Automatizácia skórovania Rey-Osterriethovej komplexnej figúry pomocou neurónových sietí

Automation of Rey-Osterrieth complex figure scoring using neural network

Jozef Šavel, Martin Jakubek

Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta, Katedra psychológie

e-mail: jozef.savel.he@gmail.com

Abstrakt

Rey-Osterriethova komplexná figúra patrí ku každodenne používaným neuropsychologickým metódam na testovanie exekutívnych funkcií, vizuálno-priestorovej schopnosti, pozornosti a pamäti. Vzhľadom na široké využitie bolo vyvinutých niekoľko postupov skórovania. V práci aplikujeme koncept neurónových sietí na vytvorenie automatického systému skórovania podľa vyhodnocovacieho systému Meyersa a Meyersa. Z počtu 982 kresieb bolo na tréning použítých 782 kresieb, 100 kresieb bolo použitých na validáciu a 100 kresieb použitých na testovanie. Testovacia presnosť všetkých 18 segmentov bola v rozpätí 53 – 89 %. Problematicky kategorizované tvary boli pravouhlé štvoruholníky a križe. Naopak najlepšie rozpoznávané boli segmenty zložené len z jednoduchých čiar. Celkové predpokladané skóre všetkých segmentov dosiahlo vysokú schopnosť predpokladať reálne skóre ľudskými hodnotiteľmi aj napriek nižšej schopnosti predikcie niektorých segmentov.

Kľúčové slová: Rey-Osterriethova komplexná figúra, neurónové siete, automatizácia vyhodnocovania

Abstract

The Rey Osterrieth Complex Figure is a neuropsychological test used daily for testing the executive functions, visual-spatial ability, attention, and memory. Due to the widespread use, several scoring systems have been developed. In this paper we are applying neural network to automation of Meyers and Meyers scoring system. Full dataset contained 982 sketches, 782 sketches used as training dataset, 100 validation sketches and 100 test sketches. Testing accuracy of all units was in range 53–89%. Problematic categorized shapes were rectangles and crosses. On the other hand most recognized units were composed only of simple lines. The summed predicted score of all units achieved a high ability to predict real scores by human evaluators, despite the lower predictability of some units.

Keywords: The Rey Osterrieth Complex Figure, neural network, automated scoring

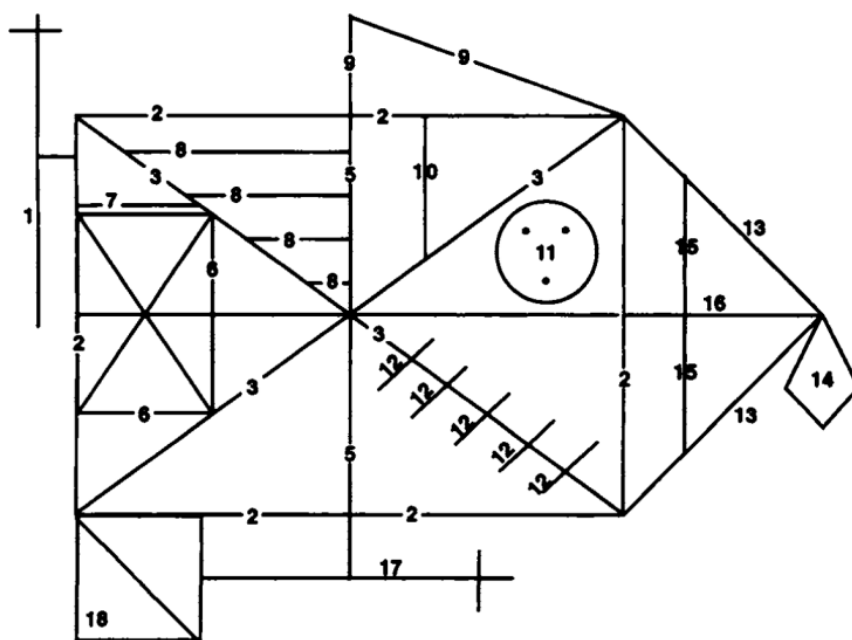
Grantová podpora: APVV–15–0686, Štandardizácia neuropsychologickej batérie NEUROPSY na slovenskej populácii

Úvod

Rey-Osterriethova komplexná figúra je diagnostický nástroj vyvinutý Reyom a štandardizovaný Osterriethom, primárne určený na diagnostiku exekutívnych funkcií, vizuálno-priestorových schopností, vizuálnej pozornosti, pamäťovej schopnosti, rôznych mozgových disfunkcií, demencií, epilepsie, miere kognitívnych porúch a Parkinsonovej a Alzheimerovej demencie. Pre jeho široké uplatnenia vznikali aj rôzne modifikácie administrácií aj rozdielne prístupy k vyhodnocovaniu (Elderkin-Thompson, Boone, Kumar, & Mintz, 2004; Meyers & Meyers, 1995; Somerville, Tremont, & Stern, 2000).

Jedným z najpoužívanějších systémov vyhodnocovania je kvantitatívny spôsob vyhodnocovania Meyersa a Meyersa (Casarotti, Papagno, & Zarino, 2014; Lezak, Howieson, Bigler, & Tranel, 2012; Meyers & Meyers, 1995; Taylor, 1969). Predloha figúry je rozdelená 18 segmentmi reprezentujúcimi geometrické tvary, ako sú čiara, štvorec, kosoštvorec, obdĺžnik, trojuholník, kruh a kríž. Segmenty zdieľajú niektoré línie, a preto ich nie je možné úplne oddeliť. Skóruje sa všetkých 18 segmentov, pričom hodnotenie prebieha na dvoch dimenziách, presnosti a správnosti umiestnenia, ktoré môžu byť hodnotené nulou alebo jedným bodom. V prípade presnosti je možné zadať pol bod ak je segment nesprávne umiestnený, ale ešte rozpoznateľný. Ku každému segmentu je uvedený presný postup pre skórovanie jednej zo štyroch alternatív 0, 0,5, 1 a 2 body, celkovo od 0 – 36 bodov (Meyers & Meyers, 1995).

Tabuľka 8. Zobrazenie segmentov podľa Meyersa a Meyersa

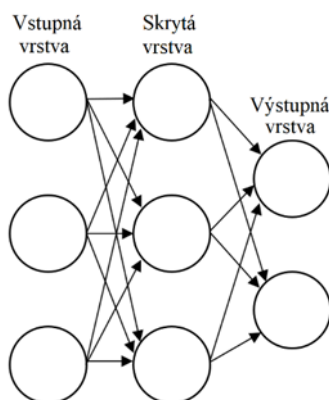
Obrázok 4. Zobrazenie segmentov Rey-Osterriethovej komplexnej figúry (Mitrushina, Boone, Razani, & D'Elia, 2005)

1. Vertikálny kríž	7. Malá vodorovná čiara nad malým obdĺžnikom	13. Časti veľkého trojuholníka pripojeného k veľkému obdĺžniku
2. Veľký obdĺžnik	8. Štyri rovnobežné čiary vo veľkom obdĺžniku	14. Diamant pripojený s veľkým trojuholníkom
3. Diagonály	9. Malý trojuholník nad veľkým obdĺžnikom	15. Vertikálna čiara rovnobežná so stranou veľkého trojuholníka
4. Horizontálna stredná čiara veľkého obdĺžnika	10. Malá vertikálna čiara vo veľkom trojuholníku pod malým trojuholníkom	16. Horizontálna čiara spojená so stranou veľkého trojuholníka
5. Vertikálna stredná čiara veľkého obdĺžnika	11. Kruh s tromi bodmi	17. Horizontálny kríž
6. Malý obdĺžnik vo veľkom obdĺžniku	12. Päť rovnobežných čiar pretínajúcich diagonálu	18. Štvorec spojený s veľkým obdĺžnikom

Neurónové siete sú hierarchická štruktúra zložená z vrstiev, ktoré sú zložené z neurónov. Neuróny prijímajú číselný vstup z jedného alebo viacerých zdrojov, prípadne iných neurónov. Vstupnú informáciu neuróny spracujú pomocou určitej matematickej funkcie, označovanej ako aktivačná funkcia, ktorá vygeneruje výstupnú číselnú hodnotu neurónu. Výstupná hodnota sa môže presúvať na ďalšie neuróny, navzájom poprepájané váhami, ktoré výstupné hodnoty z neurónov alebo iných zdrojov násobia vlastnou hodnotou. Zložitejšie usporiadanie niekoľkých vrstiev sa označuje ako architektúra neurónovej siete, pričom môžeme pozorovať vrstvy vstupné – so vstupom v dátach a výstupom do inej vrstvy, skryté vrstvy – prijímajúce vstup z neurónov predošlej vrstvy, a výstupné vrstvy – prijímajúce hodnoty

z predošlej, najčastejšie skrytej vrstvy a s finálnym číselným výstupom (Rumelhart, Hinton, & Williams, 1986; Sarle, 1994; Van Der Malsburg, 1986).

Rôzne usporiadanie vrstiev do zložitejších architektúr ako aj korektné zmeny aktivačných funkcií dokazujú, že neurónové siete sú schopné natrénovaním na väčšom množstve dát vyriešiť prakticky akúkoľvek funkciu (Goodfellow, Bengio, & Courville, 2016; Haykin, 2008).

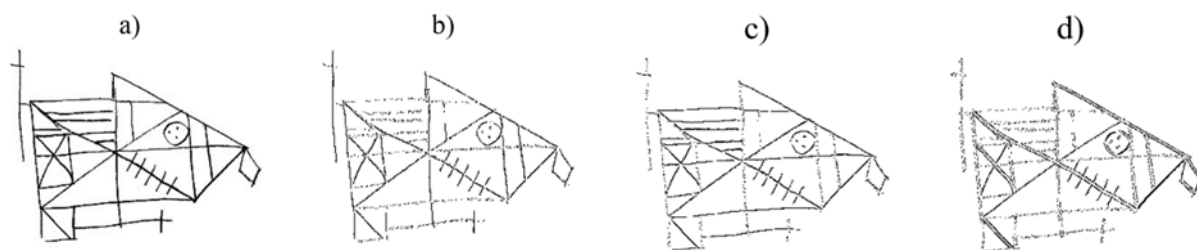
Obrázok 2. Príklad architektúry neurónovej siete s 3 neurónmi vo vstupnej vrstve, 3 neurónmi v skrytej vrstve a 2 neurónmi vo výstupnej vrstve

Trénovanie neurónových sietí spočíva v upravovaní váh medzi neurónmi na základe miery chybovosti pre každý jeden neurón samostatne. Chybovosť je vyrátaná rozdielom skutočného výsledku od predpokladaného a spätne prerátaná pre každý neurón. Následne sa proces opakuje a informácie prechádzajúce cez sieť opäť vygenerujú výstup, pre ktorý sa znova vypočíta chybovosť pomocou ktorej sa znova upravujú váhy. Väčšie množstvo dát určených na tréning umožňuje neurónovým sieťam postupne upravovať váhy medzi neurónmi, až pokiaľ je chybovosť nulová alebo ďalšie tréningové chybovosť nezmenšuje. Množstvo cyklov určených na tréning neurónovej siete je špecifické od každej siete a závisí od zložitosti architektúry siete, množstva dát ako aj od výpočtovej kapacity použitého hardvéru (Buduma, 2017; Scarborough & Somers, 2006).

Zatiaľ čo neurónové siete môžu vynikať pri štatistických spracovaniach, ich využiteľnosť napríklad pri rozpoznávaní obrázkov sa stala problematickou. Pri nízkom rozlíšení obrázkov je spracovanie pomocou neurónových sietí bezproblémové. Problémom sa stáva exponenciálny nárast množstva pixelov. Väčší počet parametrov by pre učenie neurónových sietí predstavoval významné spomalenie výkonu (Buduma, 2017).

Riešenie prišlo vo forme konvolučných neurónových sietí, ktorých princíp spočíva vo vytvorení filtrov. Aplikovaním filtrov na obrázky je možné rozpoznať základné línie ako zvislé, vodorovné, či diagonálne čiary. Aplikovaním ďalších konvolučných vrstiev je neurónová sieť

schopná rozpoznat' čoraz zložitejšie tvary, prípadne aj odlíšiť, či ide o presné geometrické segmenty (Buduma, 2017; Goodfellow et al., 2016; Haykin, 2008).

Obrázok 3. Zobrazenie použitia konvolučného filtra: a) pôvodný obrázok, b) zvýraznenie zvislých línií, c) zvýraznenie vodorovných línií, d) zvýraznenie diagonálnych línií

Automatizácia spôsobu vyhodnocovania kresebných psychologických testov bola doposiaľ vykonaná pri vyhodnocovaní Bender-Geštalt testu (Moetesum, Siddiqi, Masroor, & Djeddi, 2015) a pri Rey-Osterriethovej komplexnej figúre (Guha, Kim, & Do, 2010). Pri Bender-Geštalt teste bolo automatické vyhodnocovanie schopné vyhodnotiť šesť škál zvlášť pre každú z deviatich obkresľovaných figúr. Podobne náročnú výzvu predstavovala automatizácia vyhodnocovania Rey-Osterriethovej komplexnej figúry pričom jednotlivé segmenty figúry môžu byť nesprávne umiestnené, nakreslené viackrát alebo úplne chýbať (Guha et al., 2010). V práci sa autori Guha et al., (2010) zameriavali na lokalizáciu iba niektorých segmentov (2, 6, 9, 13, 14 a 18), ktoré predstavovali geometrické tvary trojuholníka, štvorca a obdĺžnika. Autori opisujú vysokú mieru úspešnosti, avšak hodnotenie segmentov nebolo prispôbené žiadnemu oficiálnemu vyhodnocovaciemu systému, navyše pre vyrátanie presnosti si autori vytvorili vlastný vyhodnocovací systém, ktorý bol porovnávaný s priemerným skóre ľudskými hodnotiteľmi, vzhľadom na rozličné subjektívne hodnotenie.

Metódy

V tejto práci sa venujeme preskúmať možnosti uplatnenia konceptu neurónových sietí pri automatickom vyhodnocovaní kresieb Rey-Osterriethovej komplexnej figúry vyhodnocovacím systémom podľa Meyersa a Meyersa (1995), s využitím konceptu konvolučných neurónových sietí.

Výskumný súbor tvorilo celkovo 982 kresieb Rey-Osterriethovej komplexnej figúry v rozlíšení 350x350 pixelov, spoločne s bodovým ohodnotením každého segmentu od 0 po 2 body. Všetkých 982 kresieb spoločne s vyhodnotením bolo získaných v rámci projektu Štandardizácie neuropsychologickej batérie NEUROPSY. Súbor bol rozdelený na 100 validizačných kresieb, 100 testovacích kresieb a 782 tréningových kresieb. Validizačný súbor slúžil na

určenie bodu, kedy chybovosť prestala klesať, resp. kedy bola dosiahnutá najvyššia možná presnosť, a teda ukončenie tréningovania.

Vytvorenie architektúry neurónovej siete, ako aj tréningovanie a testovanie výsledkov bolo vykonané v programovacom jazyku Python, pomocou balíčka Keras API (Application Programming Interface), predstavujúce open source, čiže verejnosti dostupnú zbierku funkcií na prácu s neurónovými sieťami. Pre každý segment Rey-Osterriethovej komplexnej figúry bola vytvorená samostatná architektúra neurónovej siete, pričom tréningovanie prebiehalo, kým nebola dosiahnutá najvyššia validizačná presnosť, a následne bola sieť vyskúšaná na testovacích dátach.

Výsledky

Najvyššia úroveň presnosti (77 % a vyššia) bola dosiahnutá pre validačný aj testovací súbor pri segmentoch 4 *horizontálna stredná čiara veľkého obdĺžnika*, 5 *vertikálna stredná čiara veľkého obdĺžnika*, 9 *malý trojuholník nad veľkým obdĺžnikom*, 15 *vertikálna čiara rovnobežná so stranou veľkého trojuholníka*, 16 *horizontálna čiara spojená so stranou veľkého trojuholníka*.

Najproblematickejšie segmenty boli 1 *vertikálny kríž*, 6 *malý obdĺžnik vo veľkom obdĺžniku* a 17 *horizontálny kríž*.

Tabuľka 2 Podrobné výsledky presnosti segmentov v percentách

	Tréningové	Validizačné	Testovacie
segment 1	75,6	58	57
segment 2	98,5	60	62
segment 3	68,3	60	61
segment 4	84,0	78	77
segment 5	91,9	83	87
segment 6	65,1	54	59
segment 7	74,0	75	76
segment 8	71,4	63	67
segment 9	81,2	62	61
segment 10	90,4	81	89
segment 11	79,4	64	56
segment 12	90,5	77	76
segment 13	74,3	68	71
segment 14	71,6	67	70
segment 15	84,4	79	84
segment 16	87,0	78	78
segment 17	71,6	53	53
segment 18	94,6	60	68

Predpokladané skóre segmentov bolo sčítané do celkového skóre a následne korelované so skóre od ľudského hodnotiteľa pomocou Pearsonovho korelačného koeficientu vo všetkých podsúboroch. Výsledky korelačných koeficientov na 0,900 naznačujú vysokú zhodu presnosti určenia celkového skóre medzi človekom a počítačom.

Tabuľka 3 Korelačný koeficient celkového skóre ľudského hodnotiteľa a neurónovej siete

Tréningový	Validizačný	Testovací
0,956***	0,909***	0,920***

Poznámka: *** $p < 0,001$

Diskusia

Cieľom našej práce bolo preskúmať možnosti uplatnenia konceptu neurónových sietí pri automatickom vyhodnocovaní kresieb Rey-Osterriethovej komplexnej figúry vyhodnocovacím systémom podľa Meyersa a Meyersa (1995). V praxi by to znamenalo, že Rey-Osterriethova komplexná figúra nakreslená testovaným by bola naskenovaná a následne vyhodnotená počítačom, čo by uľahčilo, zefektívnilo a zobjektivizovalo proces vyhodnocovania. Takáto automatizácia by bola možná za použitia neurónových sietí, konceptu, ktorý sa dokáže metódou pokusu a omylu sám naučiť takmer akejkolvek činnosti, pričom podmienkou je len dostatočné množstvo dát (Novák, 1992; Sarle, 1994).

V našom výskume sme neurónové siete natrénovali, pričom vstupnými premennými boli nakreslené figúry, ktoré boli naskenované a zmenšené do rozlíšenia 350×350 pixelov. Výstupnou premennou bolo numerické vyhodnotenie výsledkov pre každý segment. Presnosť predpokladania pri validačnom a testovacom súbore kolísala od 53 % po 89 %. Najpresnejšie ohodnotené segmenty boli tie, ktoré boli tvorené jednou rovnou líniou. Naopak najväčší problém bol správne označiť tvary krížov.

Medzi limity je potrebné zahrnúť nízko početný dátový súbor. Prekážkou pri procese spracovávaní obrázkov mohla byť aj nutnosť zmeny veľkosti na rovnaké rozlíšenie 350×350 pixelov. Obrázky boli síce orezané tak, aby pomer zvislých a vodorovných čiar zostal rovnaký, avšak varioval od obrázka k obrázku. Zmenšenie obrázka mohlo taktiež obmedziť kvalitu počas rozpoznávania.

Literatúra

- Buduma, N. (2017). *Fundamentals of Deep Learning*. Sebastopol: O'Reilly Media, Inc.
- Casarotti, A., Papagno, C., & Zarino, B. (2014). Modified Taylor Complex Figure: Normative data from 290 adults. *Journal of Neuropsychology*, (8), 186–198.

- Elderkon-Thompson, V., Boone, K. B., Kumar, A., & Mintz, J. (2004). Validity of the Boston Qualitative Scoring System for the Rey–Osterrieth Complex Figure Among Depressed Elderly Patients. *Journal of Clinical and Experimental Neuropsychology*, 26(5), 598–607.
- Goodfellow, I., Bengio, Y., & Courville, A. (2016). *Deep learning*. The MIT Press.
- Guha, A., Kim, H., & Do, E. Y. (2010). Automated Clock Drawing Test through Machine Learning and Geometric Analysis. In *Proceedings of the 16th International Conference on Distributed Multimedia Systems*.
- Haykin, S. O. (2008). *Neural Networks and Learning Machines*. Pearson.
- Lezak, M. D., Howieson, D. B., Bigler, E. D., & Tranel, D. (2012). *Neuropsychological Assessment*. Oxford University Press.
- Meyers, J. E., & Meyers, K. R. (1995). *Rey Complex Figure Test and Recognition Trial*. PAR.
- Mitrushina, M. N., Boone, K. B., Razani, J. L., & D’Elia, L. F. (2005). *Handbook of Normative Data for Neuropsychological Assessment*. New York: Oxford University Press.
- Moetesum, M., Siddiqi, I., Masroor, U., & Djeddi, C. (2015). Automated scoring of Bender Gestalt Test using image analysis techniques. In *2015 13th International Conference on Document Analysis and Recognition (ICDAR)* (pp. 666–670). IEEE.
- Novák, M. (1992). *Neuronové sítě a neuropočítače*. Praha: SENZO.
- Rumelhart, D. E., Hinton, G. E., & Williams, R. J. (1986). *Parallel Distributed Processing: explorations in the microstructure of cognition*. Cambridge, Mass: MIT Press.
- Sarle, W. S. (1994). Neural Networks and Statistical Models. *Proceedings of the Nineteenth Annual SAS Users Group International Conference*, 1538–1550.
- Scarborough, D., & Somers, M. J. (2006). *Neural Networks in Organizational Research*. American Psychological Association.
- Somerville, J., Tremont, G., & Stern, R. A. (2000). The Boston Qualitative Scoring System as a Measure of Executive Functioning in Rey-Osterrieth Complex Figure Performance. *Journal of Clinical and Experimental Neuropsychology*, 22(5), 613–621.
- Taylor, L. B. (1969). Localisation of cerebral lesions by psychological testing. *Clinical Neurosurgery*, (16), 269–287.
- Van Der Malsburg, C. (1986). *Frank Rosenblatt: Principles of Neurodynamics: Perceptrons and the Theory of Brain Mechanisms*. Aertsen A. (eds) *Brain Theory*: Springer, Berlin, Heidelberg.

The role of scientific knowledge and trust in science in formation of people's pro-environmental beliefs and behavior

Úloha vedeckých vedomostí a dôvery vo vedu vo formovaní pro-environmentálnych presvedčení a správania ľudí

Jakub Šrol

Ústav experimentálnej psychológie, CSPV, SAV, Dúbravská cesta 9, 841 04 Bratislava, SR

e-mail: jakub.srol@savba.sk

Abstrakt

Ako jednu z bariér osobného angažovania sa v téme globálneho otepľovania ľudia uvádzajú nedostatočné porozumenie tomuto problému. Avšak, kým lepšia vedecká gramotnosť a dôvera vo vedu sa ukázali byť spojené so záujmom o klimatické zmeny, tento vzťah nie je priamočiary. Vplyvná štúdia Drummondovej a Fischhoffa (2017) poukázala na to, že vyššia vedecká gramotnosť je spojená so silnejšou polarizáciou postojov ku globálnemu otepľovaniu. Zatiaľ čo u liberálnejšie orientovaných ľudí bola spojená s vyšším záujmom o globálne otepľovanie, u konzervatívnejšej časti populácie viedla k silnejšiemu popieraniu klimatických zmien. Z tohto dôvodu je pre efektívnu komunikáciu ohľadom globálneho otepľovania dôležité rozčlenenie ľudí na podskupiny na základe zdieľaných postojov a hodnôt. Následne, komunikačné snahy – ako zvyšovanie dôvery vo vedu, či komunikovanie vedeckého konsenzu ohľadom klimatických zmien – môžu byť zostavené špecificky s ohľadom na potreby jednotlivých podskupín poslucháčov.

Kľúčové slová: vedecká gramotnosť; vedecké uvažovanie; záujem o globálne otepľovanie; pro-environmentálne správanie

Abstract

As one of the barriers to their personal engagement in climate change issues, people report insufficient understanding of this problem. And yet, while better scientific knowledge and trust in science have been shown to be associated with people's concern over climate change issues, the relationship is not a straightforward one. An influential study of Drummond and Fischhoff (2017) showed that higher scientific literacy is associated with greater polarization of global warming beliefs, leading more liberally oriented people to greater concern over climate change, but increasing climate change denialism in more conservative part of the population. For this reason, effective climate change communication will require segmenting audience in subgroups

based on shared beliefs and values. Then, communication efforts – such as increasing trust in science and communicating scientific consensus on climate change – may be tailored specifically for the needs of a particular audience subgroup.

Keywords: scientific literacy; scientific reasoning; environmental concern; pro-environmental behavior

Grantová podpora. Príspevok vznikol s podporou grantovej agentúry VEGA ako súčasť projektu 2/0085/17: „Kognitívne limity efektívneho spracovania a komunikovania informácií“.

Introduction

A 97% of scientists agree that humans are causing changes in global climate (Cook et al., 2016) and regular updates by the Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC, 2014) show increasing certainty in ever worsening predictions about the impacts of global warming. Among the general public, agreement about human-caused global warming and perceptions of its seriousness are much less consistent. Survey of American respondents showed that most people do not seem to be aware of the striking degree of scientists' consensus on climate change (Leiserowitz, Maibach, Roser-Renouf, Feinberg, & Rosenthal, 2014) and that approximately 26% of Americans are doubtful or dismissive when it comes to global warming (Leiserowitz, Maibach, Roser-Renouf, Feinberg, & Rosenthal, 2015). And yet, despite fluctuations in climate change beliefs in response to politicized information and media coverage, it seems that there is a substantial proportion of population which agrees about the importance of dealing with the climate change (Whitmarsh & Capstick, 2018).

Sadly, a commonly identified problem in the research on human (dis)engagement with the climate change is that people's attitudes with regard to this issue are very modestly related to the extent to which they actually engage in pro-environmental behavior (Hornsey, Harris, Bain, & Fielding, 2016). As one of the barriers to their engagement, people report insufficient understanding of the causes, consequences, and ways to deal with climate change (Lorenzoni, Nicholson-Cole, & Whitmarsh, 2007). Therefore, one of the problems for higher engagement of general public is that people lack the ability to evaluate the scientific findings in this area and miss the knowledge about the science underlying climate change and the extent of scientific consensus on this issue.

The roles of scientific knowledge and trust in science in people's climate change beliefs

It has been argued that to navigate everyday life, people need a certain amount of scientific literacy – rudimentary knowledge of scientific vocabulary and constructs, basic ability to evaluate the quality of scientific evidence, and understanding of the importance of science for people's lives (Čavojová, Šrol, & Jurkovič, 2019). As was shown by Šrol (2019), people with better scientific reasoning were more capable at distinguishing genuine scientific findings, such as the existence of global warming, from mere pseudoscience. However, the ability to evaluate and understand scientific findings won't help unless people trust that scientists report genuine evidence and that their conclusions are not politically or economically motivated, which is a recurring theme of some conspiracy theories (Šrol, 2019). This is probably why trust in science and scientists have been repeatedly shown to be associated with people's concern over climate change (Hornsey et al., 2016).

Also, an important piece of scientific knowledge related to concern over global warming is people's perception of the extent of scientific consensus on this issue. A communication intended to increase people's perception of scientific consensus about climate change has been shown to lead to positive changes in beliefs that the climate change is happening, is human-caused, and that it represents an important threat (van der Linden, Leiserowitz, & Feinberg, 2015). Such increase in the climate change beliefs further resulted in participants' raising support for climate public actions. As was later shown, the perceived scientific consensus does predict people's climate change beliefs, but to a different extent based on how they understand science (Bertoldo, Mays, Böhm, Arnold, & Steentjes, 2019). Among people who saw science as a search for universal truth, perceived scientific consensus predicted climate change concern more than among those, who perceived science as a debate. Thus, the extent of the role of perceived scientific consensus is also shaped by people's understanding of the science.

Political polarization, scientific literacy, and climate change beliefs

Although scientific knowledge and trust in science shape people's perception and/or understanding of global warming, the relationship is not a straightforward one. As was shown by Kahan et al. (2012), higher scientific literacy and numeracy is not associated with higher concern about climate per se, but rather leads to highest polarization in climate change concern based on people's cultural worldviews. While among egalitarian communitarians the concern about climate change was positively associated with scientific literacy, the opposite was true for people with hierarchical individualist value orientation. In a similar vein, Drummond and

Fischhoff (2017) showed that higher science education and literacy does lead to higher climate change belief only among people with more liberal political orientation. Among more conservative participants, the two variables predicted lower climate change beliefs. As noted by Kahan et al. (2012), it seems that highly numerate or scientifically literate people are not better at evaluating the quality of scientific evidence, but rather are better at interpreting the evidence to fit their already existing opinions about climate change.

Similarly, while trust in science influences people's climate change beliefs, even this effect is to some extent dependent on one's political orientation. As was shown by Hmielowski, Feldman, Myers, Leiserowitz, and Maibach (2014), the use of conservative American media decreases trust in scientists and this decrease subsequently results in lower global warming belief. The use of non-conservative media, on the other hand, increases trust in scientists and leads to higher belief in global warming. The politicization of the climate change issue seems to complicate the relationship between scientific literacy and trust in science and beliefs about the climate change and its impacts. Therefore, even if we increased people's scientific literacy and/or worked on their understanding of the global warming, this might not bring higher agreement on climate change issues, but rather further polarization.

How to deal with the polarization of climate change beliefs

As scientists, we are facing a challenge to communicate climate change information without further contributing to the polarization of beliefs on this issue. As a result of belief polarization, various people respond quite differently to information regarding climate change. Therefore, with regard to communication efforts, it is important to employ audience segmentation techniques – divide the audience into subgroups based on shared attitudes, values, and understanding of climate change (Markowitz & Guckian, 2018). Then, different communication efforts can be tailored for different audience segments. Currently, one of the attempts at such segmentation is “Six Americas” categorization of people into groups that are alarmed, concerned, cautious, disengaged, doubtful, or dismissive in regard to climate change (Leiserowitz et al., 2015). It has been shown that people with different political identities vary in their responses to different frames of climate change communication (Markowitz & Guckian, 2018).

An important thing also is to increase people's personal engagement with the climate change issue. People perceive climate change risks as temporally and geographically distant which is why it is important to emphasize the aspects of the message that increase people's engagement with the issue and frame it to fit with the needs of the specific segment of the audience (Bolsen & Shapiro, 2018). One of the examples mentioned by Bolsen and Shapiro (2018) is to

frame global warming as a health issue and to connect it with health problems that people already know, currently face or care about. This can show people that climate change does not represent a problem for future and/or other people, but that it poses a threat right to us and right at this time.

Further goal of communication efforts should to increase the trust in science and emphasize scientific consensus both regarding the risks and possible solutions of climate change (Bolsen & Shapiro, 2018). People may doubt the existence of global warming because they hear that the consensus among scientists is not perfect. This doubt reflects incorrect understanding of science, as the results and theories that scientists bring will always be probabilistic, not presented with absolute certainty and perfect consensus. Again, different ways of explaining to people that the scientific consensus on the risks of climate change is actually high and to try and reduce the uncertainty created by politicized information may be employed for different audience segments.

Conclusion

Global warming poses a threat for all humankind (IPCC, 2014). Although there are many reasons for why people don't engage more with the climate change issue, one of them is that they struggle to understand the precise nature of the problem, its causes and consequences, and fail to see how scientists work to further this understanding. Scientific knowledge and trust in science have been shown to associate with higher concern in regard to climate change, however, their contribution is shaped by people's preexisting beliefs and political values. For these reasons, the communications intended to improve people's understanding of climate change issues and their trust in the scientific community have to be tailored specifically to fit well with the values, needs, and current understanding of the issue of the specific segment of the audience.

References

- Bertoldo, R., Mays, C., Böhm, G., Arnold, A., & Steentjes, K. (2019). Scientific truth or debate : On the link between perceived scientific consensus and belief in anthropogenic climate change. *Public Understanding of Science*.
- Bolsen, T., & Shapiro, M. A. (2018). Strategic Framing and Persuasive Messaging to Influence Climate Change Perceptions and Decisions. In M. C. Nisbet (Ed.), *The Oxford Encyclopedia for Climate Change Communication*. Oxford: Oxford University Press.
- Čavojová, V., Šrol, J., & Jurkovič, M. (2019). Why should we try to think like scientists? Scientific reasoning and susceptibility to epistemically suspect beliefs and cognitive biases. *Applied Cognitive Psychology*. <https://doi.org/10.1002/acp.3595>

- Cook, J., Oreskes, N., Doran, P. T., Anderegg, W. R. L., Verheggen, BartCarlton, J. S., Maibach, E. W.,... Rice, K. (2016). Consensus on consensus : a synthesis of consensus estimates on human-caused global warming. *Environmental Research Letters*, 11, 048002.
- Drummond, C., & Fischhoff, B. (2017). Individuals with greater science literacy and education have more polarized beliefs on controversial science topics. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 114(36), 9587–9592.
- Hmielowski, J. D., Feldman, L., Myers, T. A., Leiserowitz, A., & Maibach, E. (2014). An attack on science ? Media use, trust in scientists, and perceptions of global warming. *Public Understanding of Science*, 23(7), 866–883.
- Hornsey, M. J., Harris, E. A., Bain, P. G., & Fielding, K. S. (2016). Meta-analyses of the determinants and outcomes of belief in climate change. *Nature Climate Change*, 6, 622–626.
- IPCC (2014). *Climate Change 2014 – Impacts, Adaptation, and Vulnerability: Summary for policymakers*. Retrieved from: https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2018/03/WGIIAR5-IntegrationBrochure_FINAL-1.pdf
- Kahan, D. M., Peters, E., Wittlin, M., Slovic, P., Ouellette, L. L., Braman, D., & Mandel, G. (2012). The polarizing impact of science literacy and numeracy on perceived climate change risks. *Nature Climate Change*, 2(10), 732–735.
- Leiserowitz, A., Maibach, E., Roser-Renouf, C., Feinberg, G., & Rosenthal, S. (2014). *Climate change in the American mind: April, 2014*. New Haven, CT: Yale Project on Climate Change Communication. Retrieved from: <https://climatecommunication.yale.edu/publications/climate-change-in-the-american-mind-april-2014/>
- Leiserowitz, A., Maibach, E., Roser-Renouf, C., Feinberg, G. & Rosenthal, S. (2015) *Global Warming's Six Americas, March 2015*. Yale University and George Mason University. New Haven, CT: Yale Program on Climate Change Communication. Retrieved from: <https://climatecommunication.yale.edu/visualizations-data/six-americas/>
- Lorenzoni, I., Nicholson-Cole, S., & Whitmarsh, L. (2007). Barriers Perceived to Engaging with Climate Change Among the UK Public and their policy implications. *Global Environmental Change*, 17, 445–459.
- Markowitz, E. M., & Guckian, M. L. (2018). Climate change communication: Challenges, insights, and opportunities. In S. Clayton & C. Manning (Eds.), *Psychology and Climate Change: Human Perceptions, Impacts, and Responses* (pp. 35–63). London: Academic Press.
- Šrol, J. (2019). *Individual differences in susceptibility to cognitive biases: Implications for theories of rational thought* (Unpublished doctoral thesis). Bratislava: Comenius university.
- van der Linden, S. L., Leiserowitz, A. A., & Feinberg, G. D. (2015). The Scientific Consensus on Climate Change as a Gateway Belief : Experimental Evidence. *PLoS ONE*, 10(2), e0118489.
- Whitmarsh, L., & Capstick, S. (2018). Perceptions of climate change. In S. Clayton & C. Manning (Eds.), *Psychology and Climate Change: Human Perceptions, Impacts, and Responses* (pp. 13–33). London: Academic Press.

Úľava ako nepodporený aspekt v odpovedi na stratu

Relief as an unsupported aspect in response to loss

Tatiana Taročková

Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta, Katedra psychológie

e-mail: tatiana.tarockova@uniba.sk

Abstrakt

Podľa definície K. J. Doku (1989) jednotlivci prežívajú zamietaný zármutok, keď utrpia stratu, ktorá nie je alebo nemôže byť otvorene uznaná, verejne odsmútená alebo sociálne podporená. Autor uvádza päť dôvodov, prečo môže byť zármutok zamietaný: a/ vzťah k stratenému objektu nie je uznaný, b/ strata nie je uznaná, c/ smútiaci nie je akceptovaný (osoba nie je sociálne definovaná ako schopná smútiť), d/ okolnosti straty môžu zapríčiniť, že zármutok je zamietaný, e/ spôsoby, akými niektorí jednotlivci smútia, nie sú uznané. T. Randová (1993) k tomu pridáva situáciu, v ktorej členovia sociálnej skupiny sú v defenzíve alebo sa snažia chrániť pred anxiitou. V našom článku opíšeme úľavu ako nepodporený aspekt v komplexnejšej odpovedi na stratu.

Kľúčové slová: „právo smútiť“, zamietaný zármutok, vyslobodzujúce straty

Abstract

According to the definition of K. J. Doka (1989) individuals experience disenfranchised grief when they incur the loss that is not or cannot be openly acknowledged, publicly mourned, or socially supported. The author lists five reasons that grief may be disenfranchised: a / relation to lost object may not be recognized, b/ the loss is not recognized, c/ the griever is not accepted (the person is not socially defined as capable of grief), d/ the circumstances of the loss may cause the grief to be disenfranchised, e/ the ways in which some individuals grieve are not recognize. T. Rando (1993) adds a situation in which the social group members are defensive or try to protect themselves against anxiety. In our article we shall describe relief as non-supported aspect in more complex response to loss.

Keywords: „right to grieve“, disenfranchised grief, liberating losses

Úvod

Pojem zamietaný, z pohľadu spoločnosti neoprávnený, nepodporený zármutok (disenfranchised grief) zaviedol v roku 1989 Kenneth J. Doka. Je to komplexný fenomén, ktorý

zahrňuje psychologické, biologické, sociologické i politické aspekty. V našej odbornej literatúre zatiaľ nie je podrobnejšie reflektovaný. Doka (1989, s. 2) uvádza, že „jednotlivci prežívajú zamietaný zármutok, keď utrpia stratu, ktorá nie je alebo nemôže byť otvorene uznaná, verejne odsmútená alebo sociálne podporená“. Spoločnosť má svoje normy – „pravidlá smútenia“, pomocou ktorých sa pokúša špecifikovať, kto, kedy, kde, akým spôsobom, ako dlho a za kým by mal smútiť. V úvode publikácie *Zamietané smútenie: nové smery, výzvy a stratégie pre prax (Disenfranchised grief. New directions, challenges, and strategies for practise)* explicitne hovorí o tom, že niektorých prípadoch sú jednotlivci zbavení „práva smútiť“ (Doka, 2002b, s. 5).

Podľa Attiga (2004) právo smútiť patrí medzi *ľudské práva* – univerzálne práva všetkých ľudských bytostí, ktoré sú nezávislé od jurisdikcie alebo iných faktorov, ako je etnický pôvod, národnosť, náboženstvo a pod. Nejde pritom iba o ľahostajnosť, nevšímavosť k zármutku iného človeka a jeho prejavom. Je to *aktívny* deštruktívny jav, ktorým sa porušuje, resp. odníma právo jednotlivca smútiť a môžu nasledovať aj určité sankcie. Zármutok a bolesť osoby sa zamieta ako niečo nevýznamné a nevhodné.

Doka (2002 a) uvádza päť dôvodov, prečo môže byť zármutok spoločnosťou zamietaný, pričom sa osobitne zameriava na smrť blízkej osoby:

- a) *vzťah k stratenému objektu*. Podľa časti verejnosti môže ísť o vzťah k partnerovi rovnakého rodu/pohlavia, ktorý zomrel; vzťah, ktorý iní nepokladajú za dosť blízky, keď nejde o manželov alebo členov najbližšej rodiny; patria sem aj vzťahy, ktoré síce boli akceptované, ale následky straty sa nepovažujú za vážne, ako v prípade priateľov, spolupracovníkov, širšej rodiny, bývalého manžela/manželky;
- b) *typ straty*. Spoločnosť, iní ľudia stratu nepokladajú za významnú, napr. smrť v perinatálnom období, prerušenie tehotenstva, duševnú poruchu, psychologickú/sociálnu smrť pacientov s Alzheimerovou chorobou, smrť väzňa alebo smrť vojaka v nepriateľskom tábore vo vojne;
- c) *smútiaci jednotlivci*. Osoba nie je spoločnosťou považovaná za schopnú smútiť, napríklad malé deti, starí ľudia, ľudia s intelektuálnym znevýhodnením;
- d) *okolnosti smrti* milovanej osoby, ktoré smútiaceho odrádzajú od hľadania sociálnej opory alebo brzdia iných v poskytovaní opory. Príkladom môže byť samovražda, smrť chorého na AIDS, poprava odsúdeného väzňa, smrť alkoholika a iné;

- e) *spôsoby smútenia niektorých jednotlivcov*. Martin a Doka (2000) identifikovali dva základné štýly smútenia. Prvým z nich je *intuitívne smútenie*, ktoré sa vyznačuje intenzívnym prežívaním a prejavovaním pocitov a emócií. V druhom prípade ide o *inštrumentálne smútenie*, pri ktorom v smútkovej odpovedi prevládajú kognitívne symptómy a poruchy správania a životosprávy. V súvislosti so štýlmi smútenia majú dôležitú úlohu *rodové stereotypy*. Podľa veľmi rozšíreného názoru práve emocionálne odpovede majú rozhodujúci význam pre zdravý priebeh smútenia, preto sa mnohí „inštrumentálne“ smútiaci môžu dostať do nevýhody. Osobitne to platí o ženách, ktoré smútia inštrumentálnym spôsobom a nezodpovedajú tak spoločenskému stereotypu ženy ako emocionálnejšej v porovnaní s mužom. Často sú nálepkované ako chladné a neresponzívne. Na druhej strane muži, ktorí smútia intuitívnym štýlom, môžu získať sociálnu oporu, ale aj odmietnutie zo strany iných, ktorých ideálom je silný, mlčky trpiaci muž.

Randová (1993) pridáva ďalšiu situáciu, v ktorej sa môže vyskytnúť zamietané smútenie. Je to *stigmatizovaná smrť* osoby, na ktorú členovia sociálnej skupiny reagujú defenzívne alebo sa snažia chrániť pred anxiitou, napríklad smrť v dôsledku automutilácie, autoerotickej asfyxie a pod.

Corr (in Attig, 2004) uvedený zoznam príčin zamietaného zármutku rozšíril o tri ďalšie dôvody:

- a) neschvaľovanie pretrvávajúcich výrazných *symptómov smútkovej reakcie*, ktoré boli akceptované vo fáze spontánnej reakcie na stratu;
- b) zamietanie významu *rituálov* ako odpovede na stratu, resp. iní ľudia smútiaceho odrádzajú od účasti či participácii na takýchto rituáloch. Ďalej, spoločnosť môže zamietat' *úsilie pozostalých zvládať stratu*, v dôsledku čoho majú problémy pri vyrovnávaní sa s novými výzvami v priebehu života. Na smútiacich kladie nereálne požiadavky, napríklad očakáva, že budú opakovane rozprávať príbeh o strate blízkeho, hovoriť o svojom utrpení a pod.;
- c) zamietanie *výsledkov smútenia*. Niektorí ľudia reagujú negatívne na pozostalých, ktorým smútenie trvá príliš dlho, nedokážu sa vrátiť do „normálu“ alebo idú ďalej trvale zranení, pomaly nadväzujú nové vzťahy alebo si udržiavajú vzťah k zosnulému.

Kastenbaum (2004) hovorí o *skrytom zármutku (hidden grief)*, ak si smútiaci nechávajú svoje pocity pre seba, ako to môže byť u pracovníkov na jednotke intenzívnej starostlivosti, v hospici alebo v zariadení pre seniorov, kde je dôležité robiť prácu efektívne a vedieť sa aj oddeliť od pacientov alebo klientov, ktorí zomrú.

Podľa Attiga (2004) zamietanie zármutku je vážne spoločenské zlyhanie v niekoľkých smeroch:

- a) zlyhanie empatie;
- b) politické zlyhanie, ktoré zahŕňa mocenský diktát a zanedbávanie smútiacich;
- c) etické zlyhanie (chýbanie úcty k smútiacemu).

Zamietané smútenie môže mať aj *intrapsychickú* dimenziu (Kaufman, 2002), keď samotný jednotlivec sa pokúša dištancovať od svojho zármutku v dôsledku silných pocitov hanby za vzťah k stratenému objektu, akceptujúc spoločenské normy.

Zamietanie zármutku paradoxne *zvyšuje intenzitu emocionálnych symptómov jednotlivca* (pocitov hnevu, viny, bezmocnosti a i.) do takej miery, že môže dôjsť k patologickému procesu smútenia (Doka, 2002a, 2002b; Cable, Martin, 2007).

Zamietaný zármutok je *prekážkou poskytovania sociálnej opory*. Iní ľudia môžu stratu, ktorú jednotlivec utrpel, považovať za bezvýznamnú a smútenie za neopodstatnené. Zármutok sa tak stáva „súkromnou záležitosťou“. Napriek intenzívnemu žiaľu jednotlivec nedostane voľno v zamestnaní, nemá príležitosť hovoriť o strate či získať prejavy súcitu a povzbudenie. Dokonca ani tradičné zdroje opory, ako je náboženská komunita, nemusia byť k dispozícii pre tých, ktorých vzťahy (extramaritálne, homosexuálne, rozvedení) alebo konanie (interrupcia) sú odmietané.

Vyslobodzujúce straty

Osobitným problémom na opačnej strane kontinua je nepodporenie prežívania úľavy po smrti niekoho z najbližšej rodiny – matky, otca, manžela, manželky, dieťaťa a pod. Jennifer Elisonová a Chris McGonigleová (2003) v priekopníckej publikácii *Vyslobodzujúce straty (Liberating Losses)* poukazujú na to, že smútenie je proces, ktorý sa týka celej osobnosti, všetkých dimenzií ľudského života – emocionálnej, vegetatívnej, kognitívnej, sociálnej, spirituálnej, roviny správania. Ale v niektorých prípadoch smrť rodinného príslušníka má za následok, že život pozostaleho sa zmení k lepšiemu a on prežíva pozitívne pocity a emócie, ktoré sú *kultúrnym tabu* a je ťažké si ich pripustiť aj pred sebou samým. „Ľudia, ktorí nám rozprávali svoje príbehy, prežívali niektoré stránky tradičného zármutku, ako je ľútosť, zúfalstvo, pocit osamelosti. Ale

mali aj neočakávané pocity: pocit úľavy, pokoja, pocit slobody, šťastia či dokonca radosti. Niekedy prežívali len tieto pozitívne emócie; častejšie však boli zmiešané s pochmúrnejšími pocitmi a myšlienkami“ (Elisonová, McGonigleová, 2003, s. xvii). Ak pozostalí nesmútia, nemusí to vždy znamenať zablokovanie procesu, ale jednoducho nedostatočný dôvod smútiť.

Ako sme už uviedli, spoločnosť má určité očakávania, ktoré sa týkajú „správneho“ smútenia v súvislosti so smrťou blízkeho člena rodiny a všima si tieto prejavy u pozostalých. Hodnotí, či nesmútia príliš alebo primálo v pomere k predpokladanej strate. Nekontrolovaný zármutok pozostalých, rovnako ako chýbanie zármutku vo chvíľach, keď by sa „malo“ smútiť, spoločnosť považuje za neprijateľné. Na rozdiel od niektorých iných kultúr, v ktorých sú búrlivé prejavy emócií na verejnosti samozrejmé a podporované, Američania očakávajú, že pozostalí sa v žiali budú ovládať. Podľa Elisonovej a McGonigleovej (2003) ideálom je dôstojné znášanie bolesti. Ikonou tohto typu smútenia sa stala Jackie Kennedyová. Na druhej strane úplné chýbanie slz môže byť považované za prejav neúcty voči zosnulému, jeho životnej ceste.

Autorky rozlišujú tri druhy úľavy u pozostalých po smrti člena najbližšej rodiny:

- a) *altruistická úľava*, ktorá je spoločensky najprijateľnejšia, pretože vo svojej podstate je zameraná na iného. Preživší je vďačný za to, že zosnulý člen rodiny už viac netrpí;
- b) *duálna úľava*, ktorú prežíva jednak pozostalý, ale vzťahuje sa aj na člena rodiny, ktorý zomrel napríklad po dlhej a ťažkej chorobe, po rokoch bdelej kómy a pod. Pozostalý rodinný príslušník, ktorý opatroval chorého, vynaložil veľa síl, v mnohom sa obetoval, si často nedovolí prežívať úľavu, aj keď má na to právo, trápia ho výčitky svedomia, spochybňuje seba samého;
- c) *relačná úľava* – dochádza k nej pri vyslobodení sa zo vzťahu, ktorý bol zdrojom utrpenia, anxiety, útlaku. Ale aj v týchto prípadoch môže byť relačná úľava zamietnutá. Ak komunita poznala zosnulého nie ako tyrana a násilníka v rodine, ale ako obetavého lekára, ktorý všetok čas venoval svojim pacientom, nepodporí následné pocity úľavy u vdovy a detí.

Záver

Pocit úľavy, ktorá sa niekedy objaví po smrti blízkeho, by sa dal vyjadriť slovami „byť slobodný“, „bez úzkosti“. Celkové prežívanie pozostalého v tomto prípade najčastejšie vystihuje výraz „*byť šťastno-smutný*“. V tomto vyjadrení sa odráža pocit ľahkosti a pokoja, ktorý môže byť súčasťou komplexnejšej odpovede na stratu. Ako uvádza Worden (2013), pocit úľavy často sprevádza pocit viny. Výsledky empirického výskumu Elisonovej a McGonigleovej

(2003) ukázali, že pocit viny sa vyskytoval u pozostalých, ktorí prežívali altruistickú a duálnu úľavu, kým v prípade relačnej úľavy chýbal.

Literatúra

- Attig, T. (2004). Disenfranchised grief revisited: Discounting hope and love. *Omega*, 49, 197-215.
- Cable, D. G. & Martin, T. L. (2007). Countering empathic failure: Supporting disenfranchised grievers. In K. J. Doka (Ed.), *Living with grief: Before and after the death* (289-298). Washington: Hospice Foundation of America.
- Doka, K. J. (1989). Disenfranchised grief. In K. J. Doka (Ed.), *Disenfranchised grief. Recognizing hidden sorrow* (3-11). Lexington, MA: Lexington books.
- Doka, K. J. (2002a). Introduction. In: K. J. Doka (Ed.), *Disenfranchised grief. New directions, challenges, and strategies for practice* (5-22). Champaign, IL: Research Press.
- Doka, K. J. (2002 b). A later loss: The grief of ex-spouses. In K. J. Doka (Ed.), *Disenfranchised grief. New directions, challenges, and strategies for practice* (155-166). Champaign, IL: Research Press.
- Elison, J. & McGonigle, Ch. (2003). *Liberating Losses*. Cambridge, MA: Perseus.
- Kastenbaum, R. J. (2004). *Death, society, and human experience*. Needham Heights, MA: Allyn & Bacon.
- Kauffman, J. (2002). The psychology of disenfranchised grief: Liberation, shame, and self-disenfranchisement. In K. J. Doka (Ed.), *Disenfranchised grief. New directions, challenges, and strategies for practice* (61-77). Champaign, IL: Research Press.
- Martin, T. L. & Doka, K. J. (2000). *Men don't cry ... women do: Transcending gender stereotypes of grief*. Philadelphia: Brunner/Mazel.
- Rando, T. (1993). *Treatment of complicated mourning*. Champaign, IL: Research Press.
- Worden, J. W. (2013). *Smútkové poradenstvo a smútková terapia*. Trenčín: Vydavateľstvo F.

Temná triáda osobnosti ako prediktor epistemicko nepodložených presvedčení

Dark Triad as a Predictor of Epistemically Unfounded Beliefs

Peter Teličák, Peter Halama

Ústav experimentálnej psychológie, Centrum spoločenských a psychologických vied SAV

e-mail: peter.telicak@savba.sk

Abstrakt

Cieľom príspevku je poukázať na osobnostné zdroje epistemologicko nepodložených presvedčení (ENP), ktoré majú negatívny dosah ako na jednotlivcov tak aj na spoločnosť. Výskum sa zameriava na osobnostné črty temná triáda: narcizmus, psychopatia a machiavelizmus, a ich súvis s pseudovedeckými, paranormálnymi a konšpiračnými presvedčeniami. Výskumný súbor bol tvorený 829 respondentmi, z čoho bolo 481 (58 %) žien, s priemerným vekom 29,98. Údaje boli získané prostredníctvom Škály epistemologicky nepodložených presvedčení a Krátkeho dotazníka Temnej triády. Údaje boli analyzované prostredníctvom lineárnej regresnej analýzy, kde závislé premenné boli tvorené dimenziami ENP a nezávislé premenné Temnou triádou. Ako kontrolné premenné boli súčasťou modelu aj demografické premenné: pohlavie, vek a ukončené vzdelanie. Výsledky regresnej analýzy ukázali, že narcizmus a machiavelizmus spoločne s demografickými premennými sú prediktormi meraných ENP. Spomenuté prediktory vysvetľujú najväčšiu variabilitu hodnôt u konšpiračných presvedčení (19 %).

Kľúčové slová: temná triáda, konšpirácie, pseudoveda, paranormálne presvedčenia

Abstract

The aim of this study is to study sources of epistemologically unfounded beliefs (EUB) that have a negative impact on both individuals and society. The research focuses on dark triad personality traits: narcissism, psychopathies and machiavelism, and their relationship with pseudo-scientific, paranormal and conspiracy beliefs. The sample includes 829 respondents of whom 481 (58%) were women, with an average age of 29.98. The data was collected by the Scale of Epistemologically Unfounded Beliefs and Short Questionnaire of the Dark Triad. Data was analyzed by linear regression analysis. Depended variables includes EUB dimensions and independent variables includes Dark Triad. Demographic variables were included in the model as control variables: gender, age and completed education. The results of the regression analysis

showed that narcissism and machiavelism together with demographic variables predicts measured EUBs. These predictors explain the greatest variance of conspiracy beliefs (19%).

Keywords: dark triad, conspiracies, pseudoscience, paranormal beliefs

Grantová podpora: Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-16-0153.

Úvod

Za epistemologicko nepodložené presvedčenia (ďalej len ENP) sú podľa Lobato et al. (2014) považované tie, ktoré nie sú v súlade s totalitou poznania a dôkazov súčasnej vedy, pričom nie je možné ich pravdivosť overiť alebo sú dokonca v rozpore so súčasným poznaním. Lobato et.al (2014) medzi ne zaraďuje konšpiračné (napr. pád dvojčiek v USA spôsobený samotnou americkou vládou), pseudovedecké (napr. odmietanie očkovania) a paranormálne (napr. viera v existenciu duchov) presvedčenia. Skúmanie týchto presvedčení má dôležitý význam, keďže majú negatívny vplyv na medziskupinovú dynamiku (Graeupner & Coman, 2017), na zdravie (Jolley & Douglas, 2017), môžu viesť k predsudkom a diskriminácii (Jolley, Meleady & Douglas, in press), príp. aj k agresii voči osobám, ktoré sú predmetom konšpirácie (Swami et al., 2012). Pri skúmaní osobnostných zdrojov ENP sa ako významné ukazujú tzv. sociálno averzívne črty osobnosti, známe pod názvom temná triáda (angl. dark triad). Tento koncept zahŕňa narcizmus charakterizovaný neustálym vyhľadávaním pozornosti, zameraním na seba a vykorisťovaním v interpersonálnych vzťahoch, subklinickú psychopatiu charakterizovanú vysokou impulzivitou a nízkou empatiou a anxiitou, a tiež machiavelizmus charakterizovaný negatívnym obrazom iných a tendenciou zavádzať, klamať a manipulovať (Paulhus & Williams, 2002). Predchádzajúci výskum poukázal, že jednotlivé dimenzie temnej triády môžu mať súvis s niektorými typmi ENP, najmä konšpiráciami (Cichocka et al., 2016; Golec de Zavalá & Federico, 2018; Douglas & Sutton, 2011).

V našom príspevku sme sa zamerali na preskúmanie súvislosti temnej triády s ENP na slovenskej populácii. Naším výskumným cieľom je preskúmať, či dimenzie temnej triády predikujú mieru ENP nezávisle od základných demografických premenných (pohlavie, vek a vzdelanie).

Metóda

Výskumný súbor

Výskumný súbor tvorilo 829 respondentov (58 % žien) vo veku od 18 do 83 rokov ($M = 29,98$, $SD = 11,28$). Zber dát sme realizovali od konca októbra do konca novembra roku 2018 prostredníctvom anonymného elektronického dotazníka, pričom rekrutácia participantov bola realizovaná cez sociálne siete.

Metódy merania

Na meranie temnej triády bol použitý Krátky dotazník temnej triády osobnosti (Jones & Paulhus, 2014), v úprave Kozákovej (2013). Obsahuje 30 položiek s odpoveďami na 5 bodovej škále Likertovho typu, rozdelených do troch dimenzií: narcizmus (*Som priemerný človek*), psychopatia (*Páči sa mi, keď sa môžem pomstiť autoritám*) a machiavelizmus (*Nie je múdre prezrádzať svoje tajomstvá*). Vnútorňá konzistencia (ordinálna alfa) v našom výskumnom súbore sa pohybovala v rozmedzí 0,71 – 0,79.

Škála epistemologicky nepodložených presvedčení (Halama, in press) pozostáva z 18 položiek s odpoveďami na 5-bodovej škále Likertovho typu, rozdelených do troch dimenzií: konšpiračné presvedčenia (*Farmaceutický priemysel kvôli finančnému zisku z chemoterapie zatajuje existenciu účinného lieku na rakovinu*), pseudovedecké presvedčenia (*Očkovanie ľuďom viac zdravotne škodí, ako pomáha*) a paranormálne presvedčenia (*Existencia duchov a strašidiel nie je výmysel, ale má reálny základ*). Vnútorňá konzistencia (ordinálna alfa) v našom výskumnom súbore sa pohybovala v rozmedzí 0,72 – 0,83.

Procedúra

Pre spracovanie výskumných dát sme použili štatistický software SPSS, JAMOVI, R. Súvislosti medzi temnou triádou a ENP boli skúmané lineárnou regresnou analýzou metódou Enter s odhadom koeficientov pomocou bootstrappingu ($N = 5000$), pričom do regresnej rovnice boli ako prediktory v prvom kroku zaradené pohlavie, vek a vzdelanie, a v druhom kroku dimenzie temnej triády. Výskyt multikolinearity prediktorov bol odhadovaný prostredníctvom VIF koeficientov (pohybovali sa v priaznivom rozmedzí 1,02 – 1,63).

Výsledky

Výsledky regresnej analýzy sú uvedené v tabuľke č.1. Ukázalo sa, že demografické premenné (pohlavie, vek, vzdelanie) sú signifikantnými prediktormi všetkých typov ENP (pričom percento vysvetlenej variancie pre jednotlivé ENP sa pohybovalo od 10 do 7). V druhom kroku regresnej analýzy sa ukázalo, že dimenzie temnej triády dokážu signifikantne predikovať všetky

ENP nad rámec predikcie demografickými premennými, a to najviac u konšpirácií ($\Delta\text{AdjR}^2 = 0,09$) a menej u paranormálnych presvedčení ($\Delta\text{AdjR}^2 = 0,05$) a pseudovedeckých presvedčení ($\Delta\text{AdjR}^2 = 0,04$). Sgnifikantnými prediktormi všetkých ENP boli narcizmus a machiavelizmus, neukázal sa však efekt psychopatie.

Tabuľka 1 Výsledky regresnej analýzy

Model	Prediktory	Konšpirácie β	Paranormálne β	Pseudoveda β
1	Pohlavie (1 – M, 2 – Ž)	0,14***	0,24***	0,18***
	Vek	-0,11**	-0,12**	-0,09*
	Vzdelanie	-0,20***	-0,06	-0,12**
	AdjR ²	0,10***	0,09***	0,07***
2	Pohlavie (1 – M, 2 – Ž)	0,18***	0,27***	0,21***
	Vek	-0,04	-0,08*	-0,05
	Vzdelanie	-0,18***	-0,05	-0,11**
	Narcizmus	0,13***	0,13***	0,13***
	Psychopatia	0,02	0,08	0,04
	Machiavelizmus	0,24***	0,09*	0,12**
	AdjR ²	0,19***	0,14***	0,11***
	ΔAdjR^2	0,09***	0,05***	0,04***

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$.

Diskusia

Výsledky regresnej analýzy v prvom kroku ukázali, že miera ENP súvisí so všetkými zisťovanými demografickými premennými. Vyššiu preferenciu ENP majú ženy, mladšie osoby a menej vzdelané osoby. Aj keď z veľkosti regresných koeficientov vyplýva, že nejde o vecne vysoké vzťahy (absolútne hodnoty regresných koeficientov sa pohybujú od 0,06 po 0,25), treba tieto výsledky brať do úvahy. V kontexte snahy o znižovanie negatívnych dôsledkov ENP je dôležitým protektívnym faktorom pred podliehaním ENP vzdelanie, ktoré predikovalo tak mieru konšpiračných ako aj pseudovedeckých presvedčení. Dá sa povedať, že vyššie vzdelanie znižuje príklon ku konšpiračným presvedčeniam tým, že zvyšuje pocit kontroly nad svetom a zvyšuje kognitívnu komplexitu (Van Prooijen, 2017). Vzdelanie má tiež negatívny vzťah k tendenciám prijímať relatívne zjednodušujúce vysvetlenia komplexnejších udalostí (Rindermann & Neubauer, 2004). Ostáva však nezodpovedaná otázka, prečo tento efekt nefunguje aj u paranormálnych presvedčení.

Výsledky druhého kroku regresnej analýzy poukázali, že prediktormi všetkých ENP sú narcizmus a machiavelizmus, ale nie psychopatia. Narcizmus, machiavelizmus spoločne s pohlavím a výškou dosiahnutého vzdelania najlepšie vysvetľujú variabilitu premennej konšpiračných presvedčení (približne 19%). Pri interpretácii tohto výsledku sa dá vychádzať

z poznatkov, ktoré poukazujú na narcizmus a machiavelizmus ako premenné, ktoré sú prediktormi možného maladaptívneho správania (Jonason & Webster, 2012; Lau & Marsee, 2013). Narcizmus v malígnej forme, ktorá je charakterizovaná vzťahovačnosťou a lipnutím na vlastných názoroch a presvedčeniach má podľa Fromma (1969) xenofóbne zafarbenie, čo môže viesť k negatívnej medziskupinovej dynamike. Jedinec s narcisnými črtami osobnosti seba vníma ako dôležitého lídra, ktorý disponuje potrebnými informáciami na základe čoho trvá na preukazovaní rešpektu. Machiavelizmus, ktorý je charakterizovaný chladom a cynickou tendenciou k manipulácii, predstavuje nebezpečný faktor pre spoločnosť. Jedinci vykazujúci vyššiu úroveň machiavelizmu majú tendencie získavať ľudí na svoju stranu, vedú manipulovať informáciami s cieľom použitia ich proti druhým (Christie & Geis, 1970). Na základe tohto sa dá predpokladať, že takíto ľudia budú vo väčšej miere podozrievať iných z konšpiračného pôsobenia a dôverovať alternatívnym vysvetleniam (pseudoveda, paranormálne javy).

Podporu týmto tvrdeniam dáva aj to, že práve cynickým a vypočítavým postojom boli disponované samotné ideológie minulého storočia, ktoré boli príčinami mnohých bolestných tragédií. Manipulatívnosť s informáciami, ktorú môžeme pozorovať v súčasnosti naprieč „alternatívnou“ scénou ponúkajúcou nepravdivé informácie, môže viesť k negatívnym reakciám namiereným zväčša proti minoritám. Extrémne politické zoskupenia často vykazujú vieru v nepodložené presvedčenia (van Prooijen et al., 2015). Ich cynicky a vypočítavo kalkulujúce stratégie počítajúce so strachom a neistotou človeka, môžeme považovať za reálie, ktoré spomenutý druh sociálno averzívnych črt osobnosti zneužívajú k vyvolávaniu maladaptívnych sociálnych interakcií. Je to viditeľné najmä v takých ideologických konceptoch minulého storočia ako sú nacizmus, fašizmus a komunizmus. Výsledky predchádzajúcich štúdií opakovane potvrdzujú, že konšpiračné presvedčenia ako súčasť extrémnych politických zoskupení (van Prooijen et al., 2015), vedú k predsudkom, diskriminácii a k agresívnym prejavom voči osobám, ktoré sú predmetom konšpirácie (Jolley, Meleady & Douglas, 2019; Swami et al., 2012).

Limity a budúce výskumné zámery

Výsledky a najmä veľkosti regresných koeficientov naznačujú, že temná triáda vysvetľuje len istú časť variability hodnôt ENP. ENP sa dajú považovať za komplexný multifaktorový jav a dôsledok interakcie medzi osobnostnými, kognitívnymi a sociálnymi faktormi. Je preto nevyhnutné reflektovať aj iné možné predikujúce premenné. Zaujímavým pre ďalší výskum ENP by bolo mapovanie psychopatologických zdrojov osobnosti (napr. psychopatologické tendencie ale aj existenciálne premenné ako napr. potreba kontroly nad svetom a životom a pod. Predchádzajúce výskumy napr. zistili, že strach zo smrti, ktorý pramení z obáv človeka

o vlastné zdravie, ale aj z negatívnych spoločenských udalostí, môže zvyšovať príklon k ENP (Newheiser, Farias, & Tausch, 2011).

Literatúra

- Cichocka, A., Marchlewska, M., & de Zavala, A. G. (2016). Does Self-Love or Self-Hate Predict Conspiracy Beliefs? Narcissism, Self-Esteem, and the Endorsement of Conspiracy Theories. *Social Psychological and Personality Science*, 7(2), 157-166.
- Christie, R., & Geis, F. L. (1970). *Studies in Machiavellianism*. New York: Academic Press
- Douglas, K. M., & Sutton, R. M. (2011). Does it take one to know one? Endorsement of conspiracy theories is influenced by personal willingness to conspire. *British Journal of Social Psychology*, 50(3), 544-52. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8309.2010.02018.x>
- Fromm (1969). *Lidské srdce – jeho nadání k dobru a zlu*. Praha: Mladá fronta, ISBN: 978-80-555-0932-7.
- Golec de Zavala, A., & Federico, C. M. (2018). Collective narcissism and the growth of conspiracy thinking over the course of the 2016 United States presidential election: A longitudinal analysis. *European Journal of Social Psychology*, 48(7), 1011-1018. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2496>
- Graeupner, D., & Coman, A. (2017). The dark side of meaning-making: How social exclusion leads to superstitious thinking. *Journal of Experimental Social Psychology*, 69, 218-222. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2016.10.003>
- Halama, P. (in press). Konštrukcia a psychometrické vlastnosti škály epistemologicko nepodložených presvedčení. *Sociálne procesy a osobnosť*.
- Jolley, D., & Douglas, K. M. (2017). Prevention is better than cure: Addressing anti-vaccine conspiracy theories. *Journal of Applied Social Psychology*, 47(8), 459-469. <https://doi.org/10.1111/jasp.12453>
- Jolley, D., Meleady, R., & Douglas, K. M. (in press). Exposure to intergroup conspiracy theories promotes prejudice which spreads across groups. *British Journal of Psychology*. <https://doi.org/10.1111/bjop.12385>
- Jonason, P. K., & Webster, G. D. (2012). A protean approach to social influence: Dark Triad personalities and social influence tactics. *Personality and Individual Differences*, 52(4), 521-526.
- Jones, D. N., & Paulhus, D. L. (2014). Introducing the Short Dark Triad (SD3): A Brief Measure of Dark Personality Traits. *Assessment*, 21(1), 28-41.
- Kozáková, N. (2013). *Osobnostné črty, „Dark Triad“ (narcizmus, machiavelizmus a psychopatia) v súvislosti so správaním vodičov na Slovensku*. [Diplomová práca]. Bratislava: FIFUK.
- Lobato, E., Mendoza, J., Sims, V., & Chin, M. (2014). Examining the relationship between conspiracy theories, paranormal beliefs, and pseudoscience acceptance among a university population. *Applied Cognitive Psychology*, 28(5), 617-625.
- Lau, K. S. L., & Marsee, M. A. (2013). Exploring Narcissism, Psychopathy, and Machiavellianism in Youth: Examination of Associations with Antisocial Behavior and Aggression. *Journal of Child and Family Studies*, 22(3), 355-367.
- Newheiser, A. K., Farias, M., & Tausch, N. (2011). The functional nature of conspiracy beliefs: Examining the underpinnings of belief in the Da Vinci Code conspiracy. *Personality and Individual Differences*, 51(8), 1007-1011.

- Paulhus, D. L., & Williams, K. M. (2002). The dark triad of personality: Narcissism, Machiavellianism, and psychopathy. *Journal of Research in Personality*, 36(6), 556-563.
- Rindermann, H., & Neubauer, A. C. (2004). Processing speed, intelligence, creativity, and school performance: Testing of causal hypotheses using structural equation models. *Intelligence*, 32(6), 573-589.
- Swami, V., Nader, I. W., Pietschnig, J., Stieger, S., Tran, U. S., & Voracek, M. (2012). Personality and individual difference correlates of attitudes toward human rights and civil liberties. *Personality and Individual Differences*, 53(4), 443-447.
<https://doi.org/10.1016/j.paid.2012.04.015>
- van Prooijen, J. W. (2017). Why Education Predicts Decreased Belief in Conspiracy Theories. *Applied Cognitive Psychology*, 31(1), 55-58.
<https://doi.org/10.1002/acp.3301>
- van Prooijen, J. W., Krouwel, A. P. M., & Pollet, T. V. (2015). Political Extremism Predicts Belief in Conspiracy Theories. *Social Psychological and Personality Science*, 6(5), 570-578. <https://doi.org/10.1177/1948550614567356>

Politické presvedčenia a preferencie v kontexte piatich veľkých osobnostných črt

Political Beliefs and Preferences in the Context of the Big Five Personality Traits

Filip Uhrovič, Peter Halama, Michal Kohút

Trnavská univerzita v Trnave, Filozofická fakulta, Katedra psychológie

e-mail: filip.uhro@gmail.com

Abstrakt

Viaceré výskumy poukazujú na vzťah konzervativizmu či pravicových presvedčení s rôznymi osobnostnými dimenziami. Predložená štúdia sa zaoberá súvisom osobnostných črt päťfaktorového modelu, tzv. veľkej päťky, a hodnotením politickej orientácie respondenta na škálach liberalizmu – konzervativizmu, pravicovej – ľavicovej, ako aj vzťahom s výberom strany, ktorú by volil v najbližších voľbách. Na vzorke 801 respondentov meria veľkosť vzťahu a rozdiely medzi voličmi jednotlivých strán. Napriek zisteniam zahraničných výskumov sa v súbore nepotvrdili významné vzťahy medzi politickými presvedčeniami a piatimi osobnostnými črtami, a to ani na úrovni facetov. Taktiež sa nepreukázal ich vzťah s preferenciou konkrétnej strany. Jedinou výnimkou bola významne vyššia otvorenosť voličov Progresívneho Slovenska v porovnaní so sympatizantami ostatných strán. Uvedené výsledky naznačujú, že osobnostné črty sú rozložené rovnako naprieč celým politickým spektrom.

Kľúčové slová: päť veľkých osobnostných črt, politické presvedčenia, konzervativizmus

Abstract

Several studies indicated that there is a relation between conservatism or right-wing orientation with various personality traits. The present study deals with the relationship of the Big Five personality traits and self-assessment of political orientation, particularly on liberalism-conservatism scale, right-wing or left-wing orientation scale and preferred political party in next election. The size of the relationship and the differences between voters of each party was measured on a sample of 801 respondents. Despite foreign research findings, the results did not confirm significant relationships between political beliefs and Big Five personality traits, even at the facet level. Also, there was no relationship between personality traits and the preference of a particular party. The only exceptions were the higher openness of Progressive Slovakia voters

compared to other parties. These results suggest that personality traits are distributed equally across the political spectrum.

Keywords: Big Five personality traits, political beliefs, conservatism

Grantová podpora: Štúdia bola realizovaná s podporou agentúry VEGA, č. projektu 1/0363/18.

Úvod

Jedným z najdôležitejších prvkov demokracie je možnosť voliť si svojich zástupcov v parlamentných voľbách. Otázka politického správania vrátane účasti vo voľbách sa spája hlavne s problematikou postojov, viacerí autori si však všimli aj úlohu osobnosti. Eysenck (1968) už dávnejšie skúmal postoje, hodnoty a osobnosť vtedajších komunistov, socialistov, liberálov, konzervatívcov a fašistov. Vytvoril dve nezávislé škály: tzv. R –faktor (radikalizmus-konzervativizmus) a tzv. T-faktor (tvrdé odhodlanie uzatvorenej mysle – tough-mindedness v protiklade s útlacitosťou pružnej mysle – tender-mindedness). Identifikoval rozdiely v týchto škálach medzi niektorými skupinami, napr. vyššiu agresivitu u komunistov a fašistov.

Tradične hovoríme o dvoch dimenziách politickej orientácie – konzervativizmus vs. liberalizmus a ľavicová vs. pravicová orientácia. Konzervativizmus sa definuje dvomi znakmi: odolnosťou voči zmene a akceptáciou nerovnosti (napr. Jost et al, 2003). Ako však poznamenávajú Kivikangas et al (2017), pri skúmaní konzervativizmu sa často preberajú americké škály, ktoré nie vždy reflektujú európske politické špecifiká. Upozorňujú tiež, že v niektorých prípadoch sa dá použiť alternatívne ponímanie – delenie konzervativizmu na sociálny, spojený s témami ako rodová rovnosť, práva homosexuálov a pod., a ekonomický (napr. McCann, 2014).

Osobnostné črty a politické presvedčenia

McCann (2014) analyzoval dovtedajšie výskumy o vzťahu päťfaktorového modelu s politickým konzervativizmom v USA. Ako najvýznamnejší sa ukázal pozitívny vzťah konzervativizmu so svedomitosťou a negatívny s otvorenosťou. V jeho vlastnom výskume sa však objavil aj významný vzťah medzi všetkými zložkami konzervativizmu a neurotizmom. Metaanalýza Josta et al. (2003) sa zamerala na výskumy konzervativizmu v dvanástich štátoch od roku 1958 po rok 2000 na spolu 23 tisíc respondentoch. Okrem iného sa potvrdili hypotézy o jeho súvisi so zníženou otvorenosťou, potrebou organizácie a štruktúry či obavami, strachom a agresívnosťou. Van Hiel a Mervielde (2004) sa zamerali na otvorenosť a v Belgickej populácii zistili jej významný negatívny vzťah s konzervativizmom ako aj s pravicovými postojmi meranými škálou RWA. Osborne et al. (2013) vo svojej štúdií upozorňujú aj na súvis

konzervativizmu s dimenziou prívetivosti. Zistili totiž protichodné tendencie medzi facetami prívetivosti – kým zdvorilosť mala pozitívnu koreláciu, súcit mal negatívnu. McCann (2014) využil dáta zozbierané na veľkej vzorke obyvateľov USA, ktoré na úrovni štátov USA dával do súvisu s údajmi o volebných preferenciách. Zistil napr. súvis medzi otvorenosťou, svedomitosťou a extravertiou a voľením republikánskeho kandidáta (negatívny) a súvis s voľením demokratického kandidáta (pozitívny).

Cieľom tejto štúdie je zistiť, či a do akej miery súvisia osobnostné črty päťfaktorového modelu so sebahodnotením respondenta na škálach politických presvedčení ľavica/ pravica a liberál/konzervatívny. Taktiež sme zisťovali, či medzi sympatizantami jednotlivých politických strán existujú signifikantné rozdiely v osobnostných črtách.

Metóda výskumu

Súbor

Výskumný súbor pozostával 801 respondentov z celého Slovenska. Odpovede boli zbierané prostredníctvom elektronického dotazníka výskumnej agentúry v priebehu októbra a novembra 2018. Vo výskumnom súbore bolo 391 mužov (48,8 %) a 410 (51,2 %) žien. Priemerný vek respondentov bol 42,64 rokov ($SD = 14,86$), najmladší respondent mal 18, najstarší 76. Najväčší podiel respondentov žil v manželstve – 47,7 %, ďalej slobodných 24,2 %, rozvedených 11,5 %, žijúcich s druhom/družkou 13,4 % a ovdovených 3,2 %.

Najvyššie dosiahnuté vzdelanie bolo pre 8,5 % základné, pre 72,8 % stredoškolské vzdelanie a pre 18,8 % vysokoškolské.

Meracie nástroje

Na meranie piatich osobnostných faktorov bol použitý revidovaný Inventár veľkej päťky BFI-2. Výhodami tejto verzie sú hlavne jej stručnosť pri zachovaní merania troch faciet pre každú dimenziu: extravergia ($\alpha = 0,694$) – sociabilita, asertivita a energetická úroveň, prívetivosť ($\alpha = 0,770$) -súcit, zdvorilosť a dôvera, svedomitosť ($\alpha = 0,829$) -organizovanosť, produktivita a zodpovednosť, negatívna emocionalita ($\alpha = 0,840$) – úzkosť, depresia, emocionálna nestálosť a otvorenosť ($\alpha = 0,766$) – intelektuálna zvedavosť, estetická senzitivita a kreatívna predstavivosť. Dotazník obsahuje 60 položiek (Halama, Kohút, Soto, John, 2020).

Politické presvedčenia boli merané na sedembodovej číselnej škále. Tento formát sme zvolili pre jeho stručnosť, keďže otázky boli súčasťou širšej batérie skúmajúcej viaceré socio-demografické premenné merané na obdobných škálach (napr. náboženské). Konkrétne znenia otázok vytvorených autormi voľne inšpirované tradičnými meraniami politickej orientácie boli:

„Prosím ohodnoťte vaše politické presvedčenie od ľavicové (sociálne orientované, vyššia miera zásahu štátu do ekonomiky) až po pravicové (dôraz na ochranu súkromného vlastníctva a slobodu podnikania“ a „Prosím ohodnoťte vaše politické presvedčenie od liberálne (dôraz na toleranciu a slobodu jednotlivca) až po konzervatívne (zameranie na tradičné kultúrne, ekonomické a politické hodnoty)“. Konkrétne politické preferencie respondentov boli skúmané štandardnou otázkou: „Ktorú politickú stranu by ste volili v parlamentných voľbách, ak by sa voľby konali tento víkend?“

Analýza

Dáta boli spracované v štatistickom softvéri JASP. Pri meraní veľkosti vzťahu konzervativizmu/ liberalizmu a ľavicovej/ pravicovej orientácie s osobnostnými črtami bol použitý Spearmanov korelačný koeficient. Pri meraní rozdielov medzi osobnostnými črtami bol použitý t-test pre dve nezávislé vzorky (voliči danej strany a ostatní respondenti) so zisťovaním signifikancie po zohľadnení Bonferroniho korekcie a Cohenovým D.

Výsledky

V oblasti politických presvedčení sa pri oboch premenných vyskytovala výrazná tendencia neutrálnych – stredových odpovedí. Pri premennej pravica/ ľavica bol medián 4, pričom túto stredovú hodnotu uvádzalo až 46,7 % respondentov ($n = 374$). Podobne tomu bolo aj pri premennej liberál/ konzervatívny, kde bol taktiež medián 4, pri 41,6 % respondentoch, ktorí označili túto hodnotu ($n = 333$).

Korelačná analýza nepotvrdila súvis medzi osobnostnými dimenziami veľkej päťky a pravicovou orientáciou, namerané korelácie neboli signifikantné, prípadne preukazovali veľmi slabú mieru efektu (tabuľka č.1). Jediná dimenzia, ktorej súvis nepatrne dosiahol hranicu slabého vzťahu je záporný vzťah medzi negatívnou emocionalitou a pravicovými presvedčeniami ($r_s = -0,101^{**}$), čo však považujeme za veľmi nízku úroveň miery efektu. Podobne je tomu aj pri vzťahu medzi liberálnymi presvedčeniami a črtami. Tu bol jediný signifikantný vzťah s prívetivosťou, aj to len pri veľmi nízkej miere efektu ($r_s = -0,072^{**}$). Taktiež na úrovni faciet sa nepreukázali signifikantné vzťahy významnejšej miery efektu. (tabuľka č.1). Ukazuje sa však, že socio-demografické premenné majú o čosi vyšší súvis s politickou orientáciou ako osobnostné črty (na úrovni slabého vzťahu). Pravicová orientácia napr. súvisela negatívne s vekom ($r_s = -0,160^{**}$) a pozitívne s vzdelaním ($r_s = -0,193^{**}$), konzervatívna s významnosťou náboženského založenia ($r_s = 0,252^{**}$). Tiež bola zistená nižšia konzervatívnosť u ľudí

žijúcimi s druhom/družkou ($N = 107$, $M = 3,54$, $SD = 1,483$) v porovnaní s ostatnými ($N = 694$, $M = 4,10$, $SD = 1,312$), ($t_{799} = 3,700$, $p \leq 0,000$, Cohenovo $d = 0,384$).

Pri zisťovaní rozdielov v črtách u voličov jednotlivých politických strán sa ukázal signifikantný rozdiel len v otvorenosti voličov Progresívneho Slovenska ($N = 30$, $M = 3,93$, $SD = 0,63$) v porovnaní s ostatnými respondentami ($N = 771$, $M = 3,56$, $SD = 0,57$). Tento rozdiel bol štatisticky významný ($t_{799} = 3,50$, $p \leq 0,001$, Cohenovo $d = -0,65$) aj po uplatnení Bonferroniho korekcie. Zber dát prebiehal ešte pred zlúčením do koalície so stranou Spolu.

Tabuľka 1 Vzťah politickej orientácie a osobnostných črt

Osobnostné črty	Ľavica – pravica r_s	Liberálne – konzervatívne r_s
Extraverzia	0,072*	-0,033
Sociabilita	0,057	-0,062
Asertivita	0,036	0,011
Energetická úroveň	0,076*	-0,028
Prívetivosť	0,035	-0,072*
Súcit	0,011	-0,054
Zdvorilosť	0,019	-0,068
Dôvera	0,048	-0,057
Svedomitosť	0,071*	0,023
Organizovanosť	0,072*	0,049
Produktivita	0,033	0,034
Zodpovednosť	0,079*	-0,019
Negatívna emocionalita	-0,089*	0,018
Úzkosť	-0,060	0,031
Depresia	-0,114**	0,003
Emocionálna nestálosť	-0,068	0,010
Otvorenosť	0,067	-0,001
Intelektuálna zvedavosť	0,055	-0,004
Estetická senzitivita	0,039	-0,014
Kreatívna predstavivosť	0,086*	0,010

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

Diskusia

Výskum nepotvrdil súvis medzi osobnostnými črtami a politickým presvedčením, či už na škále ľavica – pravica, alebo na škále konzervatívny – liberál. Tieto zistenia sú v rozpore so zahraničnými výskumami (McCann, 2014, Josta et al. 2003, Van Hiel a Mervielde, 2004), podľa ktorých by sme mohli očakávať negatívny vzťah konzervativizmu a otvorenosti, prípadne pozitívny vzťah svedomitosti a pravicovej orientácie. Predpokladáme však, že veľký efekt na výsledky mohol mať sklon voliť neutrálnu – stredovú odpoveď. Jaroš a Voda (2018) poukazujú na to, že v doterajších výskumoch sa k stredovej odpovedi uchýľovali respondenti

hlavne pri nižšej informovanosti, hoci v ČR túto hypotézu nepotvrdili. Navyše, delenie len na škálach konzervativizmus – liberalizmus a ľavica – pravica nezachytáva celkové nazeranie voliča na reálne fungovanie politiky. Ako ukazujú doterajšie výskumy (Jaroš, Voda, 2018, Lukas, Šerek, 2007) pri utváraní kognícií či postojov o politikoch či stranách si respondenti všímajú aj také premenné ako korektnosť vs. populistickosť, novosť či „ostrieľanosť“ politika/strany, materializmus – postmaterializmus, prípadne pri delení na pravicu-ľavicu si všímajú rozdielne ekonomické aspekty a aspekt zmien v spoločnosti.

Významne vyššia otvorenosť u voličov PS naznačuje, že osobnosť voliča sa môže skôr prejavovať vo výbere strany, než v abstraktnom vnímaní konštruktov ľavica-pravica. Vzťah otvorenosti s volením PS považujeme za zrozumiteľný, keďže v dobe zberu dát išlo o novú stranu liberálneho zamerania, čo mohlo imponovať obzvlášť respondentom s vysokou otvorenosťou. Pri skúmaní rozdielov medzi sympatizantmi jednotlivých strán však treba brať do úvahy aj vysokú mieru tzv. plytkej volatility, keď sa volič často presúva medzi stranami z jedného politického bloku (Gyarfášová, et al. 2017). Z tohto dôvodu môže byť ťažšie detegovať rozdiely medzi sympatizantami strán, keďže zo štatistického hľadiska skupina nevoličov konkrétnej strany (napr. OĽaNO) zahŕňa rovnako zarytých odporcov tejto strany, ako aj sympatizantov príbuzných strán (napr. KDH, SAS).

Hlavnou limitáciou výskumu je pomerne hrubé meranie politickej orientácie a preferencií, keďže dané oblasti boli len výsekom spektra rôznych socio-demografických premenných. Pri budúcom podrobnejšom výskume v danej oblasti je vhodná aplikácia podrobnejších testov politickej orientácie, ako aj meranie sympatií k jednotlivým stranám na viacbodových numerických škálach.

Záver

Absencia výraznejších zistení nás motivuje ďalej sa venovať problematike. Je otázka, či ide dôsledok nižšej rozlišovacej schopnosti niektorých položiek, alebo skôr osobnosť má u slovenských respondentov len malý súvis s politickými presvedčeniami. Treba vziať do úvahy aj to, že „súčasná politická psychológia nepracuje s predstavou, že je možná absolútne presná predpoveď politického správania a jednania len na základe znalosti osobnosti“ a „naopak, situačná predikcia, teda podmienený odhad v politickej psychológii jednoznačne prevláda“ (Krejčí, 2004, str. 89).

Literatúra

Eyesenck H. J. (1968). *The Psychology of Politics*. London: Routledge and Kegan Paul.

- Halama, P., Kohút, M., Soto, C. J., John, O. P. (2020). Slovak Adaptation of the Big Five Inventory (BFI-2): Psychometric Properties and Initial Validation. *Studia Psychologica*, 62 (1), 74-87
- Jost, J. T., Glaser, J., Kruglanski, A. W., Sulloway, F. J. (2003). Political conservatism as motivated social cognition. *Psychological Bulletin*, 129, 339–375.
- Gyarfášová, O., Bahna, M., Slosiarik, M. (2017) Sila nestálosti: volatilita voličov na Slovensku vo voľbách 2016. *Stredoevropské politické studie*, 19(1) 1–24. doi: 10.5817/CEPSR.2017.1.1
- Jaroš, B., Voda, P. (2018) Znalosti a pozice v politickém prostoru: případ parlamentních voleb v Česku 2017. *Stredoevropské politické studie*, 20, 16–37. doi: 10.5817/CEPSR.2018.1.16
- Kivikangas, J. M., Lönnqvist, J. E., Ravaja, N. (2017) Relationship of Moral Foundations to Political Liberalism-Conservatism and Left-Right Orientation in a Finnish Representative Sample. *Social Psychology*, 48, 246–251
- Krejčí, O. (2004). *Politická psychologie*. Praha: Ekopress
- Lukas, J. a Šerek, J. (2007) Aplikace techniky repertoárové mřížky na zkoumání utváření dojmů o politicích. *Československá psychologie*, 51(6), 622-634
- McCann, S. J. H. (2014) Big Five Personality Differences and Political, Social, and Economic Conservatism: An American State -Level Analysis. In Rentfrow, P. J. (Ed.), *Geographical Psychology: Exploring the Interaction of Environment and Behavior* (pp. 139 -160). New York: American Psychological Association.
- Osborne D, Wootton, L.W., Sibleyho, Ch. G. (2013) Are Liberals Agreeable or Not? Politeness and Compassion Differentially Predict Political Conservatism Via Distinct Ideologies. *Social Psychology*, 44, 354–360.
- Van Hiel, A., Mervielde, I. (2004) Openness to Experience and Boundaries in the Mind: Relationships with Cultural and Economic Conservative Beliefs. *Journal of Personality*, 72. 659-686.

Súvislosť medzi šikanovaním a užívaním drog v staršom školskom veku

The Link Between Bullying and Drug Use in Older School Age

Marta Vavrová

UCM v Trnave, Filozofická fakulta, Katedra psychológie, Nám. J. Herdu 2, 91701 Trnava

e-mail: marta.vavrova@ucm.sk

Abstrakt

Štúdia sa zaoberá problematikou šikanovania v súvislosti s užívaním drog (alkohol, tabak, marihuana, ostatné ilegálne drogy). Cieľom štúdie bolo preskúmať súvislosť medzi fyzickým, psychickým šikanovaním (obetí) a užívaním drog so zreteľom na pohlavie a vek. Výskumný súbor tvorilo 513 žiakov ZŠ (11 – 15 rokov) (56 % dievčat a 44 % chlapcov) z rôznych regiónov Slovenska. Zber údajov prebiehal prostredníctvom dotazníka SAHA. Zistenia hovoria o až 2× vyššom výskyte psychickej než fyzickej viktimizácie, a to významne vyššej psychickej u dievčat a fyzickej u chlapcov. Medzi vekovými skupinami sú zanedbateľné rozdiely. Výsledky regresnej analýzy potvrdili rizikový efekt fyzického šikanovania na všetky sledované formy užívania drog a vek 15 rokov ako prediktor pri užívaní legálnych drog.

Kľúčové slová: šikanovanie, viktimizácia, školský vek, užívanie drog.

Abstract

The study deals with bullying in relation to drug use (alcohol, tobacco, marijuana, other illegal drugs). The aim of the study was to investigate the link between physical, mental bullying (victimization) and the drug use with regard to gender and age. The research sample consisted of 513 primary school pupils (11 to 15 years) (56% of girls and 44% of boys) from different regions of Slovakia. The findings report up to 2x higher incidence of mental than physical victimization, significantly higher mental in girls and physical in boys. There are negligible differences between age groups. The results of the regression analysis confirmed the risk effect of physical bullying on all monitored forms of drug use and the age of 15 as a predictor of legal drug use.

Keywords: bullying, victimization, school age, drug use.

Grantová podpora: Príspevok vznikol s podporou projektu VEGA č. 1/0042/17: Rizikové správanie v adolescencii, jeho incidencia a ovplyvňujúce faktory.

Úvod

Šikanovanie na školách je považované za globálny problém. Podľa Koláre (2011, s. 32) „šikanovanie vzniká, ak jeden alebo viac žiakov úmyselne, väčšinou opakovane týra a zotročuje spolužiaka či spolužiakov a používa k tomu agresiu a manipuláciu“. Ako uvádza Pétiová (2014), oproti zisteniam z roku 2005 stúpol výraznejšie počet opýtaných, ktorí boli svedkami (2005: 41,1%, 2014: 56,8%) a obeťami šikanovania (2005: 13,4%, 2014: 20,8%). Prieskum z roku 2018 realizovaný Slovenským národným strediskom pre ľudské práva u žiakov 6. – 9. ročníkov ukázal, že výskyt šikany v škole potvrdilo 56 % žiakov základných škôl, 44,8 % stredoškôľakov a 50,8 % žiakov osemročných gymnázií.

Jeden z mnohých diskutovaných následkov šikany je abúzus návykových látok. Šikanovanie v škole sa javí ako rizikový faktor, resp. prediktor užívania návykových látok, pričom samotné užívanie predstavuje spôsob zvládania situácie, že je jedinec obeťou šikany (Gosende et al., 2019; Radliff et al., 2012; Mutiso et al., 2019; Tharp-Taylor, 2009). Rospenda et al. (2013) uvádzajú, že vzťahy sú kľúčom k vývinovým procesom adolescentov a mladých dospelých, a preto interpersonálne stresory, ako je šikanovanie, môžu pre túto populáciu predstavovať osobitné zdravotné riziko. Tvrdenia autori podporili v štúdií, kde boli zistené pozitívne korelácie medzi viktimizáciou a nárazovým pitím, počtom vypitých pohárikov v jednom dni, počtom priemerných dní kedy žiaci pili a počtom problémov v dôsledku pitia. Regresná analýza poukázala na signifikantne vyššie skóre v daných premenných u obetí, ako u študentov, ktorí šikanovaní neboli. Gosende et al. (2019) uvádzajú, že obeť šikany majú často zhoršený školský prospech, nízke sebavedomie, zneužívajú alkohol a drogy, prejavujú sa u nich zdravotné problémy a depresívne symptómy. Tharp-Taylor (2009) potvrdil súvis medzi užívaním alkoholu, cigariet a marihuany a fyzickým a mentálnym šikanovaním u žiakov vo veku 11 – 14 rokov. Radliff et al. (2012) realizovali analýzu súvisu užívania návykových látok a šikany u viac ako 70000 žiakov, ktorá potvrdila významne častejšie užívanie návykových látok u obetí šikany ako u osôb, ktoré šikanu nezažili. Quinn et al. (2016) realizovali výskum u dospievajúcich vo veku 13 – 17 rokov, kde zistili pozitívny vzťah medzi užívaním alkoholu, fajčením a rolou osoby: útočník a prihliadajúci. Medzi obeťami a obraňujúcimi sa však korelácia nepotvrdila. Sharp et al. (2019) preukázali vzťah medzi verbálnou a kyber šikanou a užívaním alkoholu za posledný mesiac. Užívanie marihuany potvrdili iba u agresora, u samotných obetí nie. Na základe teoreticko-empirických východísk sa predkladaná štúdia zaoberá preskúmaním súvislosti medzi rolou obeť šikanovania (viktimizáciou) – fyzického a psychického, a fajčením, užívaním alkoholu, marihuany a ilegálnych drog na vzorke slovenskej populácie detí staršieho školského veku.

Ciele:

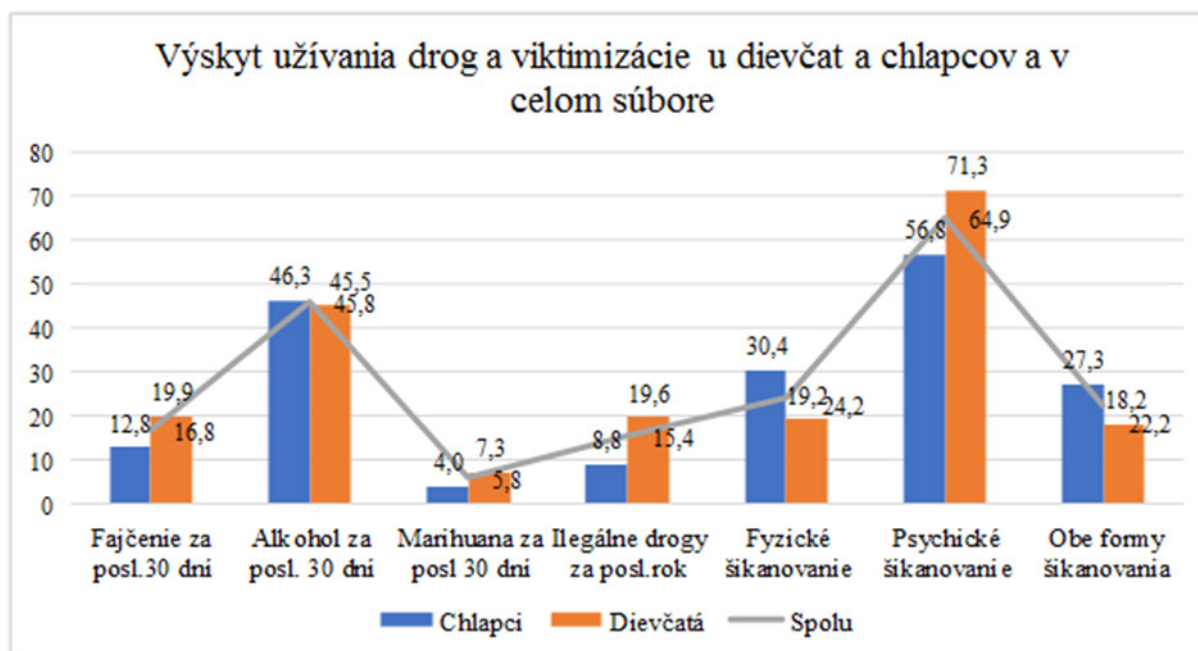
- Zistiť výskyt šikany – psychickej a fyzickej, užívania alkoholu, marihuany a fajčenia za posledný mesiac a ilegálnych drog (okrem marihuany) za posledný rok.
- Zistiť rozdiely vo výskyte šikanovania vzhľadom na vek a pohlavie.
- Zistiť, ktoré z prediktorov fyzické a psychické šikanovanie, vek a pohlavie majú v rámci spolupôsobenia samostatný či interakčný efekt na jednotlivé formy užívania drog.

Metódy

Výskumný súbor tvorilo 513 žiakov základných škôl vo veku 11 až 15 rokov (priemerný vek 14,2 rokov) z rôznych regiónov Slovenska, z toho 286 (55,8 %) dievčat a 227 (44,2 %) chlapcov. Údaje boli zozbierané v rámci projektu SAHA (VEGA 1/0042/17) s použitím rovnomennej dotazníkovej metodiky (originál Weissberg et al., 1991, Schwab-Stone, 1995, v ČR Blatný et al. 2004 a i.). Ide o multiškálový širokospektrálny dotazník, ktorý zachytáva rizikové a protektívne faktory rizikového správania mládeže a tiež výskyt rizikového správania, jeho následky, psychologický a (j) psychiatrický kontext. Jej autormi sú Weissberg et al. (1991) a slovenská verzia bola zostavená na Katedre psychológie FF UCM v Trnave a psychometricky overená (Rojková, 2017). Výsledky výskumov s použitím slovenskej verzie publikovali napr. Mičková, 2019; Démuthová, 2018, 2019; Václaviková & Holienková, 2019; Rojková & Mydlová, 2019 atď. Pre účely výskumu boli vybrané položky zisťujúce výskyt užívania alkoholu, marihuany a fajčenia za posledný mesiac a užívanie ilegálnych drog za posledný rok. Marihuana bola vyčlenená z ilegálnych návykových látok ako samostatná kategória. Premenné boli použité v dvoch podobách, v pôvodnej ordinálnej verzii a v rekódovanej binárnej verzii (výskyt/ nevýskyt užívania). Fyzické a psychické šikanovanie bolo zisťované 9-položkovou Škálou viktimizácie, pričom fyzické šikanovanie sýtia 3 a psychické 6 položiek. Subškály sme rekodovali na binárne premenné spôsobom: ak v jednej z položiek žiak uviedol inú odpoveď ako „Nikdy“, bola mu pridelená hodnota 1.

Výsledky

V rámci prvého cieľa bola aplikovaná frekvenčná analýza, i na znázornenie rozdelenia premenných vstupujúcich do vyšších analýz v druhej fáze spracovania. Výsledky výskytu foriem užívania drog a foriem šikanovania (viktimizácie) – fyzickej, psychickej a výskyt oboch súčasne uvádzame v Obr.1.

Obrázok 5 Relatívne početnosti zastúpenia výskytu foriem užívania drog a viktimizácie u chlapcov a dievčat

Pokračovali sme bivariačnou analýzou rozdielov vo výskyte foriem užívania drog, fyzickej a psychickej formy šikanovania medzi vekovými skupinami s použitím Chí-kvadrát testu a medzi chlapcami a dievčatami s použitím Fischerovho exaktného testu, ktorých výsledky uvádzame v Tab. 1. Môžeme interpretovať významne vyšší výskyt fajčenia za posledných 30 dní a rovnako užívania ilegálnych drog za posledný rok u dievčat než u chlapcov. Fyzická forma šikanovania je viac prítomná u chlapcov a psychická forma významne viac u dievčat (Sig. < 0,01). Medzi vekovými skupinami boli zistené významné rozdiely vo výskyte fajčenia, pitia alkoholu a užitia marihuany za posledný mesiac, pričom percento užívania je vyššie v každej staršej vekovej skupine. V užívaní ilegálnych drog, ani vo výskyte fyzického či psychického šikanovania nie je významný rozdiel medzi vekovými skupinami.

Tabuľka 9 Štatistické testovanie rozdielov vo výskyte foriem užívania drog a viktimizácie vzhľadom na pohlavie a vek (početnosti sú uvedené v %)

	Fajčenie /30 dní	Alkohol /30 dní	Marihuana /30 dní	Ilegálne drogy/rok	Fyzické šikanovanie	Psychické šikanovanie
Pohlavie						
Chlapci	12,8	46,3	4,0	8,8	30,4	56,8
Dievčatá	19,9	45,5	7,3	19,6	19,2	71,3
P hodnota*	< 0,05	0,859	0,130	< 0,001	< 0,01	< 0,01
Vekové kategórie						
11 až 13-ročný	5,7	19,8	1,9	12,3	26,4	67,0
14-ročný	11,6	42,2	4,6	15,0	23,1	63,4
15-ročný	25,6	60,3	8,5	17,1	23,9	65,8
P hodnota**	< 0,001	< 0,001	< 0,05	0,513	0,818	0,687

*Fischerov exaktný test

**Chí-kvadrát test

V treťom kroku analýzy sme aplikovali testovanie regresných modelov pri binárnych závislých premenných foriem užívania drog (fajčenie, alkohol, marihuana, ilegálne drogy) a s prediktormi v prvom modeli: veková kategória, pohlavie, fyzické a psychické šikanovanie; a so zadaním interakčnej kombinácie pohlavia s fyzickým a pohlavia so psychickým šikanovaním v druhom modeli. Výsledky uvádzame v Tab.2.

Fajčenie: významnými prediktormi sú pohlavie, veková skupina 15-ročných a fyzické šikanovanie.

Alkohol: významnými prediktormi sú veková skupina (všetky kategórie) a fyzické šikanovanie.

Marihuana: významným prediktorom je pohlavie, na hladine Sig. < 0,055 veková skupina 15-ročných. V druhom modeli bolo ako významné rozpoznané i fyzické šikanovanie.

Ilegálne drogy: významnými prediktormi sú pohlavie, fyzické i psychické šikanovanie, ktoré v tomto prípade zvyšujú šancu na užívanie za posledný rok. V modeli 2 môžeme rozpoznať interakčný efekt mužského pohlavia a psychického šikanovania, ktorý je ale v hladine významnosti Sig. < 0,09.

Tabuľka 10 Štatistické testovanie regresných modelov s binárnou závislou premennou – jednotlivé formy užívania drog; prediktory: veková skupina, pohlavie, fyzické šikanovanie, psychické šikanovanie, zobrazené Exp(B)

Model 1	Fajčenie	Alkohol	Marihuana	Ilegálne drogy
Pohlavie (chlapec)	0,508*	0,991	0,385*	0,340**
Vek (ind. 13 rokov)	p < 0,000	p < 0,001	p > 0,050	p > 0,050
Vek 14 rokov	2,224 ^c	3,108**	2,125	1,279
Vek 15 rokov	6,053**	6,514**	4,156*	1,372
Fyzické šikanovanie	2,237**	2,009**	1,741	2,069*
Psychické šikanovanie	0,862	1,054	0,522	2,534**
Odhad R ²	7,4 – 12,5%	11,5 – 15,3%	2,2 – 6,7%	6,1 – 10,5%

Model 2	Fajčenie	Alkohol	Marihuana	Ilegálne drogy
Pohlavie (chlapec)	0,673	0,618	0,538 ^c	0,074*
Vek (ind. 13 rokov)	p < 0,000	p < 0,001	p > 0,050	p > 0,050
Vek 14 rokov	2,282	3,112**	2,262	1,286
Vek 15 rokov	6,246**	6,465**	4,407^c	1,355
Fyzické šikanovanie	2,804**	1,794 ^c	3,718*	2,171*
Psychické šikanovanie	0,945	0,759	0,447	1,715
Fyzické šikanovanie * Pohlavie	0,582	1,138	0,000	0,736
Psychické šikanovanie * Pohlavie	0,857	2,024	2,279	6,980 ^c
Odhad R ²	7,7 – 12,9%	12,1 – 16,1%	3,9 – 11,7%	6,6 – 11,5%

^a Sig. < 0,055

^cSig. < 0,1

*Sig. < 0,05

**Sig. < 0,01

Diskusia

Stúpajúci trend výskytu šikany indikuje nutnosť skúmania fenoménu a implementácie zistení do praxe. Šikana zasahuje celý kolektív, a to i osoby, ktoré sú prihladajúce (Salmivalli, 1999) práve v období tvorby identity dieťaťa a dospievajúceho, kedy užívané spôsoby zvládania situácie sa môžu fixovať i do dospelosti. Podľa zistení viacerých autorov Gosende et al., 2019; Radliff et al., 2012; Mutiso et al., 2019) sa šikanovanie v škole javí ako rizikový faktor, resp. prediktor užívania návykových látok, pričom samotné užívanie súvisí so zvládaním situácie obete šikany. V predkladanej štúdií bolo cieľom odhaliť súvislosti medzi šikanovaním a užívaním drog u slovenských žiakov na druhom stupni ZŠ (11 až 15 rokov). Zistenia hovoria o až 2x vyššom výskyte psychickej než fyzickej viktimizácie, a to významne vyššej psychickej u dievčat a fyzickej u chlapcov, pričom medzi vekovými skupinami sú zanedbateľné rozdiely. V porovnaní s dostupnými prieskumami sa celkový výskyt 61,8% približuje zisteniam z r. 2018 (56 % žiakov), slovenské prieskumy však nerozlišujú medzi psychickou a fyzickou formou viktimizácie. Z hľadiska výskytu užívania drog, so vzrastajúcim vekom je výskyt všetkých foriem okrem ilegálnych drog štatisticky významne vyšší, pozoruhodné je častejšie užívanie ilegálnych drog a fajčenie u dievčat v porovnaní s chlapcami. Možno sa domnievať, že vyššie riziko užívania u dievčat spočíva v ich kontaktoch so staršími rovesníckymi skupinami cez partnerstvá so staršími chlapcami, kde je prirodzene vyšší výskyt užívania legálnych či nelegálnych drog.

Výsledky regresnej analýzy potvrdili rizikový efekt fyzického šikanovania na všetky sledované formy užívania drog a vek 15 rokov ako prediktor pri legálnych drogách. Ženské pohlavie nie je v regresnom modeli identifikované ako rizikové pri zohľadnení interakčného efektu pohlavia a šikanovania, avšak, výsledky naznačujú interakčný rizikový efekt na užívanie ilegálnych drog, pokiaľ sú chlapci obeťami psychického šikanovania, čo je v súlade so zisteniami Tharp-Taylor et al. (2009).

Analýza potvrdila vysoký výskyt šikanovania vo forme psychickej i fyzickej u žiakov druhého stupňa ZŠ a význam najmä fyzického šikanovania v genéze drogového užívateľského správania. Za významné považujeme ďalšie preskúmanie i ostatných rolí pri šikanovaní – agresor, prihladajúci, pomáhajúci obeti či pomáhajúci agresorovi. V rámci ďalšieho výskumu rizikového správania, preto preskúmame i tieto roly s použitím iných metód, ktoré ich berú do úvahy.

Literatúra

Blatný, M., Hrdlička, M., Květon, P., Vobořil, D. Jelínek, M. (2004a). Výsledky české části mezinárodního projektu SAHA I : deskriptivní analýza rizikového chování a rizikových

- a protektívnych faktorů vývoje mladistvých z městských oblastí. Zprávy Psychologický ústav Brno, 10(1).
- Démuthová, S. (2018). The influence of the school environment on teenage delinquency. *Journal of Teaching and Education*, 8(2), 293-300.
- Démuthová, S. (2019). The School Environment as a Source of Somatic Problems in Adolescents. *Revista Romaneasca pentru Educatie Multidimensionala*, 11(2), 59-71.
- Gosende, A., G., Richard, J., Ivoska, W., Derevensky, J. (2019). The relationship between bullying victimization and gambling among adolescents. *International Gambling Studies*.
- Kolář, M. (2011). *Nová cesta k léčbě šikany*. Praha: Portál. ISBN 978- 80-7367-871-5.
- Mičková, Z. (2019). Gender Differences in Somatic Symptomatology in the Context of Family Factors in Adolescents. In Mlčák, Z. (Ed.). *Psychologické aspekty pomáhání* (p. 49-57) Ostrava: OSU, 2019.
- Mutiso, V. N., Musyimi, C. W., Krolinski, P., Ndeti, D. M. (2019). Relationship between bullying, substance use, psychiatric disorders, and social problems in a sample of Kenyan secondary schools. *Prevention Science*, 20(4), 544-554.
- Pétiová, M. (2014). *Šikanovanie v základných a stredných školách. Záverečná správa z výskumu*. Bratislava. CVTI SR.
- Quinn A. C., Fitzpatrick S., Bussey K., Hides L., Chan G. (2016). Associations between the group processes of bullying and adolescent substance use. *Addictive Behaviors* 62, 6–13.
- Rojková, Z. (2017). Slovenská verzia Dotazníka SAHA a jej pilotné overovanie. In: *Sborník příspěvků z 2. ročníku mezinárodní konference. Psychologické aspekty pomáhání 2016*. Ostrava. ISBN 978-80-7464-922-6.
- Rojková, Z., Mydlová, K. (2019). Extent of Spending Leisure Time through the Electronic Media and Drug Behaviour of Youth. *Communication Today*, 10(2), pp. 132 – 145.
- Rospenda, K. M., Richman, J. A., Wolff, J. M., Burke, L. A. (2013). Bullying victimization among college students: Negative consequences for alcohol use. *Journal of Addictive Diseases*, 32(4), 325-342. Online <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3861792/pdf/nihms-530212.pdf>
- Salmivalli, Ch. (1999). Participant role approach to school bullying: implications for Interventions. *Journal of Adolescence* 1999, 22, 453-459. Article No. jado.1999.0239.
- Schwab-Stone, M. E., Ayers, T., S., Kaspro, W., Voice, C. Barone, Ch., Shriver, T., & Weissberg, R.P. (1995). No Safe Haven: A Study of Violence Exposure in an Urban Community. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent psychiatry*, 34, 1343-1352.
- Sharp, A., Young, M. S., Moore, K. A. (2019). Relationship between substance use, bullying, and other delinquent behaviors among high school students: a secondary analysis of the Florida Youth Substance Abuse Survey. *Journal of Behavioral Health Services and research*. 1-15. DOI10.1007/s11414-09649-5.
- Slovenské národné stredisko pre ľudské práva. (2018). *Šikana a kyberšikana na školách*. Bratislava. ISBN: 978-80-89016-99-0.
- Tharp-Taylor, S., Haviland, A., D'amico, E. J. (2009). Victimization from mental and physical bullying and substance use in early adolescence. *Addictive Behaviors*, 34(6-7), 561-567.
- Vaclaviková, I., Holienková, J. (2019). Sexuálne správanie a skúsenosti slovenských adolescentov In: Démuthová, S., Baranovská, A. (Eds.), *Kondášove dni 2019 : zborník vedeckých recenzovaných príspevkov z konferencie*. s. 114-126. Trnava: Katedra psychológie.
- Weissberg, R. P., Voyce, C. K., Kaspro, W. J., Arthur, M. W., Shriver, T. P. (1991). *The social and Health Assessment*, New haven: Authors.

Woolley, N., Macinko, J. (2018). Bullying involvement and substance use among Brazilian adolescent students. *Revista Panamericana de Salud Pública/Pan American Journal of Public Health*, 42, e95.

Psychologica L

Editorka:

Mgr. Lucia Sabová, PhD.

Recenzenti

doc. Mgr. Anton Heretik, PhD., Doc. PhDr. Milica Schraggeová, PhD., PhDr. Hana Smitková, PhD., Mgr. Radoslav Blaho, PhD., Mgr. Margaréta Hapčová, PhD., Mgr. Jakub Rajčáni, PhD.

Grafická úprava:

Mgr. Lucia Sabová, PhD.

Technický redaktor:

Mgr. Milan Regec, PhD.

Počet strán:

130

Bratislava, STIMUL, 2020

ISBN 978-80-8127-276-9 (PDF)

ISBN 978-80-8127-277-6 (EPUB)

EAN 9788081272769

EAN 9788081272776